

Liget

2024-6
június

TARTALOMJEGYZÉK [XXXVII. évfolyam 6. szám]

Inczédy Tamás EPIZÓD A DÉLI PALOTA ÉLETÉBŐL	3
Taizs Gergő ÓDA A HÉTVÉGÉHEZ	17
Kállai Katalin ELŐTTE; HALVÁNY DERENGÉS A ROMOK KÖZÖTT	19
Tevesz László A „NYUGATI FÉRFI-ESZMÉNY” TÜNDÖKLÉSE ÉS HANYATLÁSA [1]	23
Lendvai Zalán ELŐHANG	55
Kókai János ÉPÍTKEZÉSEK KÖZÖTT	58
Maczák Orsolya Rita A DUBLŐR	60
Handi Péter TALÁN	64
Vörös István AZ EGYETEMSZIGET [9]	66
Csury Balázs SZENT JEROMOS A DOLGOZÓSZOBÁJÁBAN	76
Gulyás Ábel AZ ÉRTELMISÉG FELELŐSSÉGE A TÖMEG- DEMOKRÁCIA KORÁBAN	79
Tevesz László KÖZTÁRSASÁG A MAGASBAN	93
Lányi András „EL VOLT TÉVESZTVE EGÉSZ ÉLETÜNK”	105

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info [kukac] ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Inczédy Tamás

EPIZÓD A DÉLI PALOTA ÉLETÉBŐL

2024-06-01 | NOVELLA

A Déli palota évtizedeken át a fényűzés fellegvára volt, ezért is különösen jelentős, hogy a zavargások első napján a forradalmárok kezére került. Az ostrom során az egyik mellékszárny teljesen leégett, néhány további fal beomlott, ez mégsem

akadályozta a forradalmi kormányt, hogy elfoglalja az épületegyüttest, és itt rendezze be főhadiszállását. Három héttel később, a politikai helyzet stabilabbá válásakor, ez lett az ideiglenes kormányzósági rezidencia.

A felperzselt tujasor közt egy férfi halad. Közönyös arccal, egyenletes léptekkel, nem túl gyorsan, nem is túl lassan, éppen úgy, ahogyan gyerekkorában tanították az udvari etikettre. Messziről látja a főbejárat hatalmas kapuja mellett sámlin ülő, hagymát falatozó őrt és hanyagul falhoz támasztott muskétáját. A férfi a kapuhoz érve int a felegyenesedő katonának.

– Hagyja csak – veti oda foghegyről.

– Francokat! – ugrik elé az őrt, és metsző tekintetét a férfire szegezi.

Farkasszemet néznek.

– Olvasni tud? – kérdi a férfi, és hanyag mozdulattal kabátja belső zsebébe nyúl, kacsaringós betűkkel telerótt cirkalmas írást húz elő, alján hatalmas pecséttel.

Az őr a papírra bámul, úgy tesz, mintha tudna olvasni. Közben minden igyekezetével azon van, hogy sikerüljön felidéznie magában, mikor és hol látta korábban ezt az embert, mert az biztos, hogy valahol már látta.

– A latin részeket lefordítsam? – kérdi a férfi néhány hosszú másodperc után, szinte megbocsátón.

– Nem kell – dörmögi az őr.

– Akkor hát – bődül el a férfi – szólítson címemnek megfelelően: tanácsosnak.

– Igenis, tanácsos úr! – feleli az őr és azt teszi, amit jó ideje nem tett már: meghajol.

A tanácsos rövidet biccent, és belép a palota előcsarnokába. Egy perccel később már az óriási táncterem ágyúgolyók szaggatta parkettjén vonul. Számtalan pazar mulatságon vett itt részt életében, mégsem rendíti meg a pusztulás látványa. A helyiség közepére érve könnyed szökkenéssel egy törmelékkupac tetején terem, ott

csípőre tett kézzel kiegyenesedik, mint aki saját szobra elkészítéséhez pózol. Nem kizárt, hogy alakja a szemtanúk emlékezetében valóban így marad majd meg: a bukott rezsím egyik hírhedt embere kikezdhetsen eleganciával áll a romokon, a hajdani fényűző bálók romantikával és szenvedéllyel átítatott színhelyén, arcát a szétlőtt tetőn behasító napfénybe tartva, láthatóan mit sem törődve a körülményekkel.

A táncterem közönsége a megszokottól igencsak eltérő. Húsz-harminc szedett-vedett alak lézeng a hatalmas térben, szinte el is vesznek benne. Egyáltalán nem néznek ki győztes forradalmároknak, sokkal inkább ügyes-bajos dolgaikban bizonytalankodó, elgyötört embereknek, akiken nevetségesen áll a rizsporos paróka, többségük minden bizonnyal először visel ilyen alkalmatosságot a fején.

Barbárok... gondolja a tanácsos – legszívesebben hangosan kimondaná, de mivel igen komoly az esélye, hogy a következő percben kaszákkal, sarlókkal meg az isten tudja, miféle ördögi szerszámokkal elevenen megnyúzzák vagy fellógatják a csillárra, véleményét inkább megtartja magának.

A sürgölődő forradalmárok sziszegve-pisszegve jelzik egymásnak a hívatlan vendéget. Akadnak, akik mindent félbehagyva, megkövülve bámulnak rá. Az egyik borostás, faragott arcú martalóc egy aranyozott cikornyákkal szegélyezett desszertes asztalkáról óriási, buzogányszerű fegyvert vesz magához, és mint sétapálcára, könnyedén rátámaszkodik és csodálkozva néz. A duruzsoló terem hamarosan csöndessé válik, mint a jelöletlen kriptá, ahová pár nappal korábban a király összeégett tetemét dobták.

A tanácsnok hangja valósággal szétrobbantja a csendet.

– Hol a vezetőjük? – a kérdés inkább parancsnak hangzik.

Hatalmas armárium mögül kopaszodó, kövér kis alak bukkan fel. Egyik kezében félig tekert térkép, másikban csiriztől csöpögő ecset.

– Erre méltóztassék – lihegi, és fontoskodva megindul egy ajtó felé.

A rongyos tömeg engedelmesen nyílik szét előttük, mögöttük riadtan sűgnak össze, az ideges morgásból a nyaktiló szó többször, jól érthetően kihallatszik. A tanácsnok könnyed léptekkel, rezenéstelen arccal vonul át a termen. Tapétázott ajtajú, jelentéktelen helyiségbe nyitnak, a tanácsnok emlékei szerint a fényűző estélyek idején tartalék ruhatárként szolgált.

Aprócska ablak alatt, emelvényféltre helyezett asztalnál ül a felszabadító gubernátor – és ír valamit. Láthatóan nagyon elmélyedt munkájában. Gondterhelt. Amikor felnéz, arcán elképedés suhan át. A kíséző be akarja jelenteni a mellette álló tanácsnokot, de a gubernátor türelmetlen gesztussal leinti. Mozdulatában a frissen szerzett hatalom magabiztossága. A kövérkés férfi kivonul, behúzza maga mögött az ajtót.

A csendet a tanácsnok töri meg.

– Azzal a tollal írta alá a király a keleti tartományok annectálását.

– Valóban? Akkor azért fog ilyen nehezen – feleli a gubernátor.

A tanácsnok elmosolyodik, közelebb lép és kezét nyújt. A gubernátor mozdulatlanul nézi a feléje nyújtott kezét. Viszolyog a finom, ápolt kezeiktől, amik hivalkodóan hirdetik, hogy gazdájuk soha egyetlen percet sem dolgozott. Az ő sötét, cserzett bőrébe az évtizedes napszámos munka fekete földje kimoshatatlanul beleszáradt. A gubernátor magában mégis kénytelen elismerni, hogy az előtte álló alak döbbenetes bátorságról tett tanúbizonyságot azzal, hogy eljött ide. Egy pillanatig még habozik, aztán olyan erősen szorítja meg a tanácsnok feléje nyújtott karcsú kezét, hogy az felszisszen.

– Pardon – mondja a gubernátor, és elereszti a tanácsnok kezét.

– Visszacsinálhatja – mondja a tanácsnok –, persze abban az esetben a keleti sóról és a rézbányákról is le kell mondania.

- Azt hallottam, a király követét fej nélkül küldték vissza keletről.
- Nem a feje volt az egyetlen kiálló testrész, amit a keletiek levágtak – feleli a tanácsnok, majd kisvártatva még hozzáteszi –, sajnos.

A gubernátor kényelmesen hátradől székében.

- Nocsak. Épp, mint a vígjátékban, amit a vándor csepűrágók mindenfelé játszanak.
- Úgy valahogy. Csak a mi királyunk nem áriázott.
- Talán még ma is ő lenne a – egy pillanatra megáll – *az önök királya*, ha az örült bosszúhadjárataival túl nem lő a célon.

A tanácsnok legyint.

- Nem érdemes túl nagy jelentőséget tulajdonítani a jelképeknek. Pláne éhséglázadások idején.

- Ön mivel magyarázza a hiábavaló vérontást?

- Ha csakugyan cinikus ember volnék, miként állítják rólam, azt felelném, a hatalom és a paranoia kéz a kézben járnak. A király jön-megy, intézkedik, nyomában felbolydul a kaptár, mocorognak, szervezkednek, ezért levágnak néhány fejet, ettől még nagyobb lesz a mocorgás, még több fejet vágnak le, és a király szép lassan már a saját árnyékában sem bízhat.

A gubernátor ismét felemeli a tollat, egy darabig játszik vele, majd határozott mozdulattal kettétöri.

- Ön azonban nem tartja cinikus embernek magát. Mi volna tehát a valódi válasza a kérdésekre?

- Akkor nézzünk romantikusabb magyarázatot! A szerelmeskedés olyan, hogy megtelik vele az ember, de aztán hamarosan újra éhes lesz. Talán ilyen az ölés is.

A gubernátor kutatón figyeli a tanácsnokot.

- Mindig is úgy tartottam, hogy az udvari élet nihilistává teszi a legkiválóbb jellemet is. Jelenleg valószínűleg ön a legjobb élő bizonyíték erre.

- Ha nihilista volnék, már rég elhagytam volna a fővárost, ahogy oly sokan megtették. Én kérem, fatalista vagyok, akárcsak ön.

A két férfi némán figyeli egymást.

- És mit óhajt tőlem? - kérdezi a gubernátor.

- A fizetésemért jöttem.

A gubernátor szája szélén valami apró ideg megmoccanni látszik, abban a pillanatban talán maga sem tudja, nevetőgörcs vagy dühroham kerülgeti.

– Pardon?

– Az állammal kötött tanácsnoki szerződéselem értelmében fizetésre jogosult vagyok. Sőt, ami azt illeti, immár második hónapja elmaradásban vannak.

A gubernátor nyugalmat erőltet magára.

– Maga világeletében annak a népnyzó rendszernek a haszonélvezője volt, amelyet mi óriási véráldozatok árán megdöntöttünk. Ezek után van képe ideállítani és fizetséget kérni?

– Én világeletemben az államnak dolgoztam. És jelenleg az állam felkent képviselőjeként ön tartozik elszámolással.

Nem is olyan rég a gubernátor efféle helyzetben felpattant volna, még hozzá üvöltve, és berohanó testőrségével elviteti a tanácsnokot, hogy feje haladéktalanul porba hulljon. A fejlődés elkötelezett híveként azonban büszke arra, hogy nem csupán felismerni képes a változásokat, de a gyakorlatba is át tudja ültetni az újonnan szerzett tudást.

Úgy három héttel korábban például arra ébredt rá, hogy egészen más forradalmat szítani, mint egy forradalmat győzelemre vinni. Ehhez hasonlóan érlelődött benne napok óta a bizonyosság, hogy a régi világ romjain újat felépíteni egészen másfajta kihívás, mint bármi, amiben korábban része volt. Korábban a kollektív gyilkolás erős közösségi élménnyel társult, friss felismeréseihez a magány újszerű, kényelmetlen érzete tapadt, hiszen hogyan is tudná barikádharcokban edzett embereit felkészíteni arra, amire most van szükség?

Többségük máris mintha elégedetten dőlne hátra, azt hiszik, a régi rendszer megbuktatásával, a király megölésével elérték céljaikat. Számukra a forradalmi hatalomátvétel egyet jelent az új világ kezdetével, az új világ pedig arról szól, hogy ők, akik most közel állnak a tűzhöz, alanyi jogon vagyonban és kiváltságokban részesülnek. A gubernátor hiába igyekszik hű bajtársai korábbi vakmerő harci kedvét immár munkakedvként élesztgetni, feltüzelőnek szánt szónoklatai során egyre gyakrabban – és keserűbben – tapasztalja forradalmi hadseregét vezető generálisai elszenderedését.

Közben ezek a derék forradalmárok észre sem veszik, hogy önként öltik magukra a régi világ allűrjeit, hóbortjait, divatját, a rizsporos parókát vagy a malacpöcs orrú cipellőt. Napok óta a legcifrább figurák adják egymás kezébe a kilincset, hogy felajánlják a gubernátornak szolgálataikat és a zsírosbödön közelébe kerülhessenek. Most pedig mindezek tetejébe itt ez a hivatásos pióca, aki apró gyerekkorától az udvarban élt és az anyatejjel szívta magába a diplomácia összes csínját-bínját, ösztönös készségéről az intrikák közti eligazodásban nem is beszélve.

– No de tanácsnok úr, mit tud tenni, ha én a közjó érdekében egyszerűen megtagadom az állam adósságának kifizetését? – kérdezte a gubernátor, kissé magán is meglepődve, hogy hangjába nincs semmi fenyegető, talán épp csak egy cseppnyi irónia.

A tanácsnok felnevet.

– Én semmit sem tehetek, viszont a katolikus teológia, miként nyilván ön is tisztában van vele, négy égbekiáltó bűnt ismer, egyik éppen a munkabér ki nem fizetése. Ön valószínűleg nem szeretne a gyehenna tüzén pörkölődni.

A gubernátor már tudja mit fog felelni, de még kivár, megfontoltan bólint, és csak aztán szólal meg.

– Rendkívül kedves, hogy aggódik értem, de a katolikus teológia szerinti bűnök tekintetében épp elég rosszul áll a szénám, nem hiszem, hogy az ön munkabére túl sokat rontana a helyzetemen. Egyébként pedig úgy vélem, bebizonyosodott, hogy a király nem sok hasznát vette az ön munkájának.

– A királynak, nyugodjon békében, számos tanácsadója volt. Vélhetően nem a megfelelőre hallgatott. Én minden esetben pontosan elvégeztem a munkámat.

Szó mi szó, a tanácsnokról mindenki tudta, hogy az elmúlt évek során a király egyik kedvenc udvari emberéből szinte kegyvesztett figurává vált.

– Nos – kezdi a gubernátor, de rögtön indokoltnak érez egy újabb hatásszünetet –, ezennel úgy határoztam, hogy a volt király számára végzett munkájáért egy petákot sem fizetünk önnek – és még hozzáteszi –, döntésem, melyet a közjó érdekében hoztam meg, végleges és megmásíthatatlan.

– A közjóról jut eszembe – veszi át a szót a tanácsnok, mintha az időjárásról társalognának –, képzelje el, ha mindenki tudna mindent mindenkiről... milyen gyönyörű világ lehetne ez... nem lenne hazugság, színlelés, pártütés, hűtlenség... A kedves felesége is mindent tudna önről... és ön is róla... hogy mit tesz a hirtelen gazdagság...

A forradalmi gubernátor hallgatja hívatlan vendége szavait, közben melankóliaszerű érzés hatalmasodik el rajta egészen addig, hogy már valami keserédes irigységgel gondol a barikádokon hősi halált halt bajtársaira.

– Mind emberek vagyunk – mondja, de csak hogy mondjon valamit.

– Hát ez az! – kiált fel a tanácsnok lelkesen. – Tudja, én valójában természetbúvár vagyok. Az emberek tanulmányozása az igazi szenvedélyem. Ezért mindig is szerettem titkosrendőrségi aktákat olvasgatni. Önnek fogalma sincs, milyen bizarr és veszélyes élőlény az ember.

Hát beköszöntött az új korszak, gondolja magában a gubernátor. Nézi a tanácsnok finom kezét, a táncoló, karcsú ujjakat, és saját keze önkéntelenül kardja markolatára vándorol.

– Az emberek bámulatosak, pontosabban bámulatosak a titkaik. Ott van például az a kövér pribék, aki vélhetően ezekben a pillanatokban is az ajtónál hallgatózik, de éppúgy beszélhetek az ön mindenkori ellenségeiről is.

A gubernátor hallgatja a tanácsnok szavait és mérlegel, mindenféle gondolatok kavarnak a fejében, tapasztalatok, józan érvek és intuíciók.

– És tudja, néha úgy érzem – folytatja mondókáját a tanácsnok –, mintha mindenki a jó ismerősöm lenne. Olykor azt gondolom, én a kéretlen lelkiismeretük vagyok... A józanabb énük, aki segít nekik kordában tartani a szabad akarat rakoncátlan lidércét... Ami veszélyes irányokba sodorhat bárkit... Akár olyan meggondolatlanságokra veheti rá az embert, hogy ne fizesse ki valakinek a jól megérdemelt járandóságát.

A kormányzó arra gondol, hogy az új korszak, amiért annyit küzdött, amiért oly sokat kockáztatott, egészen más lesz, mint álmaiban látta.

A tanácsnok kifejezéstelen arccal vonul át az óriási táncterem ágyúgolyók szaggatta parkettjén, nem túl gyorsan, de nem is túl lassan. Felöltője zsebében utolsó két havi fizetsége mellett egy megújított szerződés lapul, némi előleg társaságában.

A Déli palota gazosodó parkjának platánjai egykedvűen bólogatnak a tavaszi szélben.

kép | vecteezy.com

Taizs Gergő

ÓDA A HÉTVÉGÉHEZ

2024-06-02 | VERS

Kötődésem lekötelez, ösztönöz:
figyelmemet fókuszáljam csakis rád.
Hogy te és itt, hogy most és ezt. Vagyis hát
teljesen lekötsz, szinte bebörtönöz,

hogy ismét vagy. Behunyt szemmel öltözöm,
nézd el nekem. Automata cipzár
és gomb, már a mozdulat is alig lát,
szombat reggel mondanék csütörtököt?

Miért kapkodok mégis? Hová a nagy
sietség? Szeretnék jelen lenni az
Itt és Mostban ébren és nem álmatag.

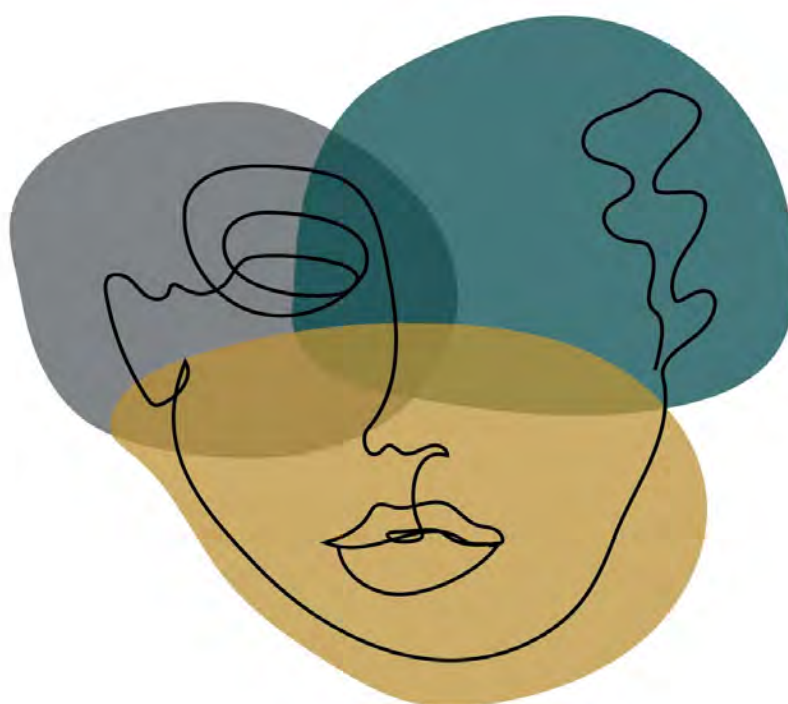
Mert az idő rövid, könnyen megriad
bárki, ugye? Ha ajtód kitárva, az
összképen nem minden folt pixelhiba.

kép | vecteezy.com

Kállai Katalin

ELŐTTE

2024-06-26 | VERS

ismeretlen arc
egyidős velem
tekintete végtelen
a szépen szép
létezés
elszakadsz maradsz
a kettő közötti burokban

a könnyebbet választod
nyújtod a kezed
tán fölrántanak
a szorítás szépségéből
végül a fájdalom marad
légy még kicsit
hátha egymásra találtok
vele aki
eddig nem volt
ahogy te se

kép | vecteezy.com

Kállai Katalin

HALVÁNY DERENGÉS A ROMOK KÖZÖTT

2024-06-08 | VERS

az az ölelés volt
a legszebb
amit valaha látott
az a semmiből jövő
fájdalmatlanság

szikrázó porfelhő
ami belülről ölel
melegít
itt volt vagy csak
képzelem
ki kérdezi
léte az anyagon túli
folyamatos jelen

kép | vecteezy.com

Tevesz László

A „NYUGATI FÉRFI-ESZMÉNY” TÜNDÖKLÉSE ÉS HANYATLÁSA 1.

2024-06-06 | ESSZÉ

Manapság sok szó esik a nőiesség és a férfiasság kérdésköréről, jelezve, hogy a nemiségre vonatkozó elképzeléseink nem egyértelműek. A témával foglalkozó könyvtárnyi kortárs irodalom nagy gondot fordít a múlt megismerésére – hol mélyen szántóan elemezve egy-egy korszakot, hol madártávlatból pásztázva a történeti események ívét. A jövőorientált, derűlátó vizsgálódások kritikusan szemlélik a múltat, s nyíltan vagy burkoltan azt a meggyőződést fejezik ki, hogy harmonikusabb társadalmat felépíteni csak új alapokra lehet, hátrahagyva a múltból eredő rossz

beidegződéseket és szocializációs mintákat. Ez jellemzően a feminista megközelítések sajátja. A múltba tekintő, borúlátó fejtegetések a történeti korok valamelyikében az „aranykort” látják, s kimondva vagy kimondatlanul azt az álláspontot képviselik, hogy a 21. századi nyugati világban velejéig elromlott minden. Erre a szemléletre a feminizmus és a férfijogi aktivizmus oldalán egyaránt találunk példát.

szexpiac

A feminista Müller Péter például „a férfiuralom előtti boldog aranykort” az írott emlékeket megelőző „ősállapotban” keresi. „'Ember' azt jelentette, hogy férfi és nő: *együtt*”. Müller szerint a „patriarchális civilizáció” megbontotta ezt az ősi harmóniát, és a világot a „totális katasztrófa szélére sodorta”. Ha ma egy nő érvényesülni szeretne – mondja Müller –, kénytelen a férfiuralom bürokratizmusához, pénzéhségéhez és materialista szemléletéhez idomulni. A férfijogi mozgalom hívei ellenben a monogám párkapcsolaton nyugvó keresztény családmódel virágzása idején vélik felfedezni a „patriarchális aranykort”, amikor a legtöbb férfi keményen dolgozott, a nők többsége pedig „beérte” az őt és gyerekeit eltartó „átlagos” férfival. A mai anyagi világban sajnos – mondják e nézet szószólói –, a nők szinte csak a jó státusú, pénzes, törtető, karrierista „rosszfiúk”-hoz vonzódnak, a rendes, udvarias és kedves „jófiúk” pedig jelentős hátrányt szenvednek a „szexpiaci” versengésben.

E sorok írója nem gondolja, hogy a társadalmi nemi szerepek teljesen elválaszthatók a férfiasság és a nőiesség biológiai-hormonális alapjaitól, másfelől az aranykort visszasíró megközelítésekkel szemben is meglehetősen szkeptikus. Aligha valószínű, hogy az illatos kozmetikumok, divatos ruhák, praktikus női táskák és automata mosogatógépek világában otthonosan mozgó 21. századi nagyvárosi nőknek boldogabb élete lehetne az „ősállapot harmóniájában”, mint a mai „patriarchális elnyomás” alatt. Arra sem vennék mérget, hogy a plazmatévék, sportközvetítések és videojátékok varázsában eltévelyedni hajlamos 21. századi nagyvárosi férfiak szívesen cserélnének az ekeszarva mellett robotoló, jobbágysorban élő átlagos középkori családapákkal.

Jelenkori nyugati világunk, minden problémájával, igazságtalanságával és bűnével együtt, olyan jogbiztonságot, anyagi bőséget és érvényesülési *lehetőségeket* nyújt a benne élő nők és férfiak túlnyomó többségének, amely egyedülálló a világtörténelemben. De a posztmodern állapot számos ellentmondást és csapdát is rejt magában. A globális fogyasztói tömegkultúra szinte észrevétlenül hálózza be mindennapi életünket; a civil társadalom önszerveződő közösségei vészesen meggyöngültek; a szabad identitáskeresés soha véget nem érő, bizonytalanságokkal teli magányos küzdelem; az önmegvalósítás bűvöletében élő egyén jellemzően munkamániában, kényszeres önfejlesztésben és öncélú fogyasztásban találja meg „önmagát”. Nem csoda, ha a nyugati civilizáció új népbetegsége a depresszió, a szorongás, a magányosság, a személyiségzavar és a kiégés. A reális önismeret és a nemi identitás terén pedig valóban komoly nehézségeink akadnak – a múlt ilyen szempontú vizsgálata korántsem csupán úri passzió. Sőt, felettébb hasznos megismerni, hogy letűnt korok gondolkodói hogyan vélekedtek nőről és férfiról, s a nemi szerepek miként alakultak, változtak, formálódtak a társadalmi valóság történelmi terepén. A múlt gazdag szellemi-kulturális tárházában nemcsak ócska

limlomokat találunk, hanem a mindennapi erőfeszítéseinket méltósággal felruházó, értékes ereklyéket is; egyszerismind olyan örök érvényű, közös emberi bölcsességeket, amelyek a 21. század szellemi-kulturális útvesztőiben is hasznunkra válhatnak.

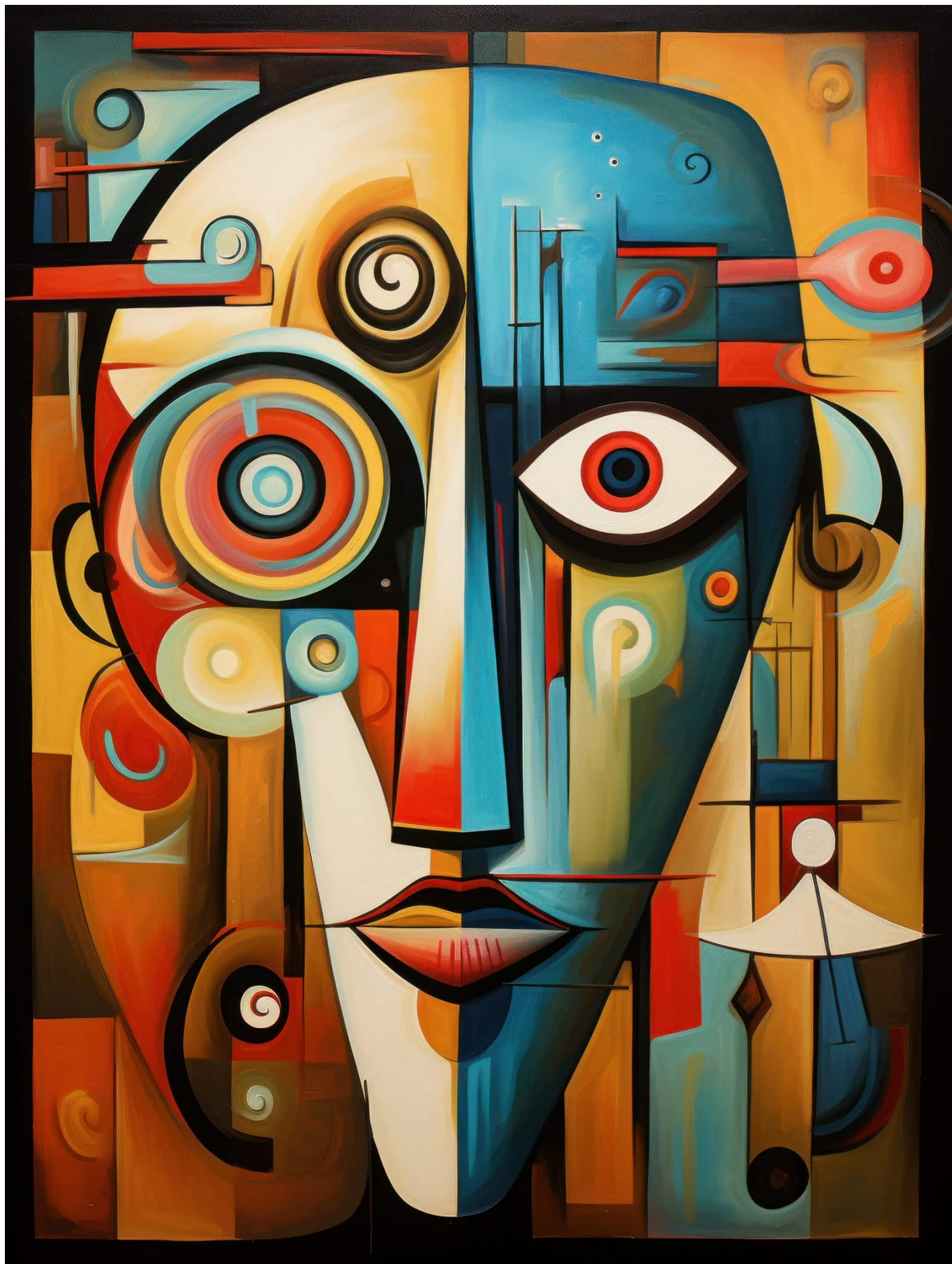
Az antik embereszmény

Jean Shinoda Bolen jungiánus pszichiáter a neoliberais világrend megszilárdulásával egyidőben, a 80-as években hívta fel a figyelmet arra, hogy a klasszikus irodalmi alkotások lapjain kibontakozó antik mitológiai világot nagyon sokféle női és férfi karakter népesíti be; olyan eleven, életszerű „archetípusok”, amelyek a „valóságot mondják el az emberi természetéről” és aligha tuszkolhatók a posztmodern kor leegyszerűsített nemi sztereotípiáinak keretei közé.

kiválóan érvényesül

A férfi ősminták közül Zeusz a felelősségteljes, keménykezű vezető, egyben a női nem iránt nagy érdeklődést mutató, csapodár férfit testesíti meg. Poszeidón a zabolátlan őserő, a harag, a

lobbanékonyág és a szexuális ösztöneit vadul kiélő férfi archetípusa. Zeusz tékozló fia, Arész az öntörvényű, harcias, lázadó férfi karakterét jeleníti meg. Fivére, Apollón a fennálló rend szabályaihoz feltétlenül alkalmazkodó férfi típusa, aki szépségével, testi ügyességével, józan mértékletességével és bölcsességével kiválóan érvényesül a civilizáció viszonyai között, s kiegyensúlyozott személyiségével a nők számára is biztos támaszt nyújt. Zeusz harmadik fia, Hermész ellenben fittyet hány a fennálló rendre, megszegi a szabályokat, öntörvényű módon él, de nem törekszik felforgatni az érvényben lévő hatalmi berendezkedést, hanem szellemességével, ravaszságával, jó beszédképességével és sármjával érvényesül – és bűvöli el a gyöngébbik nemet. Amíg Apollón típusa kifejezetten jó családapa, Hermész örökifjú bohém és megrögzött nőcsábász.

Feminin vonásokat is mutató, érzékeny típus, s ugyancsak a társaság népszerű figurája a kicsapongásairól híres Dionüszosz. Bor, mámor, szerelem, féktelen mulatságok, határtalan életöröm és az érzelmek gazdag kifejezése kötődik e férfitípushoz. Hadész igazi magányos farkas, aki vígan él a maga sajátos, borús világában. Héphaisztosz pedig a munkájába merülő, zárkózott mesterember archetípusa.

A női karakterek közül Héra a családanya és az odaadó feleség, a házastársi hűség mintaképe. Démétér a termékenység és a gondozó anyaság őstípusa. Hesztia a háztűz őrzője, akinek hivatása a rendezett otthon megőrzése és a családi élet összetartása. Aphrodité a szépség, a csábítás, a női vonzerő jelképe, egyszersmind a korlátlan, szenvedélyes szerelemé is, nőies bájával és fortélyos észjárásával képes befolyásolni az események menetét. Perszephoné lányosan bájos, a maga álmovilágában elmerülő nő. Artemisz a független női lélek és a női öntudat megtestesítője; céltudatos, önálló típus, aki a férfiak világától elzárkózottan él; a női szolidaritás híve, egyben az elesettek és a gyöngék oltalmazója.

Külön figyelmet érdemel Pallasz Athéné, aki észszerűen gondolkodó, gyakorlatias, előrelátó, harcos nő, de korántsem férfias jellem. Erős egyéniségével befolyásolni akarja a dolgok menetét a legmagasabb szinten, kiválóan kiismeri magát a férfiak uralta világban és jól érvényesül az erősebb nem képviselői között – ezzel együtt a hierarchikus rend elkötelezett híve. Apját, Zeust feltétlenül támogatja hatalma fenntartásában, oltalmazza a vitéz férfihősöket, segíti a Trója alá vonuló görög seregeket, és pártfogásába veszi a becsvágyó Achilleuszt. Apja lányaként „erősen vonzódik a tekintélyes, hatalommal is rendelkező férfiakhoz, azokhoz, akik magukhoz ragadják a kezdeményezést, és vállalják a felelősséget” – írja róla Bolen.

gyarlóságaikkal együtt

Pallasz Athénének nagy kultusza volt a görög poliszok virágkorában, ő volt a bölcsesség, az igazságosság, a jog, a művészetek és a női kézművesség jelképe, egyben a legsikeresebb

görög városállam, Athén védőistensége. A férfiistenek közül a legnagyobb tekintély Zeusz, Apollón és Hermész alakját övezte, a félistenek közül a próbatételek bajnoka,

Héraklész, a halandó hősök közül a kalandortermészetű Odüsszeusz vált példaképpé. E gyarlóságaikkal együtt is nagyszerű figurák testesítették meg mindazt, amit a görög kultúra a kalokaghatia jegyében a „szép és erényes” férfi eszményéhez társított: a rendet és a szervezettséget, a testi ügyességet és az egészséget, a józan bölcsességet és a műveltséget, az alkotóvágyat és a leleményességet, az akaraterőt és a kitartást.

A görög mitológia hagyományait újraszövíő antik irodalomban központi téma volt, hogy a férfiak versengési hajlamát és dicsvágyát milyen módon lehet kulturált keretek közé terelni és a közjó szolgálatába állítani. Az ókori auctorok elmélyült fejtegetései nyomán bontakozott ki az antik „emberideál”, az egészséges becsvággal megáldott, hazáját felelősen szolgáló férfi. A korabeli közvélemény – a görög és a római is – elvárta a közélet porondjára lépő férfiaktól, hogy műveltek, sokoldalúan tájékozottak és jó szónokok legyenek; rendelkezzenek mitológiai, irodalmi és történeti tudással; szerezzenek jártasságot a sportban, a zenében és a táncban; s formáljanak ki magukban önuralomra, mértékletességre és kitartásra épülő szilárd jellemet.

Az antik görög férfiaknak több porondon is helyt kellett állniuk: az agorán, a csatatéren és a sportpályákon. Az ókori olimpiai játékok eredetüket tekintve az ősi vadászmágiák és férfivá avatási szertartásokra vezethetők vissza, s ahogy Ranschburg Jenő fogalmaz: az ifjak rangsorképző hajlamát terelték szabályozott keretek közé. A játékokra benevező férfiak számos versenyszámban mérették meg magukat (futásban, birkózásban, ökölvívásban, kocsihajtásban). A fizikai kiválóság a testi ügyesség, gyorsaság és állóképesség mellett esztétikai minőséget is hordozott. A görög képzőművészetben és irodalomban a férfiszépség egyfajta etalonná vált – és ez nem annyira a nők elbűvölésében számított igazán, mint inkább a férfitársak elismerésének kivívásában.

vadászok és harcosok

A görög nevelésben bevett gyakorlat volt az érett férfi és a serdülő fiú közötti lelki-érzelmi kapcsolat, amely arra szolgált, hogy a felnőtt férfi mellé szegődő ifjú elsajátítsa a társaságban

megfelelő viselkedési normákat és a közéletben szükséges ismereteket. Ugyancsak megszokott jelenség volt a görög poliszok világában a férfiatavásnak az a módja, amelynek során az idősebb férfi rituális fiúrablással magához vett egy fiatal fiút. A beavató és a beavatott két hónapon át együtt lakott és vadászott, ezután az érett férfi szimbolikusan átvezette a fiatal fiút az anyai oltalom nőies világából a felnőtt férfiak világába: a vadászok és harcosok közösségébe. Spártában és Thébaiban elvárás volt, hogy minden katonának rendelkeznie kell homoerotikus barátsággal, mert – ahogy ezt Platón kifejtette – a férfiak közötti érzelmi viszony a legjobb biztosíték arra, hogy a harcosok szeretőjük szeme láttára ne futamodjanak meg az ellenség elől. Mai világunk látószögéből nézve nehezen érthető, de ezek a kapcsolatok a férfinevelésről, a férfiközösség erősítéséről, a virtushoz kötődő politikai közéletéről és harcos életmódról szóltak – miközben a magánélet otthoni keretei között mindenki fenntartotta heteroszexuális viszonyát saját feleségével.

Nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy az erényes élet sarokköveit lerakó antik görög filozófiai-pedagógiai fejtegetések és a pőre valóságot plasztikusan ábrázoló korabeli történeti munkák, illetve drámák között jelentős ellentét feszül. Az előbbiek a férfiak elé állított követelményeket tükrözik, utóbbiakon a patriarchális világ harciassága, erőszakossága és gátlástalansága is mély lenyomatot hagy. Xenophón írása Kürosz nevelkedéséről az eszményi vezető személyiségfejlődését és erkölcsös jellemét mutatja be; Arisztotelész nevelésméleti művei pedig az erényes férfi tulajdonságait veszik lajstromba. Hérodotosz és Thuküdidész történeti műveiben

viszont előkerül a hősök gyarló arca is. Ugyanígy Euripidész és Szophoklész drámái sem csak a dicső múltat és a fényes jelent magasztalják – azt is leleplezik, hogy a férfierények felszíne alatt elkeseredett harc folyik a gazdagságért, a hírnévért és a hatalomért.

Nem kétséges, hogy a legkiemelkedőbb görög államférfiak és hadvezérek nagy formátumú személyiségek voltak: bátrak, műveltek, karizmatikusak. Periklész, a kiváló szónok és megvesztegethetetlen politikus; Themisztoklész a páratlan stratégia; Leonidász az önfeláldozó harcos – hogy csak a közismertebbeket említsem. Ám a dicsvágy nem ritkán vezette a politikai közösség élén álló férfiakat a hazája érdekében ellentétes tettekre. Például a marathoni győzelem kivívója, Miltiádész fiatalon azzal vált hírhedté, hogy törvénytelen módon szerezte meg nagybátyjától a trákiai Kherzonészosz feletti uralmat; történelmi hőstette után pedig azzal vívta ki az athéni vezetés ellenszenvét, hogy hatalmának építésére sajátította ki az általa parancsnokolt athéni flottát. A kor legvonzóbb és legszellemesebb hadvezérét, Alkibiadészt mérhetetlen nagyravágyás, elvtelenség és könnyelműség jellemezte. Önkényes és meggondolatlan lépéseivel előbb hazáját, Athént sodorta veszélybe, majd a számára menedéket nyújtó Spártát árulta el.

a maguk képére faragták

A virágkorát élő ókori Római Köztársaság göröghöz hasonló példaképeket állított a közélet porondján érvényesülni kívánó férfiak elé: a fennálló rendet szigorúan őrző

államférfi, Jupiter, és a karizmatikus hadvezér, Mars isteni alakjában. Róma istenei részben a görög panteon karaktereit örökítették, de a maguk képére faragták őket, és átrendezték a hierarchiát. Arész római megfelelője, Mars itt nem lázadó szellemű ifjú titán, hanem Jupiter lojális híve, egyben maga is nagy hatalmú, tekintélyes figura, a fennálló rend védelmére és kiterjesztésére törő hódító. Mars kiemelt szerepe a hadvezéri dicsőséget tette a férfiideál középpontjába.

Mars és Jupiter tulajdonságait sok római férfi egyesítette magában. A legsikeresebb mindnyájuk közül kétségkívül Julius Caesar volt, aki népszerűségével és politikai ambícióival a fennálló arisztokratikus köztársaságot sodorta veszélybe. Shakespeare

Caesar-drámája hitelesen érzékelteti Caesar gyilkosainak erkölcsi indítékait: Brutus és társai meg akarják akadályozni, hogy a karizmatikus hadvezér-államférfi hatalma a köztársasági berendezkedést felszámoló zsarnokságba torkolljon.

Shakespeare legfőbb történeli forrása, Plutarkhosz párhuzamos életrajza a Caesar elleni összeesküvés fő szervezőjét, Brutust az antik arisztokratikus férfieszmény élő megtestesüléseként ábrázolja. Erényes, nagylelkű, népszerű; saját meggyőződése mellett szilárdan kitart, s nem hajtja nyereségvágy. A magánéletében figyelmes,

igazságos, méltányos; feleségének odaadó híve, rabszolgáinak jószágos, kíméletes ura. E nagyszerű férfi a „haza és a szabadság” szeretetéből dönt Caesar meggyilkolása mellett. Tettét még Caesar feltétlen híve, Antonius is az erényesség számlájára írja. „Ez volt a legnemesbik római” – adja a szavakat a drámaíró az ókori szónok szájába. „Ő tiszta szándékból és egyedül / Közjó miatt szövetkezett” az államférfi ellen lázadók csoportjával.

A Brutusnak tulajdonított hazafias nézeteket Caesar korában filozófiai igénnyel a hadvezér nagy politikai ellenlábasa, Cicero fogalmazta meg. A neves bölcselő központi kategóriája a *virtus*, vagyis az erényesség volt. A korszakban ez a fogalom a köztársaság érdekében végzett katonai-politikai tevékenységgel állt szoros összefüggésben, s a hírnév és a dicsőség iránti becsvágyat párosította össze a közösség érdekét szolgáló kötelességtudattal. Az erényes életre vonatkozó szokásjogi normák és erkölcsi előírások rendszere hitelesítette a köztársaság élén álló katonai-politikai vezetők, a „derék férfiak”, a „legjobbak” uralmát. Caesar számos kortársa gondolta úgy, hogy a Galliát meghódító hadvezér személyes ambíciója és Róma érdeke szorosan összefügg – a dicsőségvágy római hagyományaihoz híven. Cicero azonban a köznép szemében népszerű, karizmatikus politikusokat úgy látta, mint akik eltérnek az erényes „ősök erkölceitől és szokásaitól”, veszélybe sodorva ezzel a fennálló kiegyensúlyozott politikai berendezkedést.

az igazi dicsőség

Cicero a görög filozófia erkölcsi kategóriáival állított mércét, amelyhez a haza javát szolgáló „derék polgároknak” igazodnia kellene. Bölcsesség, okosság, igazságosság és hazaszeretet – ezek a legfőbb erények, amelyek a dicsőségre hivatott férfiakat jellemzik. Megkülönböztette a nép indulatait felszító, erőszakos politikusok *népszerűségét* és a köztársaság rendjét hűségesen szolgáló hivatalnokok *dicsőségét*. Az igazi dicsőség nem az élők elismerésén múlik, hanem örökkévaló: útja az erényes politikai közszereplés, a bátor, állhatatos kiállás a haza ügye mellett. A legtehetségesebbek, a legnagyobb tettekre hivatottak becsvágyuktól hajtva könnyen fordulhatnak a közjó ellen; az igazi dicsőséget viszont csak azok nyerhetik el, akik buzgóságukat alárendelik a közösség érdekének.

Zsidó-keresztény és barbár alapok

Spiró György *Fogság* című regényéhez fűzött széljegyzeteiben és előadásaiban meggyőzően képviseli a történetírói nézőpontot, hogy a római politikai közösség belső eróziója legalább annyira fontos volt a Birodalom összeomlásában, mint a barbárok támadásai. A sokvallású, világi felfogású, atomizálódó társadalom egyre több tagja keresett oltalmat az egyistenhitben, a zsidó vallásból kibontakozó korai keresztény közösségekben, elsősorban a társadalom peremére szorulóknak közül. És a zsidók nem osztoztak a birodalom sokszínű népességét egybekötni hivatott római császárkultuszban, az ószövetségi értékrend sok ponton összeegyeztethetetlen volt a görög-római magaskultúrával.

Az Ószövetség Istene Zeuszhoz hasonlóan férfias attribútumokat mutat: zord, tekintélyes, szigorú, kérlelhetetlen. Viszont merőben más természetű kapcsolatban áll a zsidó néppel, mint az Olümposz ura a görögséggel. A választott nép mítosza és a hozzá kapcsolódó kiválasztottság-tudat lényeges szerepet játszott abban, hogy a

zsidóság szórványban, illetve a Templom lerombolása után is megőrizte vallási-kulturális különállását. Az is megkülönböztető sajátossága Jahvénak, hogy hiányzik belőle az antik istenek szexuális töltete. A kiforrott zsidó világ és a nyomában kibontakozó keresztény értékrend egyértelműen szemérmesebb, mint a görög-római: szigorúan elítéli az élvhajász életformát, a paráznaságot, a szodómiát, és az ókor végétől a házasságtörést is.

A zsidó-keresztény Isten elsődleges képmása a férfi, az egyházi-világi hatalom az ő kezében összpontosul. Az Ószövetség tele van markáns férfiszemélyiséggel: Ábrahám, József, Mózes, és így tovább. Közös vonásuk az alázatosság, a becsületesség, az önuralom, a közösségért viselt felelősség, az igazságos és bölcs vezetés, a kritikát sem nélkülöző őszinteség. Az Ótestamentumban nem ritka a testvérviszály, a széthúzás, a csalárdság, az erőszak és gyilkosság, de a zsidó hagyomány végső soron azt üzeni: a politikai és egyházi vezetés nemcsak kiváltság, hanem szolgálat is; az alázat nélküli vezetés: zsarnokság.

Különleges helyet foglal el a zsidó vezetők sorában Dávid, aki talán a legtöbb hasonlóságot mutatja az antik hősökkel. Harcos, vitézi erényekkel büszkélkedhet, bátor, olykor erőszakos, győztes vezér; jó megjelenésű, vonzó; szuggesztív, ékesszóló rétor, a közügyekben jártas, művelt, bölcs államférfi.

két lelki út

Az Ószövetség férfikarakterei erős egyéniségek, ugyanakkor megmutatkozik érzékeny oldaluk is – akárcsak az Újszövetség főszereplőjének, Jézusnak. Richard Rohr ferences rendi szerzetes szerint az evangélium a férfiúi személyiségfejlődés két lelki útját mutatja meg. Az egyik János apostol útja, amely a férfiasság gyöngéd, megértő, gondoskodó, irgalmas oldalát bontakoztatja ki. A másik Keresztelő Szent Jánosé, amely lebontja a társadalmi elvárásokat és a férfiakban lakozó ösztönös vadságot szabadítja fel. E két utat bejárva válhat valaki felelősségteljes, közösség-szervező, alkotó emberré – mint Jézus. Rohr úgy véli, a kitaszítottakat, a társadalom peremén élőket, a betegeket és a szegényeket megsegítő erényes cselekvésnek két jellemző férfitípus áll az útjában. A fennálló intézményes hierarchiát, s benne saját befolyásukat óvó „hatalmi konzervatívok” és a cél nélkül sodródó

„passzív férfiak”. Így Jézus nemcsak az atyai tekintélyhez hű *fiú* és a tanítványait támogató *mester* archetípusát testesíti meg, hanem a szociálisan érzékeny *lázadóét* is.

A Római Birodalom hanyatlása idején rohamosan terjedő kereszténység megőrizte szoros kapcsolatát az ószövetségi tradícióval, miközben átvette a görög-római kultúra nyelvét és gondolkodásmódját, kialakította a maga vallási kánonját és egyházi intézményrendszerét. A konstantini fordulattal a kereszténység kiváltságokkal felruházott államvallás lett. Az egyházi vezetők közjogi méltóságot nyertek, magas állami címeket viseltek, az egyházi vagyon adómentességet élvezett, a világi és a vallási hatalom egyre szorosabban összefonódott. Ugyanakkor a keresztény politikai gondolkodás keretein belül bukkant fel az uralkodói hatalom korlátozásának elve is.

A kora középkor évszázadaiban az antikvitás öröksége és az intézményes kereszténység a germán törzsközösségek életformájával került termékeny kölcsönhatásba.

egységbe forrt

A germán mitológia szellemekről, kísértetekről, lidércekről, törpékről, koboldokról, démonokról és boszorkányokról szóló mondái és babonái beépültek a keresztény népi vallásosságba. Legalább ilyen jelentős – ha ugyan nem jelentősebb – hatást gyakorolt a nyugati fejlődésre a római impériumot megdöntő germán törzsközösségek társadalmi-politikai berendezkedése: a katonai demokrácia. Az ógermán törzsekben „főember” – azaz törzsfő, kisebb befolyású király vagy hadvezér – kétféleképpen lehetett valaki: ha bizonyította ősrégi nemesi származását vagy ha kiemelkedő katonai érdemeket szerzett. A törzsfőnöki vagy királyi tisztség (rex) életre szól; viselőjét a vagyonosabb rétegből, legtöbbször a törzset vezető nemzetség soraiból választotta a szabad fegyveresek gyűlése. A hadvezéri tisztség (dux) rablóportya idejére korlátozódott; a hadurakat a személyes katonai-vezetői erények szerint választották meg a harcosok. Az ifjú kard- és fejszeforgatók felemelkedésének kezdete volt, ha bekerültek a királyokat és hadvezéreket körülvevő állandó kíséretbe. Minél nagyobb volt egy-egy főember kísérete, annál jobban nőtt a tekintélye. A Kr.u. 3–5. század során a közös nyelv és szokások ereje által egységbe forrt kisebb germán törzsek és törzsszövetségek nagytörzsekké szövődtek. Élükön a törzsfői és hadvezéri funkciót összeolvasztó hadikirály állt, aki egzsersmind karizmatikus közvetítő is volt a germán főisten, Wodan és a nép között.

A Római Birodalomban letelepedő germán törzsek katonáskodó elitje előbb-utóbb átvette a gall-római arisztokrácia keresztény vallását és műveltségét. A felbomló impérium örökébe lépő germán államok már a latin keresztény civilizáció keretein belül szerveződtek meg. A germán és római népelemek összeolvadtak; az „Isten kegyelméből való” uralkodás keresztény eszméje megerősítette a királyi hatalom karizmatikus jellegét; a legerősebb keresztény germán államban, a Frank Királyságban az uralkodót és fegyveres kíséretét összekötő hűség alapjain a feudalizmus hűbéri rendszere bontakozott ki. A fegyveres szolgálat fejében elnyert uralkodói „jótétemények” örökölhetősége az évezred végére kaotikus közjogi-hatalmi

viszonyokat teremtett. A hercegek, grófok és vagyonos földbirtokosok fellazították az uralkodóhoz fűződő hűségviszonyukat, s fegyverforgató hűbéreseikre támaszkodva erős helyi uralmat építettek ki.

Ebben a felbolydult, változó világban állandósult az egymásra fenekedő hűbérurak magánháborúskodása, a harcosok hatalmaskodása, a védtelen társadalmi elemek kismizmizése. A szüntelen harcok közepette – amelyeknek a papi rend által hirdetett „Isten békéje” mozgalom sem tudott gátat vetni – a nehézpáncélos lovasság harci ereje felértékelődött, következésképpen a francia társadalomban kikristályosodó lovasság intézménye keresztülmetszette a földbirtokosi hierarchiát. A jól védett magánvárakba települő vagyonosabb urak udvarában komoly harci kiképzésben részesültek a leendő nehézpáncélos ifjak. A lovagi hadviseléshez drága fegyverzet szükségeltetett, de a lovagi cím nem a születés jogán járt: a fegyveres szolgálatra hosszú éveken át tartó tanulással és gyakorlatozással kellett felkészülni. Az arra érdemes kardforgatók kiválóságát a lovaggá avatás rítusa erősítette meg.

Az angol fejlődés több ponton is eltérő utat járt be, mint a francia: a katonáskodó angolszász törzsek és a szigetországot fenyegető skandináv népek szabad harcosai békeidőben földműveléssel foglalkoztak. Életük középpontjában a kiscsalád állt, a legnagyobb értéknek a szabad paraszti földtulajdon számított. Vérükben volt az egyenlőség és a függetlenség eszméje, nem ismertek el maguk felett vezetőt, szűkebb pátriájuk szabadságához foggal-körömmel ragaszkodtak a nagyobb tekintélyű vezetőkkel szemben. Helyi és területi gyűléseik formálisan is korlátozták a nemzetségfők és törzsfők uralmát.

idealizált figura

A köznapi egyenlőséget a rendszeres belharcok, a nemzetségek és törzsek egymás közötti torzsalkodása, illetve az idegen területekre vezetett rablóportyák írták felül. A harcosok élére általában a személyes becsvágyukkal, vezetői rátermettségükkel és katonai sikereikkel kiemelkedő nemzetségfők, törzsfők vagy kisebb befolyású királyok kerültek. A legnépszerűbbek alakját a legendák jelentősen felnagyították. Az óangol és óskandináv hőseposzok idealizált figurája a nagy kísérettel rendelkező, dicsőséges, karizmatikus vezér, aki jól ért a fegyverforgatáshoz, kiváló vadász és harcos, fortélyos hadúr és győztes hódító. E férfieszmény pozitív oldalán ott volt az elszántság, a halált megvető bátorság, a bőkezűség és a hűség, a negatív oldalon az erőszak, a kegyetlenség, a vérbosszú, a cselszövés, a metsző gúny és a kíméletlen szarkazmus.

Elsősorban a kereszténység vallási-kulturális kohéziójának és a hozzá kapcsolódó antik örökség vonzásának köszönhető, hogy a formálódó feudális Európa legfejlettebb angol és francia régiója integrálta a vad természetű pogány társadalmi elemeket. Előbb a szigetország kelta őslakosságát leigázó angolszász törzsek, majd az Angliában letelepedő vikingek is asszimilálódtak a helyi vallási-kulturális normákhoz, akár csak a Normandiát meghódító normannok. A kulturális kölcsönhatások bonyolultságát mutatja, hogy a hűbériség intézménye és a lovagi életforma a normann hódítással jutott el Angliába.

A középkori lovagi kultúra

A középkori lovag figurájában az antik kalokagathia eszménye keresztény szellemiségben született újjá. A klasszikus lovagvilág mélyén megint csak ott munkált a csillapíthatatlan férfiúi becsvágy: a dicsőség, a hírnév, a rang és a hatalom utáni törekvés. A fizikai erő, a halált megvető bátorság és a harci virtus dicsőítéséről szóló történetek viszont kizárólag a közösségért viselt felelősséggel párosulva igazolták a fegyverforgató férfiak egymás közötti versengését. A közjó középpontjában ezúttal a Respublica Christiana, a nyugati keresztény közösség ügyének szolgálata került. A korabeli lovagregények részint az antik történelem nagy alakjait, illetve a kora középkori germán és kelta mondakör hőseit támasztották föl, részint a kereszténység ügye iránt elkötelezett uralkodókat állították piedesztálra. Nagy Sándor, Caesar, Arthur, Nagy Károly és El Cid – csupa olyan figura, aki zseniális hadvezér és bölcs államférfi volt egy személyben. Mintha a feudális rend keretei között újra Jupiter és Mars napja kelt volna föl. Másfelől a lovagoktól a keresztény erkölcs nemcsak a hit védelmét, a pogányok elleni harcot és az elvont értelemben vett vallási közösség szolgálatát várta el, hanem a nők, a gyermekek és az elesettek oltalmazását is megkövetelte, azaz a férfias virtust összekapcsolta a társadalom minden tagjára kiterjedő szolidaritással.

Ahogy az antik görög társadalomban, a középkori Nyugat-Európában is volt ellentét az irodalmi alkotások lapjain kibomló férfieszmény és a történelemformáló férfiak hús-vér személyisége között – mégpedig nem is kicsi. Az eszmény és a valóság közötti

kontraszt a legpörébben a keresztes hadjáratok idején mutatkozott meg. A keresztény feudális „nyugat” e nagyszabású „keleti” vállalkozása már a 11. század végén meghirdetett első hadjárat során is meglehetősen ellentmondásos volt.

A „Szentföld visszavívásáért” indított háborúban akadt néhány olyan nagy egyéniség, akinek sikerült megmutatnia nem mindennapi kvalitásait a hadművészet és/vagy az államszervezés terén. Az első hadjárat legmegragadóbb hadvezére a dél-itáliai, normann származású Tarantói Bohemund volt. Vakmerő, ravasz, becsvágyó hadúr, aki saját katonáit rendszeres gyakorlatoztatással igazi páncélos elitalakulattá képezte. Vezértársai közül egyedül neki sikerült fegyelmezett egységbe tömöríteni a zászlaja alá sorakozó zabolátlan fegyvereseket, s karizmatikus személyiségével a többi harcosra is nagy hatást gyakorolt. Eltökélttségének és szuggesztív meggyőző erejének perdöntő szerepe volt abban, hogy a keresztesek a legkilátástalanabb helyzetben sem adták fel Antiochia ostromát, s végül csodával határos módon elfoglalták a stratégiai fontosságú várost. Az első hadjárat másik kiemelkedő alakját a gögös, akarnok flamand vezérben és tehetséges államférfiben, I. Balduinban kell keresnünk, aki a jeruzsálemi keresztény királyságot működőképes állammá szervezte. Rövid időn belül megeremtette az újonnan alapított királyság belső stabilitását, kivívta a világi vezetés elsőbbségét az egyházzal szemben, visszaverte a kereszténységet ostromló muszlim támadásokat, megerősítette a királyság védelmét, és több sikeres hadjáratban kiterjesztette országa határait.

a nyugati kereszténység kudarca

Bohemund és Balduin sikerei azonban kérészéletűnek bizonyultak. Kivételes egyéniségük finoman szólva sem párosult keresztény jámborsággal, s korántsem voltak a személyes

törekvéseiket felülíró keresztény összefogás elkötelezett és őszinte hívei. Ha lehet, akkor az önfejűség még inkább jellemző volt a többi zsákmányleső, földéhes lovagra – többnyire Bohemund és Balduin zsenialitása nélkül. A keresztes vezérek széthúzása, pártoskodása hosszú távon ellehetetlenítette a Szentföld megtartását keresztény kézen. A keresztes háborúk politikai értelemben a nyugati kereszténység kudarcával jártak, erkölcsileg pedig kifejezetten rossz fényt vetnek a középkori lovagvilágra. A

keresztet viselő harcosok vonulását az útba eső keresztény falvak gátlástalan kifosztása, a szövetséges keleti keresztényekkel szembeni dölyf, a legyőzött muszlim lakosság kegyetlen lemészárlása, és a foglyul ejtett nők megerőszakolása kísérte.

A lovagi kultúra jelentősége abban áll, hogy amit a kereszties hadjáratok nem értek el rövid távon, azt a dicső tettekről és a tökéletes szerelemről szóló történetek évszázadok alatt bevégezték: megzabolázták a fegyveres lovagok vad, gátlástalan, erőszakos tömegeit.

E folyamat megértéséhez fel kell villantanunk a kontrasztot, amely a barbárság örökségét hordozó germán, frank és normann fegyveresek zord világa és az antik civilizáció kulturális hagyományait nyomaiban még őrző dél-franciaországi fejedelmi udvarok víg-bohém szellemi nyüzsgése között feszült. Ezekről a déli tartományokról tudni kell, hogy a 10–12. században a francia királyhoz fűződő formális hűbéri viszonytól eltekintve lényegében teljesen függetlenek voltak a koronától, kisajátítva maguknak a királyi hatalom minden elemét, egyszersmind oksitán-provanszáli nyelvüknél és kultúrájuknál fogva is élesen elkülönültek az északi területektől. A helyi földesurak egymás közötti hatalmi rivalizálását itt is a gőgös kakaskodások és a véres leszámolások jellemezték, a fejedelmi udvarok viszont az életöröm felmagasztalásával és a művészetek szeretetével ellensúlyozták a feudális kor durvaságait.

Vitézi bátorságával és féktelenségével, no meg a költészet iránti rajongásával és a női nem iránti alázatos hódolatával kiemelkedett kortársai közül az első ismert trubadúr, IX. Vilmos, Aquitania hercege (1071–1127). Korának egyik leghatalmasabb és leghírhedtebb földesura volt; igazi fenegyerek – aki még a Vatikánnal is ujjat mert húzni –, egyben legendás nőfaló. Nagy szerepe volt az okszitán anyanyelvi irodalom megteremtésében. Lírájában a nők iránti feltétlen hódolat cinizmussal, nemesi dölyffel, obszcenitással és pornográfiával vegyül. Egyik költeményében arról dalol, hogy két, egymással civakodó „kancát” lovagol, s nem tudja, melyiket válassza: „Ágnest, vadat, vagy Arsent, a kedveset?” Végül azzal zárja elmélkedését, hogy úrként hatalommal rendelkezik birtokai és emberei felett, s „Mert behódoltak nekem. Megtartom mindegyiket.”

Vilmos poitouai udvara a 12. században a szerelmi költészet és a nyugat-európai fejedelmi sarjak neveltetésének igazi központjává vált, ahol az udvarhölgyeknek is kitüntetett szerep jutott. Maguk is sokoldalú nevelésben részesültek, bátran

kibontakoztathatták nőiességüket, s nemcsak testileg lettek vágyottá, hanem égi, szellemi minőségükben is.

feltétlen csodálat

A női nem ilyen eszményítésével a 11–13. századi trubadúrköltészet a nemi szerepek terén kizárólag a nyugati keresztény kultúrkörre jellemző normákat fogalmazott meg – és hagyott az utókorra. A középkori szerelmi költemények középpontjában álló „tökéletes szerelem” („fin’amor”) a „nő feltétlen tiszteletén és a férfi teljes alávetettségén alapul” – írja Zempléni Ferenc. Amíg hős harcos karakteréhez illő klasszikus lovagi szerelemben a vitéz bátor tettekkel igyekszik hölgye szívét elnyerni, és célja a teljes beteljesülés, a trubadúrok költői világában kibontakozó udvari szerelem a lírai formájú szellemes udvarlást és a testileg beteljesületlen, „tisztá” érzelmeket magasztosítja fel. A valóságban a legtöbbször nem rekedt meg ezen a platói síkon az alacsonyabb rangú ifjú lovas és az előkelőbb férjzett asszony közötti kapcsolat. Sőt, a trubadúrköltészet darabjai között nem egy olyan akad, amely magas rangú asszonyok elcsábításával kérkedik – többnyire obszcén formában. Ám az mindenképpen figyelemre méltó, hogy a férfi nem rangjánál, hatalmánál és testi ereje miatt nyeri el a nőt, hanem éppen a társadalmi rangsorban felette álló férfi mellől hódítja el. Mégpedig kulturális, érzelmi kvalitásainak bizonyításával: gyöngédségével, udvariasságával, műveltségével, szellemességével és a nő iránt érzett feltétlen csodálatával. A közösség előtt tekintélyt kölcsönző férfi vonzerőnek itt az államférfiúi-hadvezéri karizmától eltérő jelentésárnyalata van, Zeusz és Arész erényei helyett az elbűvölő Hermészé és a szenvedélyes Dionüszoszé: a charme.

Noha a prince charming – félrevezető magyar fordításban: „szőke herceg fehér lovon” – kifejezés 1697-ben tűnik fel először, a jelenség kulturális gyökerei nyilvánvalóan a lovagvilág virágkorába nyúlnak vissza. A két lovagtípus, a *hős* és a *szerelemes* erényeit szimbolikusan a 11–15. századi lovagi tornák bajvívója egyesítette magában. A tornák szigorú szabályok keretei között adtak lehetőséget, hogy a férfiak erejüket, rátermettségüket és harcedzettségüket összemérjék. A párviadatok, bajvívások és csoportos lovascsaták a dicsőség és a hírnév megszerzésén túl a becsület és a hűség köré fonódó lovagi erények magasztalásáról, egyszersmind a hölgyek elbűvöléséről és

a „tökéletes szerelem” rítusairól is szóltak. A bajvívók mindenekelőtt a közönség soraiban helyet foglaló hölgyek figyelmét szerették volna magukra vonni, a lovagokkal kacérkodó nemes leányok pedig cicomáikat, kendőiket, fátylaikat dobták a harcosok közé, minden egyes összecsapás után eggyel több fedetlen részt hagyva fejükön és a karjukon. A 12–13. századi lovagregények és költemények az ilyen erotikus élethelyzeteket fűzték tovább a Szent Grál mondakört újraértelmező tündérmesék világában. Arthur alakja ezekben a történetekben elhalványodik a két szerelmes vitéz, Trisztán és Lancelot karaktere mellett. A szerelméért különféle erőpróbákat kiálló, sárkányt legyőző új hőstípus pedig kétségkívül a „szőke herceg” karakterét előlegezi: bátor, erős, tekintélyes, jól forgatja a fegyvert, nagyszerűen mutat lóháton, nagy tettek végrehajtására hivatott, gyámolítja a nőket, a gyerekeket és az elesetteket, s mindemellett szíve választottjával előzékeny, szellemes, udvarias.

Lancelot és Trisztán történetei természetesen nem a korabeli valóságot tükrözik, de a lovagregényekben és a trubadúrköltészetben megfogalmazott erkölcsi normák lassanként az „udvariasság” íratlan etikai kódexévé álltak össze. A szerelem által

megkövetelt illemszabályok önuralomra, lemondásra intették az agresszív fegyvereseket; a lovagi tornák pedig a gyakorlatban szorították szigorúan előírt szabályok keretei közé a férfiak közötti harci versengést. Így a keresztény moralisták és a trubadúrok tolla nyomán megszülető lovagi eszmény kezdett visszahatni arra a valóságra, amely életre hívta: a nemesség társadalmi életét szabályozó hétköznapi kultúra rendező elvévé vált.

dinasztiaépítő

Amíg a lovagi kultúra a férfiakat megzabolázta, a nemes hölgyeket bizonyos mértékig felszabadította. Szűz Mária középkori tisztelete az anyaságot helyezte a női lét középpontjába, és az engedelmes, szexuális vágyait elfojtó

hívőt állította példaként a társadalom nőtagjai elé. A lovagi kultúra viszont korántsem tartotta bűnnek az e világi örömeket, a szerelmet, a kacérságot, az erotikát, s kifejezetten bátorította az ifjú nemeshölgyek cselekvőkészségét, tettvágyát. E szellemben nevelkedve vált IX. Vilmos unokája, Aquitaniai Eleonóra a középkori Európa legkarakteresebb nőalakjává. A hercegi udvarban sokoldalú képzésben részesült: tanult latint, zenét és irodalmat, lovagolt, jártasságot szerzett íjászatban, solymászatban és vadászatban. Anyaként és dinasztiaépítőként is kivételes életutat futott be. Nem volt rest felbontatni első házasságát a francia trónörökösrel, s második férjével, II. Henrik angol királlyal szemben is keményen védte a maga és gyerekei érdekeit. Amikor fiai fellázkodtak az angol uralkodó ellen, Eleonóra nyíltan melléjük állt, és a dél-francia nemesség egy részének támogatását is megszerezte számukra. Első férjének két lányt, másodiknak öt fiút és három lányt szült. Utódai mind grófi vagy hercegi rangot szereztek, illetve királynéként öregbítették a család hírnevét; fiai közül ketten is az angol trónra kerültek.

Eleonórárt csaknem istennőként tisztelte harmadszülött fia, a világtörténelem legnagyobb „lovagkirálya”, Oroszlánszívű Richárd, akinek személyisége mintegy szimbolizálta a középkori lovagi kultúra kettősségét. Egyik oldalon a fegyverforgató nemesség kegyetlenségét, durvaságát, telhetetlen becsvágyát, másikon a lovagi eszmények komolyan vételét, az erényességet, a hűséget és a műveltséget. Richárd gyermek- és ifjúkorában a dél-franciaországi lovagi kultúra központjában nevelkedett. Bátor harcos és kiváló bajvívó volt, vasakarató hadvezér, remek stratégia – és elbűvölő

modorú, művelt lírikus, aki kedvtelésből a női nemet felmagasztaló szerelmi sanzonokat szerzett és bőkezűen támogatta az okszitán trubadúrokat. Richárd magán viselte felmenői lobbanékony természetét és makacsságát – az apjára jellemző államszervezői képességek és az anyjára jellemző józan bölcsesség nélkül. Előbb Aquitania uraként, hűbéri seregei élén, majd Anglia uralkodójaként, a Szentföld visszavívására induló keresztes sereg vezéréként is tanúbizonyságot tett vadságáról, gátlástalanságáról és csillapíthatatlan dicsvágyáról. Könnyörtelenül leszámolt az ellenségeivel, s ha céljai elérése érdekében úgy látta jónak, falvakat égetett fel, várakat rombolt porig és foglyokat mészárolt le. Ám a neve előtt díszelgő ragadványnév és az alakját övező lovagkirály mítosz hitelesen tanúskodik arról, hogy jellemével messze a kortársai fölé nőtt. Ő volt a Szentföldre vonuló hadvezérek közül az egyetlen, aki kézben tartotta az egész keresztes sereget és bámulatos kitartással szerzett vissza stratégiailag felbecsülhetetlen erősségeket a keresztény Európának. A harcmezőn személyes bátorságával mutatott példát a katonáinak és sokszor gyakorolt nemes könyörületet legyőzött ellenfelei iránt.

Ha Richárd a hős, akkor a francia IX. Szent Lajos (1226–1270) a keresztény lovagkirály élő megtestesülése a középkori Európában. Neveletésében fontos szerepet játszottak a királyi udvarban tevékenykedő koldulórendi gyóntatók. Lajos a szegénységi fogadalomra épülő szerzetesi ideák szellemében a becsületesség, az alázatosság és a mértékletesség erényét mindennél többre tartotta, s adott szavát soha nem szegte meg. Királyként Isten előtt felelősnek érezte magát népe jólétéért, s igyekezett igazságosan kormányozni. Keményen büntette a keresztény erkölccsel szemben álló jelenségeket: az istenkáromlást, a szerencsejátékot, az uzorát és a prostitúciót. Intézkedéseket fogantatosított a földesúri kakaskodások korlátozására és betiltotta az istenítéletet. Rendszeresen jótékonykodott, számos kolostor megalapítása fűződik nevéhez; támogatta gyóntatóját, Robert de Sorbont a róla elnevezett párizsi egyetem létrehozásában. Térítői tevékenysége nem nélkülözte a korabeli ellentmondásokat: a királyságában élő zsidókat erőszakosan próbálta „átneveltetni” a keresztény hitre, az ellenállókat száműzte az országból, s elégettetett minden Franciaországban begyűjtött példányt a zsidók legbecsesebb vallási iratából, a Talmudból. Maga sem volt rest fegyvert fogni a keresztény uralom kierjesztésére: kétszer vezetett kereszties hadjáratot muszlim területekre. Uralkodását és életét méltó módon fejezte be: második kereszties hadjárata közben érte a halál.

Lajos utódai már nem annyira jó keresztényként, inkább a külsőségek hangsúlyozásával képviselték a francia lovagkirályság hagyományát. Fényes udvart tartottak, körbevették magukat udvaroncokkal, s csökönnyösen ragaszkodtak a hadsereg gerincét adó nehézpáncélos lovagság megőrzéséhez. VI. Fülöp (1328–1350), a lovagi eszmények igazi rajongójának uralkodása alatt rendszeresek voltak a lovagi tornák, ünnepek és ceremóniák; a francia királyi udvar pedig rövidesen átvette a dél-franciaországi fejedelmi központoktól a kulturális vezető szerepet.

lovagkirály

Fülöp páncélos lovagjai élén legyőzte a flandriai városok csapatait, így remélte, hogy a francia lovagsereg még mindig régi fényében tündököl. E vélekedésében súlyosan csalódnia kellett, amikor a saját királysága területén az országára törő angol seregekkel találta magát szemben. Oroszlánszívű Richárd testvérének ükunokája, III. Edward (1327–1377) Franciaország megtámadásával nemcsak Anglia

hajdan volt dicsőségét igyekezett helyreállítani, hanem az I. Richárd kultuszához kötődő lovagi eszményeket is felélesztette. A Térdszalag-rend alapítóját és az Arthurmondakör csodálóját már a kortársak is igazi lovagkirálynak tartották, alakját máig mitikus rajongás övezi az angol történeti emlékezetben. S bár Edward harcosként csupán halványabb másolata volt Oroszlánszívű Richárdnak, hadvezérként és hódítóként felülmúlta példaképét – paradox módon éppen azzal, hogy a lovagság hagyományos harcmódorán jelentős reformokat hajtott végre.

A százéves háború angol hadseregében a központi erőt a lóról leszálló nehézpáncélos arcvonal alkotta. Mellette helyet kaptak lovagi ranggal nem rendelkező nemesek, s nagy számban közrendű szabad parasztok is, akik gyalogos vagy könnyűlovas íjászként az angol sereg másik fő erősségét adták. A franciák veszte az volt, hogy lovaghoz méltónak csak a nehézpáncélos lovasság harcmódorát tartották; a hadvezetés pedig képtelen volt a hősködő, szertelen, zsákmányéhes lovagokat

kordában tartani. Így a háború első szakaszának legfontosabb ütközeteiben, az 1346-os crécy-i és a 10 évvel későbbi poitiers-i csatában a korszerű angol hadsereg súlyos csapást mért a francia lovagságra.

VI. Fülöp utódja, V. Bölcs Károly (1364–1380) francia király már fittyet hányt a lovagi eszményekre, s jól szervezett zsoldosseregeivel a háború második szakaszában visszavívta az angolok által elhódított területek nagy részét. A crécy-i győzelem után három évtizeddel az „utolsó lovagkirály”, III. Edward úgy szállt sírba, hogy csaknem teljesen odavesztek elődeitől örökölt franciaországi hűbértartományai, s alig néhány francia erősség maradt angol kézen. A százéves háború harmadik szakaszának legvéresebb ütközete, az 1415-ös azincourt-i csata viszont kísértetiesen emlékeztetett a franciák első nagy vereségére: az angol íjászok halomra lőtték a francia nehézpáncélosokat. Azincourt-nál a francia nemesség színe-virága veszett oda, s ezzel a páncélos lovasság harcmódorára épülő hagyományos lovagvilágnak végleg bealkonyult.

kardcsörtetés

Jóllehet a százéves háború eseményeit a lovagi ethosz felmagasztalása jegyében elbeszélő Froissart-krónika a 15. század igazi „bestsellere” lett, a lovagok kardcsörtetése már csak díszlet volt ahhoz, hogy a nemesség megőrizze vezető szerepét a társadalomban. A középkori Európa „kiválóságai” a harctéren nélkülözhető katonai erejüket politikai-kulturális befolyássá konvertálták, részint a rendi képviselői intézmények keretei között, részint a fejedelmi udvarok pompás porondján.

A lovagi cím, illetve nemesi rang örökletessé válásával a lovagi életforma és a katonáskodás igazából már a 14. században sem feltétlenül tartozott össze. A vazallusi rendszer összeomlott, a hűbéri társadalom vertikális függőségi viszonyai mellett megjelent a különféle társadalmi kiscsoportok és helyi közösségek horizontális önszerveződése. A faluközösségek a maguk erejéből, közösen oldották meg a helyi ügyeket; az erősödő városok komoly önkormányzati szabadságot vívtak ki maguknak; a különböző mesterségek űzői céhekbe tömörültek; a kereskedők gildéket alapítottak; az apátságok önálló kulturális-gazdasági központokká nőttek; az egyetemek a tanárok és diákok autonóm intézményeként alakultak meg. Az örökletes

címhez jutó nemesek is érdekcsoportokba szerveződtek – országos szinten pedig a papsághoz és a polgársághoz hasonlóan egységes rendként léptek fel. A 13–15. században kiépülő rendi monarchia intézményrendszere az egyik oldalon a központi királyi adminisztrációt erősítette, a másikon a rendek országos képviselőjét.

Az antik és germán tradíciókon nyugvó középkori politikai gondolkodás a 13. századtól azt hirdette, hogy az uralkodó csak a politikai közösségként felfogott „néppel” együtt kormányozhatja az országot. Az elvnek a gyakorlatban az önkényes uralkodói lépésekkel szemben hatékonyan fellépő öntudatos nemesség tudott érvényt szerezni. Az angol parlamentarizmus alapintézményei országos szinten korlátozták az uralkodó hatalmát; a francia nemesség a tartományi rendi gyűlések keretei között vívta ki a maga közigazgatási-igazságszolgáltatási jogkörét. A történeti múlttal és saját kultúrával rendelkező hercegségek élvezték a legnagyobb függetlenséget: Normandia, Aquitania, Bretagne, Provence – és mindenekelőtt Burgundia, amely a 15. században a francia udvartól a kulturális vezető szerepet is átvette.

A dijoni fejedelmi udvar a lovagi kultúra és divat korabeli központja volt. Vadászatok, ünnepek, lovagi tornák, képzőművészeti alkotások és impozáns épületek hirdették a hercegség gazdagságát és nagyságát – mindezt az udvariasság szabályait keretbe foglaló lovagi eszmény jegyében. A Nagy Károlyról, Artúrról és a keresztes lovagokról szóló régi-új történetek ugyanazt a célt szolgálták, mint az Aranygyapjas lovagrend megalapítása: a herceghez lojális nemeseket igyekeztek egységbe szervezni egy letűnőben lévő korszak ideáinak fenntartásával. A 15. századi burgund elit kultúrája a Dél-Franciaországban kibontakozó 11–13. századi klasszikus lovagi hagyomány kifinomultabb, rituálisabb, színpadiasabb változata volt. Burgundiában és a mintáját követő európai udvarokban – így a spanyol és az osztrák Habsburg területeken, illetve a Német-Római Birodalomban – továbbra is egymás mellett élt a nyugati civilizáció két rétege: a durvasággal, önzőséggel, gőggel, dölyffel jellemezhető nemesi életforma és a bátorság, becsület, hűség, szerelem erényei köré fonódó lovagi eszmény.

folytatjuk

kép | vecteezy.com

Lendvai Zalán

ELŐHANG

2024-06-03 | VERS

Az első sor még az enyém,
a második a gondolaté, hogy folytasd-e,
a harmadik már te vagy,
a negyedikben hallom,
ahogy vízesés zuhog,
levélről gördül a csepp,
fojtottan lélegzik az esőerdő,

és madár sikolt fel,
majom bögésére rezonálnak
a nedves lombok,
a fény éppen beszűrődik,
pedig délután négy,
pár óra múlva sötétedik.
A fák sűrűjében nem látszik,
éreződik, ahogyan száz méterre
mozog az ősi tömeg,
időtlenül halad
medrében a folyó.
Anakonda siklik,
majd tűnik el a felszín alatt.

Mire leszáll az éj,
elutazom.
Itt hagyom a
hajnalban sárgán villogó
közlekedési lámpát,
néma hivatalokat,
zúgó tévéket,
benne alakokat,
a feketék és fehérek világát,
ahol az igen és a nem van,
ahol ropognak
a világ márványoszlopai,
s bekúszik a küszöb alatt,
hogy sosem vagyok egyedül,
de mégis a falnak beszélek,
előre megírt dialógusok,
előre lejátszott meccsek,
nincs helyszín, csak díszlet.

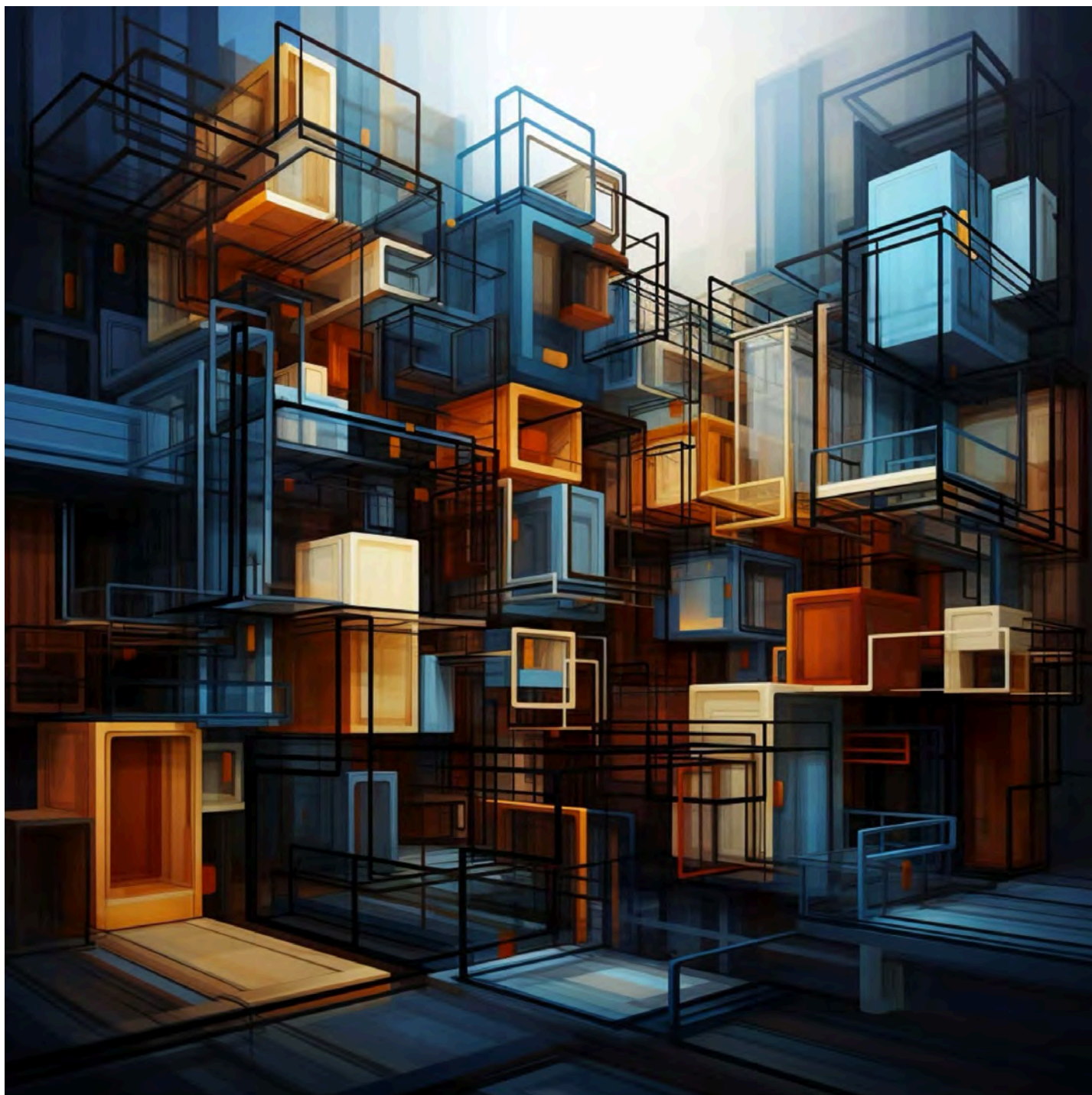
Az út melletti benzinkúton
régi hűtő zúg kulcsra zárva,
villogó tévében valami karibi tehetségkutató.
Ahogy serceg az elektromos légycsapda,
az ablakon át meglátom az erdőt,
a lombok lassú mozgásából látom,
hogymár tudja ki vagyok.

kép | vecteezy.com

Kókai János

ÉPÍTKEZÉSEK KÖZÖTT

2024-06-11 | VERS

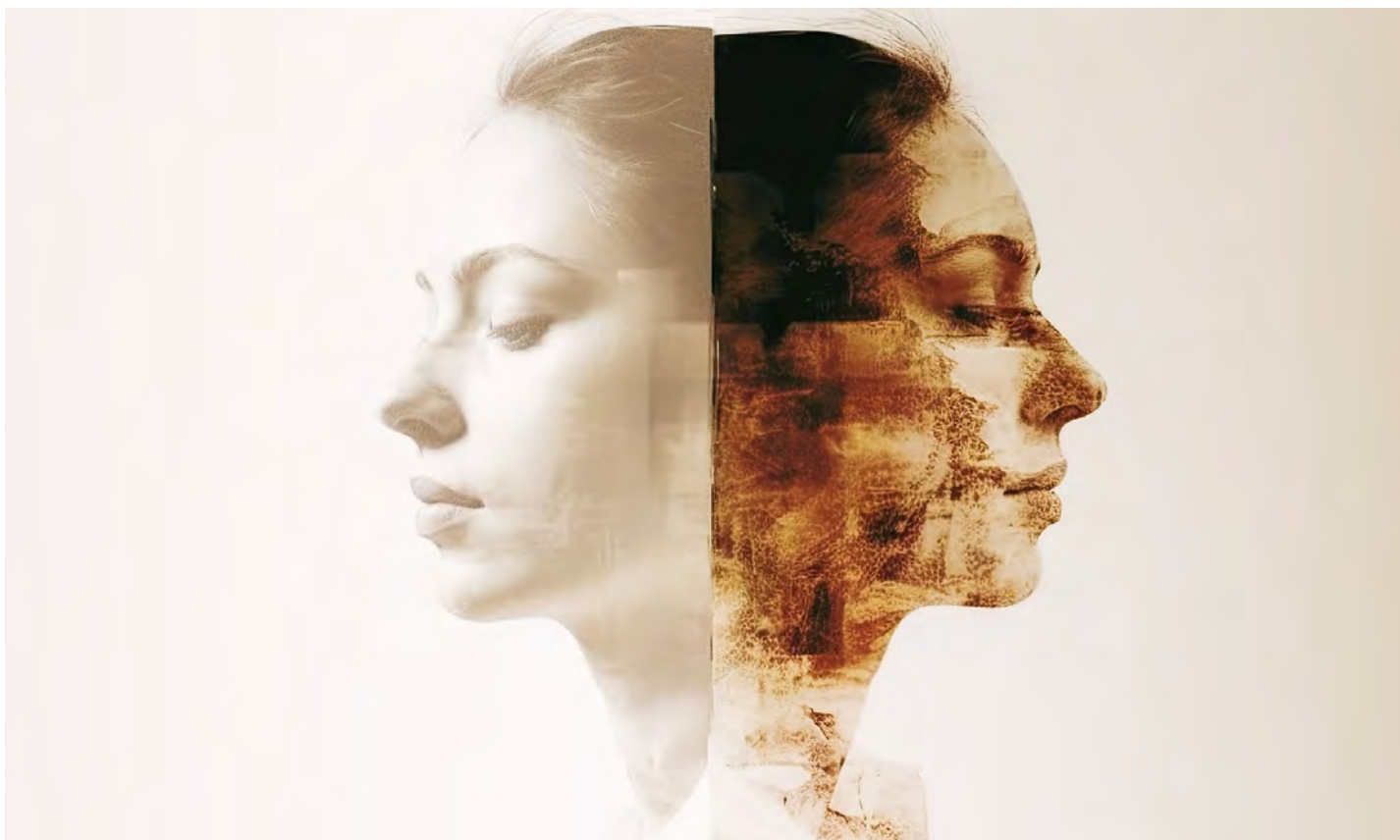
fúrnak ismét
építik lakóhelyüket
mert élni akarnak
a lehetőséggel
én kávéfőzők
mint por száll a sűrű lébe a cukor
a mézet meghagyom a kihalni készülő méheknek
zümmög a szomszéd
lyukakat készít
talán megfigyelné reggeli tornámat
ahogy épp összefoltozom toldozom inaimat
a napi megméréstetésre
a buszok elberregnek ablakom alatt
én bergengóciába menekülnék
gyerekkorom meséibe
ahol csak a könyvlapok suhogását lehetne hallani
de ez is anakronisztika
hisz már a tablették is végtelen csöndben
számolják ki lehetséges halálunk
ők a bitekbe ágyazott jószok
kártya helyett a számok valószínűségét kínálják
s kínálnálak téged is az elkészült feketével
de te már régen elmenekültél a hangok özönétől
kiöntöttek
mint ürgét a lukból
és csak saját falaim kapargatom
mint a munkás aki éppen felmondását fontolgatja

kép | vecteezy.com

Maczák Orsolya Rita

A DUBLŐR

2024-06-13 | NOVELLA

Hanna viselkedésében túl sok a hatásszünet. Mimikája és tekintete közé befütyül a szél. Gesztusai központozás nélküliek. Hanna udvarlói elnéznek a fejem mellett, mikor engem hallgatnak. Mindenki Hannát akarja. Mindenki ismeri. Nincsenek lábjegyzetek.

Hanna meg én szeretjük egymást, de valószínűleg pontosabb úgy, hogy én szeretem Hannát, és Hanna is szeret engem. Ha együtt elmegyünk a majálisra, és körénk gyűlnek Hanna udvarlói, úgy kell beszélnem, mintha felelnék az iskolában, fennhangon, meggyőződéssel. Ebből mindenki ért. Hanna tátog, én vagyok a

szinkronszínésze. Az arca mosolyog, úgy mondja, az én hangomon, hogy Igazán kedves, és Nahát. Ha félreértem a központozást, és valami megosztót mondok, az egyik udvarló visszakérdez, hogy Ezt most kérdezed, vagy mondod?

Nemcsak a majálison találkozunk Hanna udvarlóival, és nemcsak ott vannak Hanna udvarlói, ahova megyünk, de csak oda megyünk, ahol vannak, mert ahova megyünk, ott lesznek. Néha mintha fáradt ránc indulna meg Hanna szeme alatt, mikor az udvarlóit észreveszi ott, ahol azt hittük, nem lesznek, de ez mindig elmúlik, mire látótávolságon belül kerülnek, néha már akkor is, amikor még csak hallótávolságon belül vannak, és amikor köszönök nekik, és Hanna mozgatja hozzá a száját, tényleg el lehet hinni, hogy megismeri őket.

mint varjak a kerítésen

A majálison sokfelé jártatom a tekintetem, miközben Hanna udvarlói, mint varjak a kerítésen, fejüket forgatják, izgágán figyelnek minket. Ha Hanna szája lassabban mozog, mint ahogy beszélek, időnként hirtelen és nagy mozdulatot teszek a kezemmel, hessegetőt, ettől megrémülnek, mintha észre se vették volna, hogy a hangomnak teste is van. De nem repülnek el. Ha a hangomat nem lassítanám Hanna szájmozgása után, hanem ellenkezőleg, gyorsabban és hangosabban beszélnék, hamarabb hinnék, hogy elfáradt a szemük a nagy nézésben, mint hogy Hanna nincs jelen.

Megesik, hogy elkísérem Hannát a mosdóba, és meglepődöm, milyen hangosan csörren a pénze a vécésnéni műanyagtáljában, és milyen hangosan csurog a vizelete a porcelán falán. Igyekszem csak akkor elkísérni, ha nekem is kell, akkor össze tudom hangolni a nadrágom súrlódását a lábamon az övével, és ha fizetek is helyette a bejutásnál, a pisimmal az ő pisije hangját elnyomni már igazán nem nagy hadművelet.

Az első fizetésemből, életem első hajvágása után lőni akartam neki egy nyulat. A legnagyobbat, a rózsaszínt. A legnagyobbat akartam, nem a rózsaszínt, de a legnagyobb rózsaszín volt, hát így alakult. Viszont a rózsaszín nyúl négy pálcikán volt, négy lövés kellett hozzá, mindegyik pontosan az egyik pálcika közepébe, ha kicsit

oldalt találod el, nem törik ketté, csak megremeg. Farkasszemet néztem a nyúllal, az üveges szemmel, és telibe találtam. A homloka közepén. A lövöldés csávó szó nélkül letörte a pálcikákról, és nekem adta. Én meg, mintegy véletlen, ott felejtettem a vécében.

A második fizetésemnél, ami az első hajfestésem utánra esett, már okosabb voltam. Úgy igazítottam a lépéseimet, hogy Hanna, aki hozzám igazította az övét: az én csizmám cuppanásához az ő cipőjének földet érését, lefejelje az édességesbódé ereszeről lógó mézeskalácsokat. Mivel Hanna figyelmét lekötötte, hogy minél csizmásabb formán lépegessen, nem vette észre a sárga-piros füzérek, és az egyik tényleg nagyot koppant rajta. Sajnos, nem egy ilyen füzért, hanem egy sokkal drágább tükrös mézeskalácsszívet vert le, azt kellett megvennem.

ne gondolja túl

Roszbabul is elsülhetett volna. De jobban is. A távolban már gyúlt, mint esőfelhő, Hanna udvarlóinak raja, ezért a celofán alatt csillogó tükröt az arca elé igazítani nem sok ideje maradt. Akartam szólni neki, hogy nem azért vettem meg a szívet, mert leverte, hanem azt verte le, hát így alakult, ne gondolja túl.

Még húzhattam volna az időt, még felajánlhattam volna, hogy elkísérem vécére, de kiszáradt a torkom, nem jött ki hang, és akkor azt mondta, Téged legalább azért nem szeretnek, aki vagy.

Ha Hannát megkérdeznénk, hogy Mégis mit akarsz? Mondd meg, hogy mit akarsz! Valószínűleg tudna mondani dolgokat. Ezért aztán senki sem kérdezi meg.

A hangomban túl sok az intonáció. A szavaimban a kétértelműség. Gesztusaimban a vad hajlamok. Hanna udvarlóí süketek, ha Hanna a száját mozgatja. Mégse kérdezem, hogy miért ragaszkodik hozzá, hogy hangot adjak. Mindenki Hannát akarja. Senki sem tudja, kicsoda. Senki sem bogarássza a lábjegyzeteket.

kép | vecteezy.com

Handi Péter

TALÁN

2024-06-20 | VERS

Talán, ha így vagy úgy esel,
s elhúz melletted, nem üt el,
talán, ha elhúzod kezéd,
s nem szeli át az eredet,
talán, ha időben elhajolsz,
s fejed mellé zuhan a polc,
ha arra lépsz vagy erre lépsz,
az öt betű mindenre kész,
betoldhatod, ha a szöveg
megtorpan, a szemüveg
orrodra hull, a *hogyan tovább*
kérdőjele a folytatás,
a gondolat mentőöve
a betű-tenger asztalán,
vagy talán...

Vörös István

AZ EGYETEMSZIGET 9.

2024-06-18 | **VERS, VERSCIKLUS**

II. rész

AZ ÖSSZEFÜGGÉSEK KÖNYVE

101

SIKERTELEN TEREMTÉS

Először volt az Először,
de szeretett volna megjavulni,
mert aki első, tudja, hogy nem jó
elsőnek lenni.

Áttetsző volt, mint a homokot
sodró szél, de még
szél se volt akkor, és áramlás se,
nemhogy homok.

Súlytalan volt, mint a
fölfelé emelkedő buborék,
bár nem volt se fönt,
se lent.
Mindezt nem oldhatta meg
mind Először. Főleg
nem elsőre.

Mint a gyereket akaró
meddő házaspár, újra
és újra megpróbálkozott
a teremtéssel.

Sikertelen Teremtések
heverték körülötte, melyek
nem tudtak növekedni,
akkorák voltak, mint egy
felborult kancsó víz.

102

A TÉVES NEVEK KORA

A Teremtés előtt hol
volt Először?
Ne kérdezd! A választ,
ha behunyod a szemed,
úgyis megtudod.

Figyeld azt a sötétet,
amit meglátsz, és azt,
amit csak megérezel.
Először nem volt sehol.

Talán ő is egy Sikertelen
Teremtés eredménye.
Mely már-már beindult,
terjeszkedni kezdett,
pulzálni, de aztán valami
eltörött, valami kiborult.

Ezek szerint Először
egy selejtes világ lenne?
Inkább csak prototípus,
próba arra, amit létrehozni
kellett. A Teremtés
eleve ismétlés. Sikertelen
és félsikerű próbálkozások
láncra fűzése. Először
után nincs Másodsor,
nincs Harmadszor, csak
Sokadszor, amiben már
a Sokak segédkeztek.
Téves nevükön, az angyalok.

103

MINDENTUDAT

Először próbált nevet találni
annak, ami a lényeg.

Egyetlen fogalom elég?
És annak egyetlen név?

Először azt gondolta, hogy igen,
az a fogalom talán ő,
de akkor még név is kéne
neki, teremtő ige.

Aztán kitalálta, hogy inkább
megtiltja a név kimondását,
megtiltja még a saját ábrázolását
is. A ki nem mondott név
mögött a meg nem mutatott
arc. De közben nincs név, és
talán arc sincs, az arc mögött
viszont van lélek, nem is
tudat, de Mindentudat.
Csak egy meg nem valósult
világ lehet a teremtője
egy megvalósulónak.

104

A VÁLTOZÁS SZÜKSÉGSZERŰSÉGE

Amikor a mindentudás
tudni kezdett saját magáról,
Először nem volt ez még
túl nehéz. A világ egy

megyényi, benne a dolgok
egyszerűek, amolyan frissen
teremtettek! De Először akkor
észrevett valamit, ami úgy
tekeredett köré, mint egy
emberevő kígyó, a változás
szükségszerű elhozóját,
az időt. Az idő a változás
szükségszerűsége. De miért
is szükségszerű bármi?
A szükségszerű úgy ütötte meg
Először, mint áram a vizes madarat.
A fizikai törvények számosabbak
voltak máris, mint az angyalok.

105

ROHAMOS TÁGULÁS

Van tehát a Mindentudat,
van Először, és vannak
a Törvények. A törvények
megjelenését nem értette

se Először, se a Mindentudata.
Amíg ez a Nemértés tartott,
nem tudtak odafigyelni a világra,
és az veszettül tágult,
vitték magukkal a dolgokat
a Törvények, a Törvényeket a
Sokak lázadó hajlamú kisebbsége,
az ördögök. A tágulásnak
mintha rengeteg fázisa
kimaradt volna, a megyéből
másodperc alatt naprendszer
lett, a naprendszerből harmadóra
alatt galaxis, ami a méreteket
illeti. De még Nemannyal,
Nemtudással, Nemtörvényekkel
volt teli, azok megigenültek,
lelassultak, hűlni és darabolódni
kezdték, forogtak egymás körül
nagyban és kicsiben, csillagelőzmények
és atommagok egyszerre,
egyetlen proton a semmiben,
egyetlen hidrogénpamac, amivel
Először az arcát púderozza.

kép | vecteezy.com

Csury Balázs

SZENT JEROMOS A DOLGOZÓSZOBÁJÁBAN

2024-06-27 | NOVELLA

Az a nyár hideg volt, pestist hozott Rómába, az égen meg repülőgépek szálltak Ravenna bombázására. Jeromos még nem volt harmincéves, amikor íróasztalt ácsoltatott magának. Tölgyfát vett, a kövér ács a római fapiacon azt mondta, erre feszítették a Herceget is Júdeában. Tényleg, kérdezte Jeromos. Az ács kétfelé nyitotta karját a tömörfa felett és kacagott. Jeromos ebből faragtatta ki az új ajtókat is, a régieket még az apja választotta, mind korhadtan kiesett a keretből, amikor meghalt. Jeromos mostanra egyedül élt a házban, amit születése előtt szerzett a családja, állítólag valami kivégzett nemes ingatlanja volt. Hatvanévesen már látta, hogy otromba a katedrális-szerű szoba közepén magasodó építmény.

remekműnek ígérkezett

Rómában adták rá a vörös reverendát is. Reggelente a papucsát az emelvény lépcsője előtt hagyta, mert úgy gondolta, szent a terület, ahová felkapaszkodik ilyenkor. Akkor

készült a gótok inváziója északon, mialatt Jeromos az Újszövetség fordításával bíbelődött. Akkor még remekműnek ígérkezett mindkettő. Mialatt a pápai csapatok a ravennai ostromzárát próbálták feltörni, Jeromost a héber múlt idők nyugtalanították. A latinra nem tudott tökéletes fordítást írni. Megtaníthatta görögül az oroszlánt, aki fegyverhordozóként lakott a kertjében, de nem írhatta át a nyelvet, amit felsőbb utasításra szolgálnia kellett. A munkatrón polcain nyitott könyvek heverték, görög atlaszok az íráskép mintájául, héber tekercsek a zsidó mondák magyarázataival, Tacitus az infinitivusaiért. Lábánál virágok, Jupiter ezüst edényeiben, amiket a gót királytól kapott ajándékba. Ő javasolta, hogy ültessen beléjük, tegye velük, amit Belszár a Templom edényeivel. A király fel akart vágni Jeromos előtt a műveltségével, de ez azért nem volt utolsó gondolat. A római pápától a gót királyról elnevezett fehér macskát kapta ajándékba. A macska az emelvény árnyékában ült, ahogy a római örök az Angyalvár oszlopai között bujkáltak a Nap elől. A munkatrón egyik polcán, a görög és héber könyvektől távol, kék-fehér porceláncsuporban kevés tejszín. Ha az állat megéhezett, Jeromos felnyúlt a csuporért és megetette. A széke mögötti ládába szendvicseket tett magának. Hogy felnyithassa, mindig arrébb kellett tennie a

bíborosi kalapot, azt munka közben ott tartotta, apja lovagi címerpajzsa mellett, amit meg az összeesküvés miatt kivégzett nemes címerének helyére véstek. A bíborkalapot a macska mellé kapta.

Jeromos fázott azon a nyáron. Ha elgémberedett, lejött az emelvényről és a háttérszoba egyik oszlopába kapaszkodva párszor nyújtózkodott. Az Újszövetséggel töltött nyár után a gótok ősszel, majd tavasszal is újra ostrom alá vették Ravennát. A mostani blokád volt a leghosszabb. Jeromos nem tudta biztosan, elkészült fordítását a gót királynak vagy a pápának ajánlja. A pápa azt tanácsolta, várja meg vele a hadjárat végét, utána döntse el. Sem a király, sem a pápa nem értették, milyen jelentéktelen a háborújuk a Testamentum egyetlen múlt idejéhez képest. Még Jeromos sem mindig. Olyankor zavartan forgatta a lapokat, a lerombolt Ravennára és az előző évi pestisre gondolt. Forgatta a lapokat és nem hitte el, hogy ez a könyv van olyan fontos, hogy miatta ne menjen harcolni, mint a többi ember. De közben úgy érezte, mindenből kimarad. Gyakran jelentkeztek az alkotói válság tünetei és nem múltak el, ameddig be nem fejezte a kéziratot. Néha az íróasztalára dőlve aludt. Az alacsony támlájú szék tönkretette a derekát, a csúszós lépcső a térdét. Már alig látott, mire az Újszövetség befejező részeit is lefordította. Ujjaiba soha többé nem tért vissza a vér.

Jeromos dolgozószobájában egy páva sétált fel és alá, hogy a halhatatlanság szimbóluma legyen.

kép | Antonello da Messina: Szent Jeromos a dolgozószobájában, wikipedia.org

Gulyás Ábel

AZ ÉRTELMISÉG FELELŐSSÉGE A TÖMEGDEMOKRÁCIA KORÁBAN

2024-06-29 | ESSZÉ

Közhely, hogy már a nyolcvanas években megkezdődött a későbbi szabad demokrata és a nép-nemzeti ellenzék kettészakadása. Mire elértünk az első szabad választás kampányhajrájához, már az utcákat is elárasztották az előítéleteket és féligazságokat pufogtató, rágalmazó plakátok. Sokan a rendszerváltáskori szellemi elit egyik főbűnének tartják, hogy az országos politikai harctér kiemelt frontvonalába helyezték

a népi–urbánus vitát, amely eredetileg Németh László *Ember és szerep* című, fiatalkori önéletrajzában a Nyugatról (elsősorban Ignotusról és Hatvanyról) írt kritikájával és Hatvany Lajos válaszával kezdődött. ^[1] Az 1990-ben hatalomra jutott nép-nemzeti kormány és a – nyugatos, urbánus tradíciót folytató – ellenzék közötti pengeváltások következtében a korábban jórészt csak az irodalmi elitet izgató diszkusszió a nagypolitika egyik főtémájává vált.

Az első kormány mandátumának lejárta után a Liget hasábjain is vita indult, ahol a „modern, demokráciában fogant” jobboldal (**Szilágyi Ákos**) és az autentikus baloldal (**Lányi András**) hiányát egyaránt a magyar demokrácia egyensúlyvesztésével fenyegető tényezőnek látták. A ma is ismerősen hangzó panaszokról, az ideológiailag heterogén, néppárti politikusi programok korában, **Vajda Mihály** szerint „nem érdemes sok szót vesztegetni akkor – bármilyen paradoxul hangozzék is ez –, ha politikáról, nem pedig értelmiségi attitűdökről beszélünk”. Most már kevésbé tűnik aktuálisnak a disputa, a kilencvenes évek elejéhez képest legalábbis mindenképp zavarba ejtő a helyzet – hiszen mára mintha kiestek volna az értelmiségiek a magyar politikából. Mielőtt megvizsgálom, miért marginalizálódott a rendszerváltás korában a hazai agorát domináló szellemi elit, először az értelmiségi attitűdökről szólok.

I. Moralizálás és politikai egység

A vitában **Ludassy Mária** markáns álláspontot fogalmazott meg a harminc évvel ezelőtt a hazai liberálisokat kiváltképp izgató két politikai kérdésben is: a szocialista utópárt és a nép-nemzeti kormányhoz való viszonyt illetően. A filozófiatörténész szerint, „a középkorias-rendies kleriko-fasisztoid formációkkal, illetve a kommunisztikus-piacellenes nosztalgiákkal való szövetség – még a taktika szintjén is kizárt, mivel ezek egyaránt kizárják, hogy Magyarország európai országként megérje a 21. századot”.

A rendszerváltás után agyonidézett bibói szentencia („demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni”) szelleme ellenében a korabeli magyar liberális oldal hajlamos volt démonizálni, illetve elmaradottnak és muucsainak bélyegezni a másképp gondolkodókat, megakadályozva ezzel a politikában annyira lényeges, az egymással szemben álló oldalakon túlnyúló párbeszéd kialakulását.

Ide kívánczik Hannah Arendt politika-értelmezése, hogy a polgárok közös beszéde és cselekvése révén alakuló folyamat kiindulópontja a *doxa*, nem pedig az igazság (*episztemé*). Érvelni ugyanis csak vélemények esetében lehet, ezzel szemben az „igazság a kényszerítés egy mozzanatát hordozza magában”. A kényszer ellenében pedig hasztalan a meggyőzés, az *episztemé* világában mozgó teoretikus önszántából nem köt kompromisszumot, hogy 2×2 ne 4, hanem 5 vagy 6 legyen. Az igazság „megköveteli, hogy tudomásul vegyék, s eleve kizárja a vitát, márpedig a vita a politikai élet leglényegét jelenti” [2] .

diktatórikus irányba

Közhely, hogy egy pártharcok folytán végletesen polarizált politikai kultúrában – ahol ellehetetlenül az oldalak közötti párbeszéd – a hatalomra kerülő szélsőséges párt a másképp gondolkodók

véleményét negligálva, diktatórikus irányba mozdul el. A politikai ágensek hajlamosak a *barát-ellenség* dichotómiában besorolni a közéleti szereplőket. Ebből adódik a közélet színpadjára lépő értelmiség fontos társadalmi feladata: a felülemelkedés a lövészárkokat elhomályosító füstfelhőkön, egyfajta nemzeti minimum megteremtése.

A *politikai közösség egységéért viselt felelősség* láthatóan konfliktusban áll a *public intellectual* [3] *morális felelősségével*, hogy a védőbeszéd Szókratészéhez hasonlóan bögölyként csüngjön a társadalmon és próbálja helyes irányba mozdítani az erkölcsi romlásnak indult közösséget. A kétfajta felelősség közötti egyensúly elvétele egyaránt szélsőséges társadalmi következményekhez vezet: egyrészt olyan politikai közösséghez, ahol hiányzik a véleménykülönbségen lévő érdek párbeszédét lehetővé tevő nemzeti minimum. A másik véglet, hogy a „hatalmi realitásokat” szem előtt tartó értelmiség legitimnek fogadja az averzióval szemlélt politikai elitet, elősegítve a társadalom alkati torzulását.

A máig vitákat kiváltó bibói elemzés szerint az 1867-es kiegyezés idején regnáló hazai szellemi elitre alapvetően ez utóbbi volt a jellemző. Az 1989-es eseményeket követően talán még bonyolultabbá vált a helyzet. A rendszerváltás korának értelmiségével szemben gyakori vád, hogy a „másik oldal” amorálisnak bélyegzésével ellehetetlenítette a kulturális nullpont kialakulását. A hazai liberálisok elleni egyik fő kritika az együttműködés az erkölcsileg vállalhatatlannak bélyegzett elittel. A vádaskodások részletes elemzésénél azonban közelebb visz mai közállapotaink megértéséhez, ha az értelmiség politikai befolyás-vesztésének okait vesszük górcső alá.

II. Az értelmiség alkonya?

Eddig adósok maradtunk az értelmiség definíciójával: a társadalmi rétegre vonatkoztatott intelligencia szó a 19. század közepén jelent meg a publicisztikai irodalomban. Pjotr Boborikin az 1860-as évektől a kultúrát fejlesztő és terjesztő társadalmi csoportra használta a fogalmat, amit Nyikolaj Bergyajev kiegészített a

közéletben való részvétel kritériumával. A hazai szellemi életre nagy hatást gyakorló francia kultúrában Zola 1898-as, a Dreyfus-per igazságtalanságai ellen tiltakozó „*J'Accuse!*” (Vádolom!) című cikkétől számítják a kifejezés megjelenését, ami erőteljes társadalomkritikai attitűdöt kötött a fogalomhoz. Szintén ebből a kultúrkörből származik az itthon talán legnagyobb visszhangot kiváltó *Az írástudók árulása*, ami a szélsőséges politikai szenvedéllyel szembeni társadalmi útmutatást nevezte az értelmiség feladatának. [4]

II/1. A radikális demokrácia utópiája

A szellemi és kulturális élet kellő mélységű ismerete tehát az amorális politikai folyamatokkal szemben fellépő prófétai szerepet rója az entellektüelekre. Az ilyen értelmiségiek jelentős része a demokráciáért aggódva akarja helyes irányba terelni a tömegeket. De kérdés, valójában nem mélyen antidemokratikus-e az attitűd, ami saját intellektuális belátását mérvadóbbnak véli az eltévelyedett tömeg felfogásánál.

E kérdéshez kapcsolódik Richard Rorty eszmefuttatása, melyben a neopragmatista gondolkodó Kundera nyomán szembeállítja az esszencialista, az igazság megismerésére törekvő filozófust a regényíróval – az amerikai teoretikus szerint a cervantesi, dickensi vagy épp rabelais-i hagyományban megjelenik a demokratikus politika tolerancia-elve által megkövetelt intellektuális pluralizmus. Ezzel szemben az igazság felderítésén fáradozó, esszencialista filozófus a nietzschei aszketikus pap archetípusát személyesíti meg, aki viszolyog a köznép ostoba és alantas vágyaitól. [5] Vagyis Rorty a másság iránti intoleranciával kapcsolja össze a filozófiát. A számára inspirációként szolgáló kunderai regényelmélet szerint a filozófusok látszat és valóság különbségének feltárására és az egyetlen igazság megragadására törekvő diskurzusával szemben, a regény polifón jellegű: többféle nézőpontból mutatja fel ugyanazokat a jelenségeket.

A Kundera regényelméleti fejtegetéseit elemző Vajda Mihály szerint a „filozófia mint filozófia van jelen a regény polifón szerkezetében”, amit jól példáznak a cseh szerző műveibe illesztett filozófiai miniesszék. Egy Christian Salmonnal folytatott beszélgetés során Kundera kifejtette: az ilyen filozófiai eszmefuttatások bizonyos esetekben nem a mű egyik szereplőjének gondolatait jelenítik meg, hanem a szerzőét. „Kundera filozófiája sokszor bántóan dilettáns”, viszont „kétségkívül elgondoltatja az ‘átlagembert’”. Az eredeti szókratészi-platóni célkitűzések elárulásának is tekinthetjük, hogy az akadémiai berkekbe költöző filozófia megszűnt a polisz ügye lenni. Nagyon úgy néz ki, hogy Kunderához hasonló, a hivatásos teoretikusok szerint póriasan gondolkodó dilettánsok beengedésével lehetne a filozófiát ismét a társadalom önértelmezésévé tenni: „Mi más jelentene Rorty demokratikus utópiája, ha nem ezt?” [6]

elképzelt emberek számára

Korunk egyik divatos jelszava, a ‘polgári demokrácia’ olyan eszményi politikai kultúrát feltételez, amelyben a

■ társadalom széles többsége szerint fontosabb a nyugati szellemtörténeti tradícióra támaszkodó, akadémiai tudományos elit állami támogatása a dilettánsok patronálásánál. A polgári műveltségeszményt hangsúlyozó jelszóval szemben helytállóan tűnik az ellenvetés: a jelszó hirdetői nem reálisan létező, hanem elképzelt emberek számára akarnak kialakítani jól működő demokráciát. A modernitás egyik közkedvelt toposza, hogy a helyes társadalmi rendszer kialakításához még nem elég érettek vagy műveltek az emberek, azonban 100-200 év múlva már többségben lesznek a világ történéseit a megfelelő mélységben átlátó polgárok. Nos, eltelt az a 100-200 év, és valami tényleg radikálisan megváltozott.

II/2. A szórakoztatók diadala

Az elmúlt évek legnagyobb hatású magyar közéleti botránya az úgynevezett kegyelmi ügy volt, mely nem csupán a kormánypárttal szembeni felháborodással járt, az utcára vonuló demonstrálók a hatalom parlamenti ellenzékéből is kiábrándultak. A 20 éve még a politizáló értelmiségieknek lehetőséget kínáló pillanattal egészen másfajta elit vált az események főszereplőjévé: Budapesten egy nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő jelentőségű influenzszer-tüntetést rendeztek. Ugyanakkor az influenzaszerek közéleti jelentőségének növekedése olyan globális tendencia része, amelyet a közhatalom képviselői se hagyhatnak figyelem nélkül. A kormánypárt holdudvarában az „influenzser-világhoz” tartozó, megafonos véleményvezérek képesek a legsikeresebben megragadni a tömegek tudatát.

Arendt élesen megkülönbözteti a minden emberben meglévő szórakozási vágyat és a kultúrát. Az előbbi a társadalom életfolyamához tartozó, így *nem a biológiai* szükségletektől szabad, hanem a munkával és alvással töltött tevékenységen túli maradékidőhöz kötődő és a munka biológiailag kondicionált ciklusában hiátusként jelentkező fenomén. A szórakozás portékáit éppúgy elfogyasztja az ember, mint az életfolyam fenntartását elősegítő egyéb fogyasztási cikkeket. A fogyasztási javak és (az előállító képesség és a történetmesélés nélküli) cselekedetek mulandóságával szemben az emberi világ legtovább fennmaradó – a műalkotások létrehozóinak életén túlmutató – jelenségének tartja a kultúrát. Az esztétikai értékéhez kapcsolódó tartósság szemben áll a szemlélt kulturális alkotás funkcionalitásával. A kultúra megértésének – amit *Az ítélelő kritikájából* ismert érdeknélküli tetszés fogalmához köt Arendt – feltétele a távolságtartás az életfolyamtól, ugyanis a biológiai életfolyamatokhoz tartozó tevékenységek – mint a szórakozás, melynek funkciója a könnyed kikapcsolódásra való igényünk kielégítése – a fogyasztásra támaszkodnak, így állandóan létre kell hozni és egyszerűen fogyasztható alakban ismét felkínálni ezeket a rövid élettartamú alkotásokat. [7]

differentia

Bár elsőre túlzottan végletesnek tűnhet Arendt kulturális tárgyakat és a szórakoztató ipar termékeit megkülönböztető terminológiája – a shakespeare-i színművektől a *Für Elise*-ig számtalan alkotás egyszerre elégíti ki a szórakozási igényeinket és képvisel esztétikai értéket –, mégis jól használható ez a differentia, mint két – nem fokozati, hanem szubsztanciális különbséggel rendelkező fenomént megkülönböztető – weberi ideáltípus. A saját korunkon túlmutató kulturális alkotásokkal bíbelődő értelmiségiek és a szórakozási igényt kielégítő influenszerek – akiknek autoritása már nem a tudáson nyugszik – tevékenységének megkülönböztetésére kiválóan alkalmasnak tűnik ez a fogalompár.

Úgy tűnik, a Rorty által körvonalazott demokratikus utópiában a „szórakoztatóipar” képviselői veszik át az értelmiségtől a közéleti megmondóember-szerepet. Az értelmiségnek pedig számot kell vetnie azzal, hogy egy demokráciában a közérthető, „primitív” vélemények tarthatnak számot közfigyelemre.

II/3. Civilizatorikus felelősség

Joachim Ritter felidézi Franz Schnabelnek a 19. századi nyugati kultúra paradox voltára vonatkozó leírását. Hogy a korabeli politikai közösségekben akkor jelent meg – és lépett az intézményesülés útjára – a múlt iránti intenzív (szellem)tudományos érdeklődés, amikor a társadalmi gyakorlatból eltűntek a régmúlt ködébe vesző tradíciók. De a saját hagyományaikkal látványosan szakító társadalmak történelemszemlélete alapvetően különbözött a korábbi korok történeti érzékétől. A premodern ember számára a história a saját jelenkori létéhez tartozó emlékezetet jelentette. Ezzel szemben a hosszú tizenkilencedik században intézményesült szellemtudományok sokkal pluralisztikusabban – az adott kor viszonyait szem előtt tartva – viszonyulnak a múlt értékeihez. [8] Ritter úgy véli, Hegel filozófiáján keresztül érthetjük meg a Schabel által detektált „nagy paradoxon” okát: *A Szellem fenomenológiája* szerzőjének a polgári társadalmat konstitutív kettéválásként jellemző tézisének, illetve annak kibontásán keresztül. Hegel megállapítja, hogy az ipari társadalomban – ahol a szükséglet és a munka közvetíti az ember és természet viszonyát – a homo sapiens használat és birtoklás útján uralkodik az élővilágon.

Vagyis a német idealizmus vezéralakja mint a szükségletek rendszerét kielégítő mechanizmust írja le a szeme előtt kibontakozó kapitalizmust, amit a szabad emberi társadalom feltételének tart. „... a szabadság csak úgy lehetséges, hogy az ember felszabadul a természet túlhatalma alól, ez a feltétele annak, hogy e hatalomnak immár nem kiszolgáltatottan, szabad *szubjektumként*, mint *objektumhoz* viszonyuljon a természethez” [9]. A korábbi társadalmakkal szemben az új típusú berendezkedés polgára a saját világát és az őt körülvevő természetet is eldologiasítja – a modern kori szemlélő egy szent ligetet vagy templomot fák, illetve gerendák és kövek összességének lát csupán. Hegel eldologiasodás-elméletének Ritter szerint van pozitív aspektusa is: csak ebben az eldologiasodott világban szabadulhat fel az ember a természet hatalma alól. A *physis* szeszélyeitől magát függetlenítő politikai közösség mindenki számára megteremti a *libertas* feltételét: a társadalom kioldja az egyént a szabadságnélküliség olyan formáiból, melyben a szabadságot eleve meghatározta a születés és a rendi hovatartozás. Az ember függetlenné válik a közösség mindenféle külsődleges viszonyától: a polgári társadalomban nem a polgárság tagjaként, hanem mint ember válik a jog és az állam szabad szubjektumává az individuum. Vagyis a polgári társadalom volt a történelemben először létrejövő potenciális emberi társadalom (ahol már nemcsak a kiváltságos rétegeknek voltak szabadságjogaik). Ettől kezdve azért nem a múltból örökölt vallási és rendi szokások határozták meg a szabadsággal rendelkezők szűk körét, mert a társadalom kirekeszt magából minden, nem a természeti viszony által tételezett erkölcsi, vallási és szellemi rendet, illetve intézményt, mivel az ezektől való emancipációban konstituálódik a modern politikai közösség. Amiben már az ember számára jelentéktelenné válik, ami a történelmi eredet szubsztanciáiból fakadóan jellemzi őt. Vagyis különválik a történelem során kialakult szellemi és erkölcsi világ, illetve az embernek a társadalom által tételezett, a munkában közvetített természeti viszonyra korlátozódó léte [10].

Már Hegel leírja az embert a saját szükséglettermészetére korlátozó polgári, kapitalista civilizáció expanzív voltát – ennek elterjedésével a glóbusz minden társadalmá ugyanazokat a jellegzetességeket veszi fel. Vagyis az egyes politikai közösségeket egymástól megkülönböztető tradíciókat felváltják a kapitalizmus által konstatált társadalmi viszonyok, így a polgári társadalmak globális térnyerése a különféle kultúrák reális történelemnélküliségét hozza magával.

Azzal, hogy a modernitás során kialakult politikai közösség az embert teszi a jog szubjektumává, egyúttal kioldja az egyént a társadalmi létből. Feladat elé állítja, hogy a saját történeti eredetvilágában megalapozott egzisztenciáját egyben tartsa egy homogén, történelem nélküli civilizáció talaján: ez a modern társadalom elvontságából fakadó nehézség az oka Ritter szerint a szellemtudományok kialakulásának. A nyugati bölcseleti hagyomány kutatói *kompensálják* a polgári társadalmak történelemnélküliségét, másképp fogalmazva: a szellemtudományi tradíció őrzői – a többség által haszontalannak vélt, könyvek felett roskadozó

bölcsészek – jelenvalóvá teszik az ember történelmi és szellemi világát. Ezáltal Ritter szerint alapvető feladatot látnak el a reális eltávolítás és a szellemi visszahozatal dialektikus egysége jellemezte modern társadalomban ^[11] .

felesleges úri hóbort

Visszaidézve az arendti frazeológiát: a szellemtörténeti tradícióhoz kapcsolódó gondolkodók a fogyasztási javak mulandó életciklusán túlmutató kulturális alkotásokat

szeretnék a társadalom számára jelenvalóvá tenni. A szellemtudományok emberének nem feltétlenül kell elefántcsontoronyából az agorára kilépve *public intellectual*-ként megnyilvánulnia. De a tömeg által haszontalannak tartott ismerethalmazra támaszkodó intellektuális elit, vagyis értelmiség nélküli politikai kultúrában a közvélemény megnyerésére apelláló politikusok számára is felesleges úri hóborttá válik a bölcseleti tradíció ápolása. Ami a Nyugat kulturális hagyományaitól elszakadó, gyökértelessé váló társadalom rémképével fenyeget.

Korai lenne temetni az értelmiséget, a politikai elemző műsoroknak máig elévülhetetlen szereplői a társadalomtudományos és közgazdász elit tagjai (a bölcsészek már alig-alig). De a szakértő analízisek világa radikálisan különbözik a Jules Benda által körvonalazott prófétai szereptől. Magyarországon ezt a szerepfelfogást hagyományosan írók és költők testesítették meg – a tágran értett irodalmi elit tagjai (a színházi világ, valamint filmek ismert szereplőit leszámítva) mára kikoptak a hazai közélet színpadáról, és ha reálitássá válik a radikális demokrácia utópiája, végül eltűnhetnek. Az értelmiségnek szükségszerű betöltenie a szellemi arisztokrácia – a napnyugati civilizáció hosszú távú megmaradása szempontjából nélkülözhetetlen – szerepét, a tömegtársadalmak korszakában talán még inkább, mint azelőtt.

És az értelmiségnek *civilizatorikus felelőssége* is van: ez az, aminek a helyükbe lépő influenszerek nem tudnak eleget tenni.

1. Papp István: *A magyar népi mozgalom története 1920-1990*. Jaffa, Budapest, 2012. 86-87. ↑
2. Hannah Arendt: *Igazság és politika*. in.: Hannah Arendt: *Múlt és jövő között – Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén*. Fordította: Módos Magdolna, Osiris, Budapest, 1995. 246-247. ↑
3. A nehezen magyarítható – a szellemi elit közéleti kérdésekkel foglalkozó tagjait leíró – kifejezést az értelmiségi szinonimájaként használok. ↑
4. Karácsony András: *Értelmiség*. In: Pásztor Péter (szerk.): *Magyar politikai enciklopédia*. Mathias Corvinus Collegium / Tihanyi Alapítvány, Budapest, 2020. 139. ↑
5. Richard Rorty: *Heidegger, Kundera és Dickens*. Fordította: Barabás András, Holmi, 1993/2. 238-252. ↑
6. Vajda Mihály: *Az aszketikus pap és a demokratikus utópia*. In.: Vajda Mihály: *A posztmodern Heidegger*. T-Twins, Budapest, 1993. 137-142. ↑
7. Hannah Arendt: *A kultúra válsága*. In.: Hannah Arendt: i. m. 212-217. ↑
8. Joachim Ritter: *A szellemtudományok feladata a modern társadalomban*. In.: *Szubjektivitás – Válogatott tanulmányok*. Fordította: Papp Zoltán. Atlantisz, Budapest, 2007. 101-102. ↑
9. I. m. 71. ↑
10. I. m. 72-75. ↑
11. I. m. 101-107. ↑

kép | vecteezy.com

Tevesz László

KÖZTÁRSASÁG A MAGASBAN

2024-06-16 | ESSZÉ

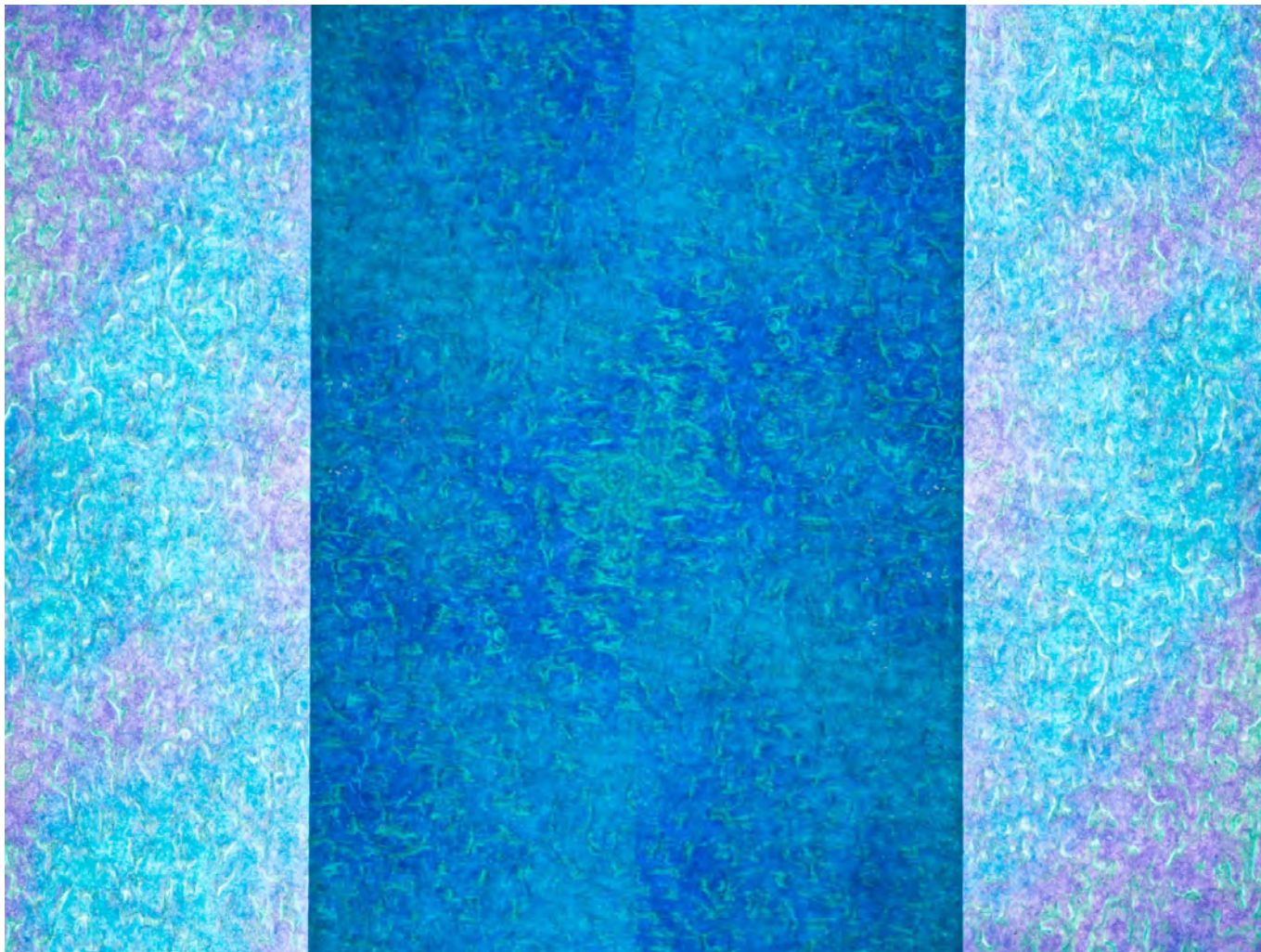
*„Figyelj hát és tanuld a példát,
a messzehangzóan is némát.
Karolva könyvem kebelemre,
nevetve nézek ellenemre.”*

Illés Gyula: *Haza a magasban*

A rendszerváltás utáni másfél évtized értelmiségi vitáinak egyik központi témája a nemzet definíciója volt. A taxisblokádnak, a médiaháborúnak, a kultúrharcnak és a választási kampányok csatázásának a széles közvélemény alig észlelte, hogy e polémiának volt egy igen színvonalas rétege. Jobboldali és baloldali, liberális és konzervatív gondolkodók egyaránt nagy történelmi tudást és műveltséganyagot mozgattak meg érveik alátámasztására; a kortárs nacionalizmus-elméletek eredményeit éppúgy felhasználták, mint a politikai filozófia klasszikus hagyományait. Szöveggyűjtemények, monográfiák, tanulmányok, doktori disszertációk születtek e témában; a kérdés szakavatottjai kerekasztal-beszélgetéseken, konferenciákon vettek részt. Elhivatott írástudók nagyívű gondolatai feszültek egymásnak.

szakadék

Sajnos a kifinomult érvelés a választópolgárok többségéhez nem jutott el, és a politikusoknak sem volt ínyére. A státustörvény és a kettős állampolgárság vitájában eldurvult a helyzet. A klientúraépítési céljait követő jobboldal kisajátította a nemzet fogalmát. A hatalomtechnikai megfontolásoktól vezérelt baloldal a határon túli magyarok ellen uszított. Nem a színvonalas viták hatottak a politikai kultúra formálódására, hanem a pártpolitikai szekértáborharc rántotta magával a tollforgatók többségét. A szellemi elit csoportjai között áthidalhatatlanná nőtt a szakadék. A Harmadik Köztársaság legválságosabb időszakában – a 2006-os MTV-székházostrom és rendőri jogsértések idején – már nem volt mód érdemi párbeszédre az oldalak között. Ebben a kritikus helyzetben alig-alig akadt olyan nyilvánosság elé lépő értelmiségi, aki nem a saját táborának bűneit mentegette, hanem a demokrácia ügye mellé állt.

A NER inkább következménye, semmint oka a magyar demokratikus politikai kultúra csökevényességének, noha Orbán közel másfél évtizedes regnálása nagymértékben rontott a helyzeten. A Fidesz minden területet leuraló autoriter hatalma, a jogállamiság csorbítása és az erőforrások drasztikusan egyenlőtlen eloszlása csak az egyik problémánk – az értelmes vitákra épülő demokratikus közélet hiánya a másik. Ez már csak azért is fájó fejlemény, mert abban igaza van az egymásra fenekedő értelmiségi csoportoknak, hogy a kultúra tartósabb képződmény, mint az intézményrendszer. A NER akár egyik napról a másikra is összeomolhat, a társadalom mély megosztottsága és a gyűlölködés akkor is itt marad velünk.

Nem sokkal derűsebb a kép, ha a magyar folyamatok tágabb keretét, a globális közélet legújabb trendjeit nézzük. Ki gondolta volna akár egy évtizeddel ezelőtt, hogy az amerikai alkotmányos hitvallás megrendülhet? Az egyik oldal szélsőségei az alapító atyák emlékét „törölték el”, a másik oldal fanatikusai megostromolták a

Capitoliumot. Franciaországban évente robbannak ki erőszakba torkolló tüntetések; Németországban ijesztően megugrott a politikusok ellen elkövetett erőszakos bűncselekmények száma.

Kényelmes szellemi pozíció a közélet eldurvulásáért a populista jobboldalt okolni, de ennél sokkal mélyebb problémáról van szó.

A politikatudomány már rég bebizonyította, hogy a „mi-ők” szembenállás a politikai vetélkedés természetes velejárója, elvégre evolúciós eredetű, egyetemes emberi reflexeken nyugszik. Csakhogy az *ellenség* és az *ellenfél* közötti különbség perdöntő: az előbbi kizárja, utóbbi feltételezi a kölcsönös elismerést és a párbeszédet. A nyugati fejlődés egyik „eredeti jellegzetessége” pedig mégiscsak az, hogy a társadalom kiemelkedett a törzsi kötöttségek keretei közül, egyszersmind az állami bürokrácia túlhatalmának is gátat vetett.

eszmény és valóság

A civilizációnk alapjait lefektető antik, középkori és humanista kultúra az embert eredendően társas lényként képzelte el. Olyan „politikai állatnak”, aki autonóm közösségbe szerveződve él, társaival együtt felelősséget vállal a közügyekért, kiveszi a részét önkormányzásból és egyéni érdekeit alárendeli a közjónak. Eszmény és valóság között persze mindig volt ellentét – többnyire nagyobb, olykor kisebb –, de a horizontálisan szerveződő *köz-társaság* ideája tartósan intézményesült. A késő középkori és kora újkori Európában közös ügyeiket autonóm módon intéző falvak, városok, céhek, szerzetesrendek, egyetemek, jogi fórumok és rendi gyűlések éltek az öngazgatás jogával. S a 16. századtól mindezeket összekötötte a nemzeti-felekezeti határokon átívelő művelt európai közvélemény, a *respublica litteraria*, a tudósok, művészek, tanárok és papok szellemi köztársasága.

A nyugati társadalomfejlődés gordiuszi csomója, hogy miként lehet a helyi önkormányzás elveit érvényesíteni a tömegtársadalmak korában. Az antik, középkori és humanista hagyományokhoz ragaszkodó 18–19. századi gondolkodók – így például Montesquieu, Burke, Tocqueville, az amerikai alapító atyák vagy a reformkori magyar

liberálisok – a születőben lévő modern nemzet lényegét nem az államban vagy az etnikumban ragadták meg, hanem a kettő között: a decentralizált szerkezetű, önszerveződő társadalomban. Elképzeléseik ugyan nem az eredeti formájukban váltak valóra, de szellemi erőfeszítéseik nem voltak hiábavalók.

A terebélyesedő modern államapparátus, az iparosodás, a monopolkapitalizmus, az etatista-technokrata törekvések, az emberellenes ideológiák és diktatúrák jócskán megtépázták a klasszikus nyugati hagyományt. Másfelől az alulról építkező szakszervezetek, keresztény mozgalmak, sportklubok, egyesületek, önképzőkörök és szellemi műhelyek fontos szerepet játszottak abban, hogy az angolszász országok elkerülték a totalitarizmus csapdáját, Európa pedig a demokrácia jegyében született újjá a második világháború után.

A civil társadalom szakavatott kutatója, Robert D. Putnam adatgazdag elemzések sorával bizonyítja Tocqueville igazát: a hatékony társadalmi együttműködés és az eleven demokratikus politikai kultúra záloga a közéleti tájékozottság, a politikai aktivitás, az egyesületi élet, a részvétel a gyülekezetekben, az olvasóköroökben és a sportklubokban. Csak sajnálhatjuk, hogy a világhírű szociológus a legfejlettebb nyugati országokban is a helyi közösségek gyorsuló bomlását, az állam és ez egyén közé ékelődő „köztes testületek” erózióját volt kénytelen megállapítani.

A szomszédsgái hálózatok szerepét egyre inkább a piaci szolgáltatások veszik át – sorolja az okokat Putnam –, a kormányzati irányelvek pedig egyoldalúan az egyéni érvényesülésre helyezik a hangsúlyt. Christopher Lasch sarkosabban fogalmaz (bár lényegében ugyanarra a jelenségre mutat rá): az élet legtöbb szféráját átható versenyben látja a társadalmi szolidaritás megbomlásának legfőbb okát. Pierre Bordieu a „hierarchia minden szintjén vívott harc darwini világáról” beszél; a Dardot-Laval szerzőpáros „neoliberális embergyárat” emleget; Byung-Chul Han az „engedelmes és hasznos munkavállalók kitermelését” kárhoztatja.

Az egyéni versenyképesség normáját erősíti a popkultúra, a szórakoztatóipar, a sztárkultusz, a közgazdaságtan, a pszichológiai és az oktatástudomány. Az iskolai intézmények hatékonyságát mérő tesztelést az amerikai kormányzat rendszeresítette a 90-es években, mégpedig azzal a céllal, hogy az oktatásból kikerülő állampolgárok „megállják helyüket a globális gazdasági versenytársadalomban”. A világ egyik legbefolyásosabb gazdasági szervezete, az OECD az ezredfordulón ugyancsak a munkaerőpiaci érvényesülés normái szerint indította útjára a PISA-tesztsorozatot.

Az oktatási rendszer gazdasági szempontú értékelése komoly veszélyeket rejt magában – hívták fel a figyelmet aggódoó értelmiségiek 2014-ben a Guardian hasábjain. Nyomást gyakorol az intézményekre, növeli a stresszt, megnyújtja a tanulóssal töltött időt, korlátozza a tanári autonómiát. A testi, erkölcsi, művészeti és honpolgári nevelés, a személyiségfejlődés és a részvétel a demokratikus önkormányzatban pedig teljesen kimarad a szempontok közül. Így lehetséges – tehetjük hozzá –, hogy a PISA-felmérések élen mindig a tekintélyelvű dél-kelet-ázsiai országok végeznek, köztük az autokratikus Szingapúr és a diktatórikus Kína.

a sikeres élet receptje

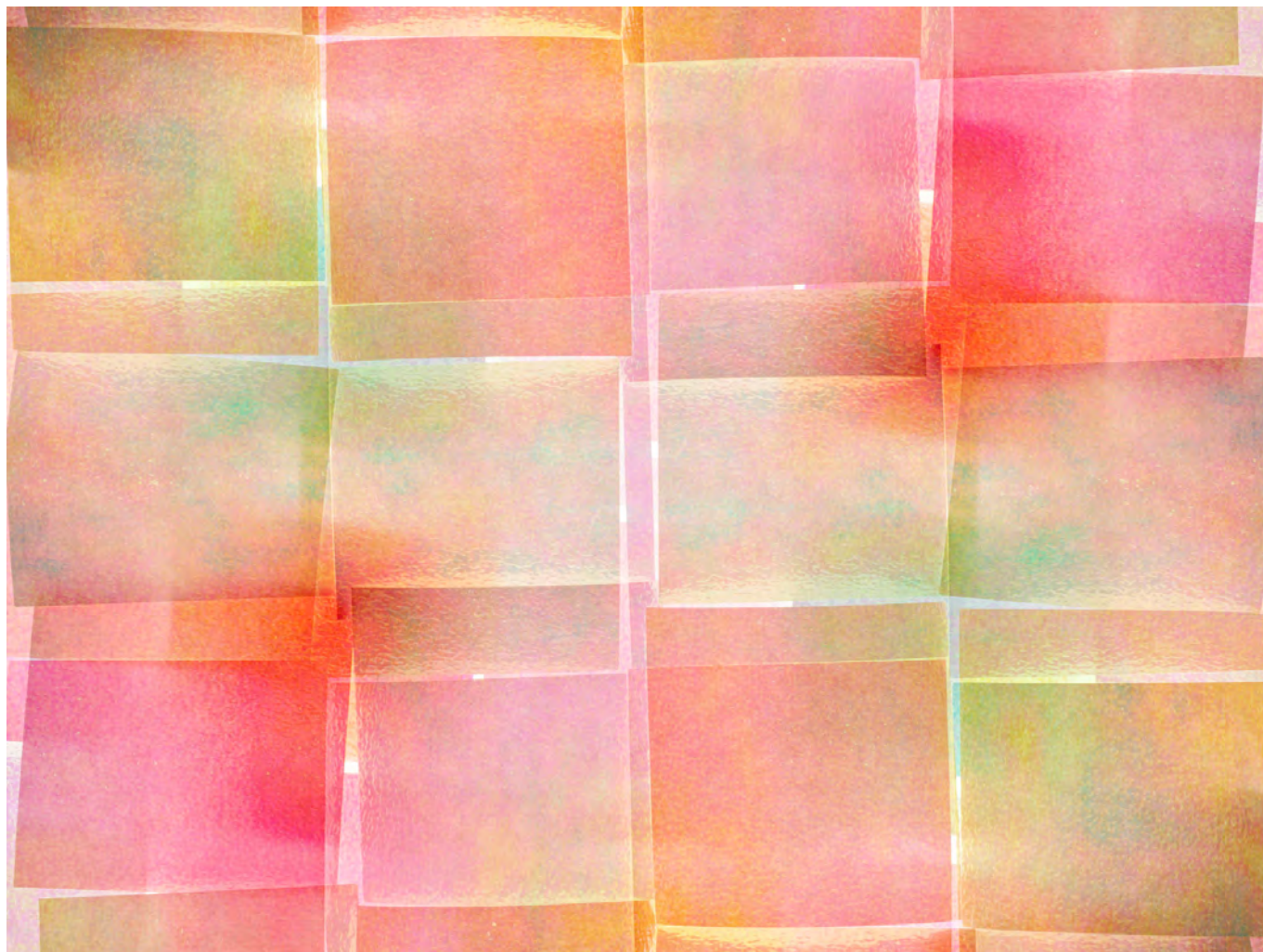
Jóllehet a legtöbb nyugati országban az állampolgári nevelés a tanterv része, heti két tanórán lehetetlen ellensúlyozni a mindennapi életünket behálózó kultúra hatásait, különösen az okoseszközök korában. A spontán közösségi játékokat kiszorítják az online tevékenységek, a különórák és fakultációk. A celebek és az influenszerek a sikeres élet receptjével kufárkodnak, a szülők és a tanárok az élethosszig tartó tanulás, az önmenedzselés és a karrier fontosságát sulykolják.

A teljesítményelvűség éles kritikussai a fejlett világot sújtó népbetegségek egész sorát nevezik meg: kiégés, szorongás, depresszió, hiperaktivitás, személyiségzavar, öngyilkossági hajlam, különféle függőségek. És akad itt egyéb probléma: ahol verseny zajlik, ott nemcsak nyertesek vannak, hanem vesztesek is. Nemcsak projektmenedzserek és informatikusok, hanem fuvarozók és gazdák, nemcsak egyetemi campusok és turistaközpontok, hanem forrongó gettók és kilátástalanságba süllyedő rozsdáövezetek. Hogy a vesztesek tehetetlen dühe hová vezet, azt éppen a BLM és a MAGA tombolása idején láttuk.

Akárcsak a középiskolai oktatásban, a felsőfokú képzésben is piaci szempontok érvényesülnek. Az egyetemek többsége az utóbbi évtizedekben a technikai-ipari fejlődés szolgálatába állt, cégszerű diplomagyárrá alakult. Az intézmények működése a vállalati struktúra mintáihoz igazodik: a demokratikus önkormányzatot felváltja a hierarchikus bürokrácia. A professzorok nyakába ültetett menedzsment precíz teljesítménymutatókkal méri az oktatók és a kutatók „termelékenységét”. Ez különösen a humán tudományok terén szül groteszk helyzeteket, amikor ősz bölcsészprofesszorok direktívákkal, vizsgaeredmények statisztikai elemzésével, idézettségi mutatókkal, tanszéki naplókkal és teljesítményük önértékelésével bajlódnak.

A megújuló egyetem korántsem értéksemleges, sőt, nyíltan ideológiai irányelveket kever a tudományos-kulturális szempontok közé. Egyik oldalon a nyugati kánon megkérdőjelezése és a nemi-etnikai reprezentáció progresszív követelménye, másikon a feminizmus és multikulturalizmus ultrakonzervatív megbélyegzése

igyekszik kultúrharcba sodorni a humán tudományokat. Ezek az ideológiai szempontok jelennek meg az izraeli–palesztin konfliktus nyomán kibontakozó egyetemi botrányokban és a különféle művészeti díjak odaítélése körüli vitákban éppúgy, mint a konzervatív CPAC fórumokon vagy a magyar kormány által bőkezűen támogatott MCC működésében.

A humán tudományi fakultások ma jobbra részint szakbarbár kutatókat képeznek, részint a gazdasági-politikai élet káderállományát töltik fel, azaz ideológiai műhelyek, kampánycsapatok, szakértői teamek, elemző és közvélemény-kutató cégek munkaerő-utánpótlását biztosítják. A mindennapokba behatoló kultúrharc mellett éppen a humán tudományok haszonelvű felfogása és a posztmodern politika professziója vezet oda, hogy a permanens választási kampány partvonalra szorítja a

felelős közgondolkodást. A pártpolitikai érdekek felett álló elvhűség és a kritikai szellem helyett egyre inkább a politikai marketing érvényesül a közvélemény formálásában.

Számos eredeti gondolkodó – köztük Pierre Bourdieu, Chantal Mouffe, Colin Crouch vagy Michael A. Wilkinson – érvel amellett, hogy a „szakszerűség” mítosza és a kampányüzemmód szemfényvesztése a demokrácia kiüresedését leplezi. A liberális hegemonia korában a politikai részvétel a négyévenkénti választásokra szűkül; a legfontosabb kérdések a politikai-üzleti elitek közötti alkudozásban dőlnek el; a kormányzás a gazdasági-közigazgatási ügyek „menedzselésében” merül ki; a „szakértők” véleményével szemben pedig nincs helye ellenvetésnek.

Ideig-óráig stabilnak mutatkozott ez a rendszer. Csakhogy a vagyoni különbségek növekedésével és a középosztályok gyöngülésével megingott a bizalom a politika „észszerű” működésében – különösen a 2008-as pénzügyi válság után. A populista jobboldal a nacionalizmus akolmelegét kínálja a technokrata elituralommal szemben, és a társadalmat kettéosztó kulturális szakadék mélyítésén ügyködik. Válaszul a hagyományos centripolitikus még vehemensebben utasítja el a bírálatot, minden establishment-kritikus gondolatot szélsőségesnek bélyegez, s élen jár a morális pánikkeltésben.

A mi-ők szembeállítás élezése, az ellenfél ellenségkénti azonosítása elharapódzott a politika világában. Az elidegenedés, a kollektív identitás iránti mély igény, a globális szórakoztatóipar trendjeit gátlástalanul felhasználó politikai marketing, a bulvár, a közösségi média, a véleménybuborékok, a fogyasztói igényekhez igazodó klikkvadász kereskedelmi sajtó – mind közrejátszik abban, hogy ma jórészt a popkultúra infantilis világképe uralja a politikai nyilvánosságot. Jók és gonoszok élethalálharcában nincs tere párbeszédnek, véleménypluralizmusnak, nagyívű vitának, konszenzuskeresésnek, táborokon átnyúló közösségi szolidaritásnak, ne adj isten a saját oldal pártatlan kritikájának. Miként a közszolgálati média liberális veteránja, Uri Berliner keserűen kifejti: a tények szentsége és a vélemény szabadság normája már a mérvadó fórumokon is alárendeltetik az ideológiai szempontoknak. Különbség legfeljebb abban van, hogy hol milyen mértékben.

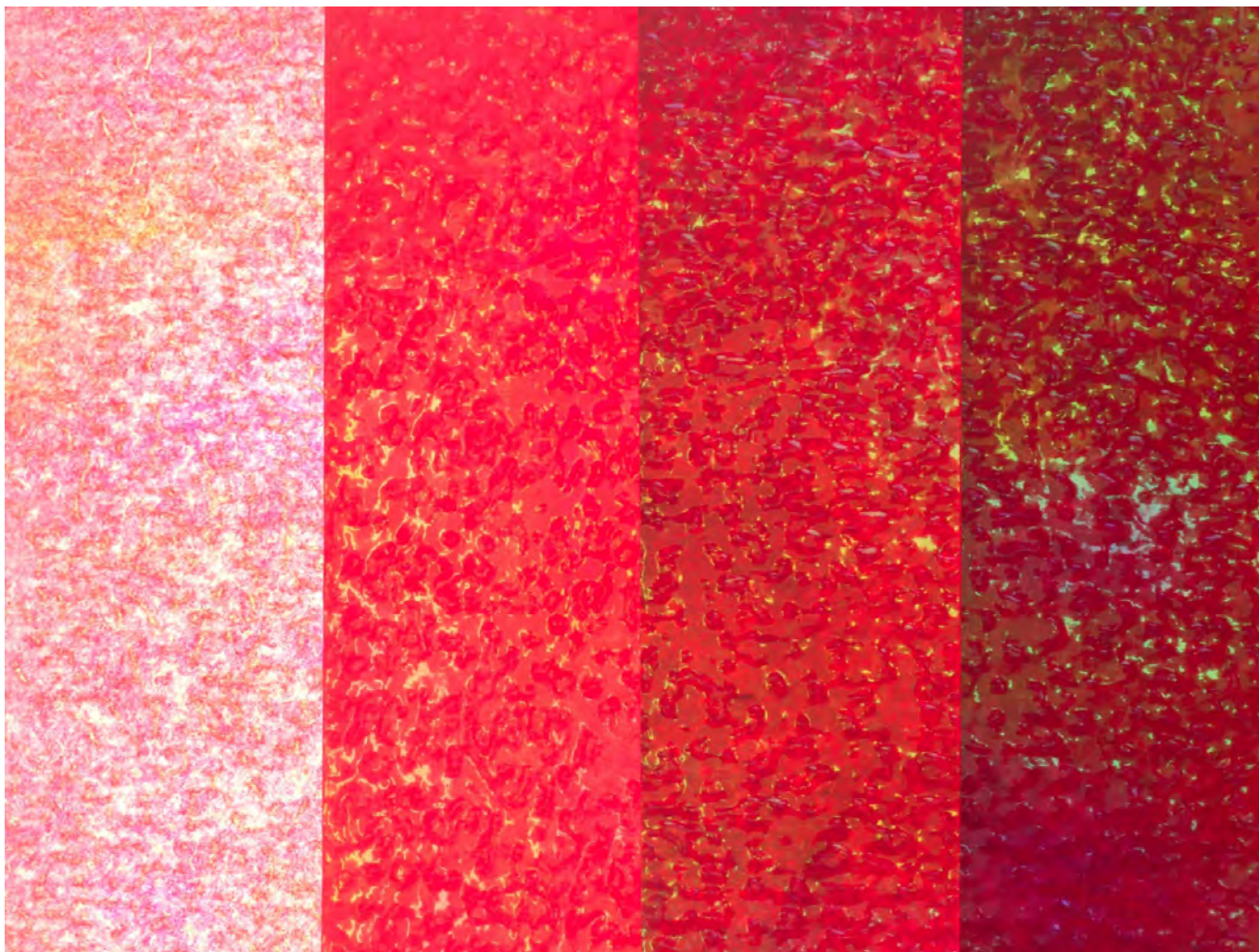
Mit számít, ha az amerikai elnökjelölt nőket molesztált vagy éppen a fia mögé bújik, hogy korrupciós ügyeit takargassa – itt a lét a tét! A választópolgárnak nincs más dolga, mint a nemzet vagy a demokrácia – ha ugyan nem a civilizáció – megmentése érdekében végsőkéig kitartani a „jó oldal” mellett. A honpolgári cselekvés kimerül a napi ügyek mentén elfajuló netes acsarkodásban. Így önszántunkból, ingyen és bérmentve válunk a politikai pártok propagandagépezetének jól működő fogaskerekévé.

kontraszelektált jobboldal

Magyarországon külön bonyolítja a helyzetet, hogy a lassan másfél évtizede hatalmon lévő populista jobboldal médiabirodalma összehasonlíthatatlanul

nagyobb erőforrásokkal rendelkezik, mint az ellenzéki sajtó. Az Orbán-rezsimet alattvalói hűséggel kiszolgáló fórumok évtizedek óta nem látott mélypontra süllyesztették a magyar közéletet. A „globalista woke elit” elleni „nemzeti konzervatív” kultúrharc leglátványosabb eredménye, hogy a kontraszelektált jobboldal ma szellemileg sokkal silányabb és dogmatikusabb, mint a bal. Bulvárüzemmód, kurzusfilmek, mulató, dzsentroid vadászkultusz, nyugatellenes uszítás, oroszbarátság, keletieskedés, Trump-majmoló ízléstelenség, végtelen cinizmus és a birtokon belül lévők fennhéjázása jellemezi ezt a világot.

Nem mintha az ellenzéki nyilvánosságban túlkínálat volna a kiegyensúlyozott véleményekből. Noha az oknyomozó újságírás pótolhatatlan közéleti szerepet tölt be, a részletek iránt ezen az oldalon is csekély az érdeklődés. Itt is működik a kettős mérce, burjánzanak a szóvirágok, forr a szektás indulat. Egy Orbán-ellenes hatásvadász közhely nagyobb tapsot érdemel, mint a tárgyilagosságra törekvő árnyalt elemzés. Szemlátomást a rendszer engesztelhetetlen ellenlábasai sem tudtak túllépni az „európai mintakövetés–nemzeti öncélúság” százados ellentétén. A frázisok szintjén az ország „nyugatos modernizációját” óhajtják, szívük mélyén Budapest belső kerületeit odacsatolnák a Német Köztársasághoz.

Tágabb pátriánk, az Európai Unió annyiban különbözik a klasszikus pártverseny keretében polarizálódó Egyesült Államoktól, hogy itt a politikai paletta is átrendeződött: a kiüresedő balközép visszaszorulóban van, a globalizáció vesztesei jórészt a nacionalista populizmusokat erősítik, a nyertesek többnyire a jobbközép technokrata pártok mögé sorakoznak fel. A kormányra kerülő nemzeti radikalizmus a nyugati magországokban középre húz, a kelet-közép-európai félperiférián autokráciába hajlik; miközben az éppen regnáló kormányba vetett bizalom csaknem minden államban megingott, s a térségünkben rendre új politikai üstökösök tűnnek fel. Hogy ez a trend hosszú távon konszolidációhoz vagy a hideg polgárháború elmérgesedéshez vezet-e, még nem látjuk. A globalizáció nyertesei és vesztesei közötti törésvonal élesedése honi vonatkozásban mindenesetre felvillantja a visszatérés halvány esélyét a parlamentáris váltógazdasághoz – a Fidesz táborából ugyanis jórészt a városias, iskolázottabb rétegek morzsolódnak le. Ha a pártpolitikai verseny kiegyenlített lesz, akkor az erőforrások birtoklása feletti érdekkonfliktusok

újra nyílttá válnak, egyszersmind a lelkek megnyeréséért folytatott ideológiai küzdelem is új dinamikát nyer. A kíméletlen „2002-es” szekértáborharc éppúgy benne van a pakliban, mint a zavargásokba torkolló „2006-os” zűrzavar.

atomizált

Ami biztos: a magyar demokratikus politikai kultúra siralmas állapotának alapvető oka nem pártpolitikai síkon keresendő, hanem a mélystruktúrákban ragadható meg. A társadalom regionális összehasonlításban is kirívóan atomizált. A

horizontális önszerveződések rendkívül gyöngék; az uram-bátyám viszonyok behálózzák az országot. Az aluliskolázottakat és a leszakadókat helyi szinten emancipáló szociáldemokrata/keresztényszocialista hozzáállás már régen a múlté. A közművelődés intézményei kiürültek vagy megszűntek. A tudomány és a magaskultúra presztízse vészesen megkopott. A szellemi élet igényes fórumai csak egy szűk, szubkultúrává zsugorodó közönséghez jutnak el.

Más megvilágításban viszont a tollforgatóknak jutó underground-sors nemcsak kényszerűség, hanem lehetőség is: vállalása nagy szabadsággal jár. Így a gazdasági-politikai erőcsoportok befolyásától és a piacképesség terhétől mentesen, a tömegízlésre fütyülve folytathatunk érdemi vitákat, nem feladva a reményt, hogy az önszerveződő *respublica* kulturális öröksége megőrizhető az utókornak. Ne feledjük, a nyugati civilizáció már sokkal rosszabb napokat is megélt: zsarnokságokat, háborúkat, népirtásokat. Mégis mindig akadtak önkéntes társulások, tudományos és művészeti műhelyek, amelyek munkásságukat az egyenrangú, független polgárokból álló szellemi köztársaság eszményének szentelték.

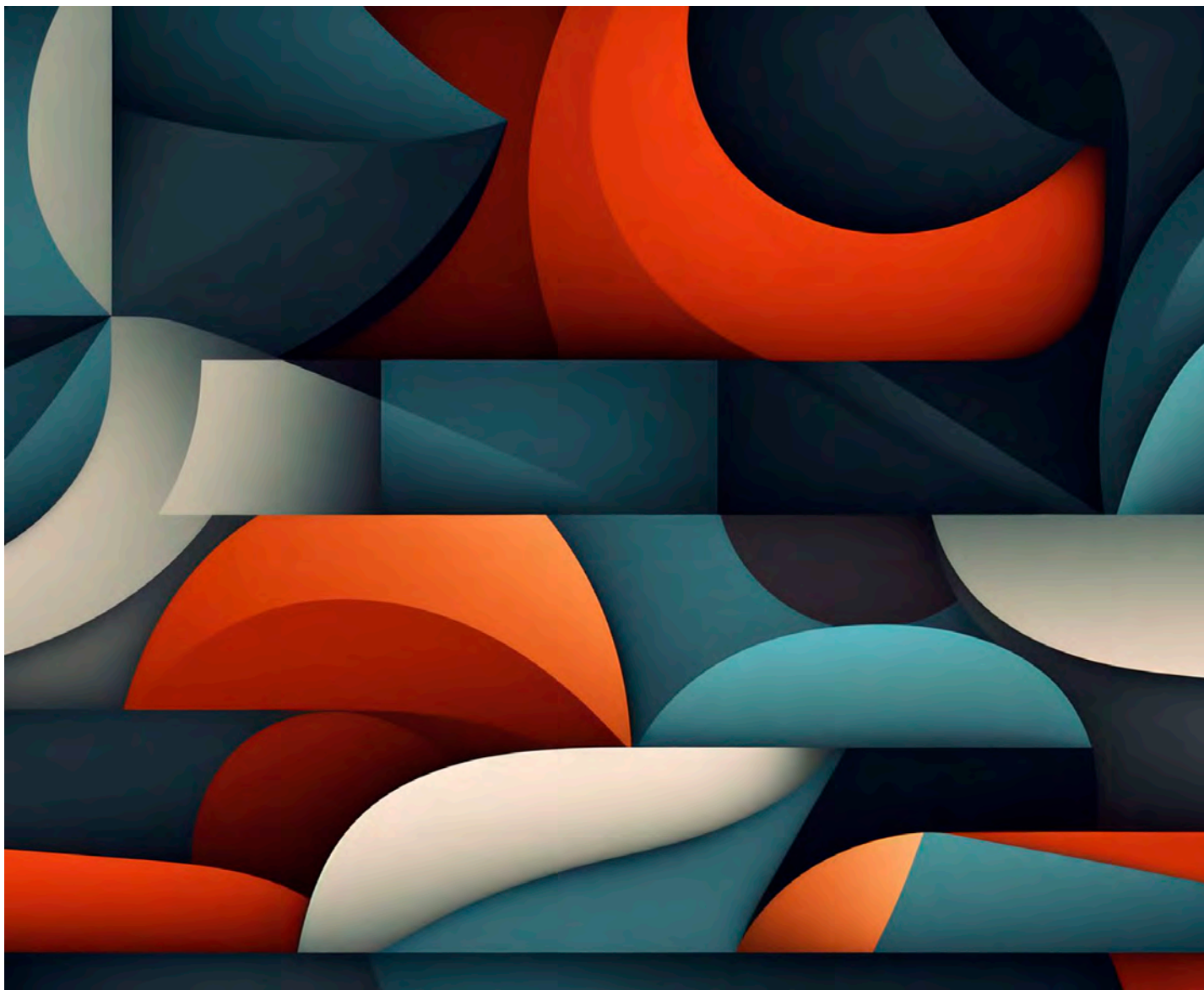
kép | vecteezy.com

Lányi András

„EL VOLT TÉVESZTVE EGÉSZ ÉLETÜNK”

KEMÉNY ZSIGMOND – TANULSÁGOK NÉLKÜL

2024-06-23 | **ESSZÉ**

Forradalom után

„A corpus jurist, a történelmi jogot összedúlták az 1848-i törvények; a 48-i törvényeket félretolta az április 14-i szerencsétlen határozat; az április 14-i határozatot saját érvénytelenségén kívül még megdöntötte a Temesvár alatti csata és a világosvári feltétlen meghódolás. (...) Szétrombolva van a múlt.

Mit kérdelem én, keserű-e ezt érezni vagy nem? – csak azt akarom mondani, hogy tény, hogy elvitathatatlan igazság.”

Fél évvel az aradi és pesti kivégzések után, amikor a legjobb hazafiak börtönben sínylődnek, bujkálnak vagy külföldön szétszórva bolyonganak, kellett némi bátorság, egyes kortársak szerint gyöngédtelenség is ahhoz, hogy ezeket a sorokat valaki leírja és kinyomtassa. *„Ingerültté tette maga ellen a nemzetet, hogy minden helyes ok nélkül, még vérző sebeket bolygatott”,* állítja Kemény Zsigmond *Forradalom után* című röpiratáról a kortárs Pálffy János. Kecskeméthy Aurél ellenben éppen ezért magasztalja a szerzőt: *„annyi pártatlanság, lelki nyugalom s tárgyilagosság alig néhány nap múlva a forradalmi szenvedélyek kidühöngése után – a történész magaslatára emeli íróját”.* Ami a lelki nyugalmat illeti, Kecskeméthy hatalmasat tévedett. De már a kortársak között is akadt, aki épp azzal vádolta az egyelőre rendőri felügyelet alatt álló szerzőt – egy évvel korábban országgyűlési képviselőt Debrecenben –, hogy azért sietett közzétenni a maga verzióját a közelmúlt eseményeiről, mert bírái előtt akarta tisztára mosni magát és debreceni elvbarátait, az úgynevezett Békepárt tagjait.

voltak politikai céljai

Ha ezt akarta, kevesebb munkával is célt érhetett volna, és akkor nem készül el a reformok és a szabadságharc korának első nagyobb lélegzetű kritikai értékelése. Amely más egykorúak emlékezéseivel jóval tárgyilagossabb, annak ellenére, vagy éppen azért, mert a szerzőnek a munkájával valóban voltak politikai céljai. Mindenekelőtt a katonai kormányzat és az ostromállapot feleslegességéről igyekszik meggyőzni olvasóit és cenzorait. Ezért a röpirat egyik fő mondanivalója, hogy bebizonyítsa, a magyar néplélektől és a reformpolitikuskok szándékaitól mi sem állt távolabb, mint a felségsértő respublikai eszmék vagy a társadalmat felforgató szocialista demagógia.

Ehhez a beszámolóknak nem kellett az igazságtól eltérnie. Tesz ugyan a cél érdekében, hogyne tenne engedményeket, opportunista módon feldicsérve *„a katonai kormány eréllyel párosult bölcsességét”*, ezt azonban okkal tekinthette elkerülhetetlen áldozatnak azért, hogy műve megjelenjen.

De honnan a lázas sietség? Keményhez valamikor decemberben jutott el Kossuth Lajos 1849. szeptember 12-én kelt nevezetes vidini levele, amelyben politikai ellenfeleit, a Kazinczy–Kovács féle debreceni pártot és Görgey Arthurt hazaárulással vádolja, s őket okolja, hogy a szabadság ügye elbukott. *„Külellenség ellen meg tudtam védeni nemzetemet”*, állítja szerényen a török földre menekült államférfi. *„Belárulás ellen nem. Talán ha Robespierre lettem volna.”* Kém. Történtek arra is halvány kísérletek Debrecenben. Levelében Kossuth nyíltan elismeri, hogy a függetlenségi nyilatkozat igazi célja országgyűlési ellenfeleinek megfélemlítése volt és a béketörekvések ellehetetlenítése: *„... le kellett a gyáva árulás hídját égetnem végképp a függetlenségi nyilatkozattal, melyet a nép annyi lelkesedéssel s annyi erőfeszítési készséggel fogadott, hogy ha Görgei mesterkéltséggel nem lép közbe, megtörjük a fél világ erejét is győzhetlenül... Bécs egy érett alma gyanánt hull vala kezébe ütközet nélkül.”* A Bécs előterében összevont négy osztrák hadtest Kossuth

helyzetértékelésének realitását némileg kétségbe vonja. A lényeg azonban, hogy szerinte Görgey *„soha se mert volna áruló lenni, ha az országgyűlés egy frakciója által (azon párt által, melynek élén Kazinczy Gábor, Kovács Lajos, Szunyogh Rudolf állottak, s melyhez az erdélyiek kis kivétellel majdnem mind tartoztak) nem gyámolították. De ezek már Buda bevétele óta conspiráltak vele”.*

gyerekes eltúlzás

A levél politikai indítékai közismertek: a kormányzó ezzel akarta megindokolni, miért tekinti semmisnek minapi lemondását, s miért követeli, hogy továbbra is őt tekintsék a magyar ügy egyedüli hiteles

képviselőjének, az emigráció vezérének. *„Kötelességemmé lőn tehát a kormányt ismét a saját kezembe venni, mely hatalmat, a nemzet akarata szerint különben is csak én gyakorolhattam törvényesen”,* magyarázza október 2-án egy másik levelében. De az is igaz, hogy a katasztrófa napjaiban és ezt követően Kossuth, úgy tűnik, minden realitásérzékét elveszítette, és kétségbeejtő, bizonytalan helyzetében saját jelentőségének már-már gyerekes eltúlzásával vigasztalódott: *„A lehetőség csak az volt, hogy vagy én teszem a magyar nemzettel semmivé az orosz, s helyreállítom Lengyelországot, s a töröknek reális önállóságot eszközök, vagy az orosz befolyás fog parancsolni Bécsben, Pesten, Triesztben, Majlandban, Prágában, Olmützben. Ez volt az egyedüli sansz”,* állítja a viddini levél. *„És ezt lord Palmerston nem látta be? Vagy azt gondolta, hogy magamra hagyva is bizonyos, hogy az elsőt bevégezem?”*

Kemény Zsigmond reakcióját egykorú levelezéséből ismerjük: *„Este 11-kor baráti kézből vettem Kossuth röpiratát. Gyalázatos dühvel támadja meg pártunkat. Az örült azt hiszi, hogy mi veszítettük el a hazát, nem ő. A nép általa még most is ingerlésbe hoztathatik. A mi helyzetünk valóban szerencsétlen”.* Valóban, majdnem olyan szerencsétlen, mint Görgeyé. Kossuth, ha mást nem is tehet, szabadon nyilatkozhat odakint, és számíthat arra, hogy az elnémított, letiport országban, ahol az ő népszerűsége töretlen, elhiszik minden szavát. Az árulással megvádolt békepártiak védekezése a többség szemében nem tűnne egyébnek, mint a nép bálványa, Kossuth elleni áskálódásuk folytatásának.

Valószínűleg ezért dönt úgy Kemény, hogy közvetlen cáfolat helyett nagyobb lélegzetű munkával válaszol, amelyben megpróbálja szembesíteni honfitársait a teljes igazsággal, az ország valóságos helyzetével. *„Magyarországnak szorosabb viszonya a monarchiával bevégzett tény. (...)... európai és birodalmi szempontok nélkül többé sem irányt kitűzni, sem hitelt emelni és fenntartani nem lehet”,* szögezi le röpiratában. Odáig sem lehetett, tudták ezt a szélesebb látókörű magyar politikusok, Széchenyi mindenesetre. A reformkori pártküzdelmeket felidézve Kemény világossá teszi a magyar politika lehetséges mozgásterének szűkösségét. Európa sorsának irányítói Magyarországot csak mint az ausztriai birodalom egy tartományát ismerik. *„A brit kormánynak nincs tudomása Magyarországról, csak mint az Osztrák Császárság alkotó részéről”.* Ez a rideg való, amit Palmerston brit külügyminiszter hoz 1849 tavaszán Teleki László, a magyar kormány megbízottjának tudomására. Kemény számot vet ezzel, amikor kijelenti: *„Sem a monarchia imponáló egységét, sem Magyarhon különállását nem lehetett a magyarnak, ha hazaszeretettel és józan belátással bírt, feláldozni”.*

amit a legkevésbé akartak

Ebből pedig igen keserű következtetésekre jut visszamenőleg, többek között saját elvbarátai, az úgynevezett centralisták politikai szerepére nézve. Ők előbb az ellenzéki egység kedvéért, elveiket feladva, kénytelen-kelletlen csatlakoztak az elavult magyar alkotmány és a megyerendszer védelmezőihez. '48 tavaszán pedig, amikor Kossuthék is magukévá teszik a parlamentnek felelős központi kormány követelését, nem veszik észre, hogy ha ez teljesül, annak milyen hatása lesz az örökös tartományok és a szent korona országai közti viszonyra. Mert ha Magyarországon a felelős kormányzás elve érvényesül, magyarázza a röpirat, az abszolutizmus rendszere az örökös tartományokban sem állhat fenn többé. Ott pedig a népképviselői rendszer maga után vonja a föderális irányú átalakulást, hiszen a cseh, lengyel, olasz és osztrák nemzetiségek joggal követelnek majd maguknak különálló parlamentet. *„De akkor hihető-e, kérde Kemény, hogy a föderalizmus fölőszlató ereje csak az örökös tartományokban fog mutatkozni? Hihető-e, hogy a magyar korona birtokait érintetlenül hagyandja, és sem az oláh, sem a déli szláv nemzetiség nem lelkesíttetik általa oly állami formák szeretetére, melyek mellett Magyarország történelmi jogait s territoriál épségét megóvni egyaránt volna lehetetlen, mint gyűlöletes kísérlet”.* Vagyis felismeri, hogy ha a magyar követelések teljesülnek, és Bécs, Prága, Krakkó, Milánó a mi példánkat követi, azzal a forradalom pontosan azt éri el, ami most a győztestől ráért büntetés gyanánt sújtja hazáját, és amit a legkevésbé akartak: a történelmi Magyarország feldarabolását!

Szétrombolva van a múlt.

Nem politikatörténetet írok, hanem az író és politikus Kemény Zsigmond portróját készítem. Jónak láttam a közepén kezdeni, legproblematikusabbnak mondott, szerintem sok tekintetben legizgalmasabb munkájával. Egy negyed század politikai harcai után, a letiport, kivérzett, a függetlenségi harcba belerokkant haza polgárait azzal vigasztalni mindjárt másnap, hogy áldozatuk hiábavalónak bizonyult, akiben megvolt ehhez a könyörtelen tisztánlátás és a kellő erkölcsi bátorság, az nem mindennapi ember.

Az odáig nem különösebben szorgalmas író és kiábrándult politikus éppen a bukást követő években mutatkozik a legtevékenyebbnek. Egymás után jelenik meg két röpirata: *Forradalom után, Még egy szó a forradalom után* és a kettő között, illetve az utóbbival párhuzamosan, 1851-ben a két legtöbbször tartott Kemény-esszé. Az egyik, *A két Wesselényi* hőse az atyai, bizalmas jóbarát, akinek kedvéért politikussá lett és akitől politikai világnézete oly távol áll. A másiké a nagy példakép: Széchenyi István, aki 1846-ban hiába csábította a tehetséges fiatalembert, ő nem akart munkatársa lenni, mert féltette függetlenségét a nemes gróf ellenállhatatlan befolyásától. Lázassal ír, számvetést készít a haza sorsáról, s kimondva-kimondatlanul saját politikai és szellemi pályafutásáról, most, amikor „*a rögtönzők és entuziaszták kora lejárt. A munkásságé, számításé és hűségé sohasem szűnhetik meg*”, ahogyan *Szellemi tér* címen a Pesti Naplóban megjelent cikksorozatában vallja nemsokára.

Most jött el az ő ideje. Azoknak az ideje, akik sohasem reméltek igazán. Akik egy lázas küzdelem kellős közepén is valahogy kívülállónak érzik magukat. Most végre cselekedhet, mert a cselekvés számára nem maradt más tér, mint a kontempláció a múlt csalódásai és a jövő kilátásai felett. „*Tetted a gondolkozásból állott*” – írja az általa csodált angol történésről, Macaulay-ról. Ez lehetne az ő sírfelirata is, aki

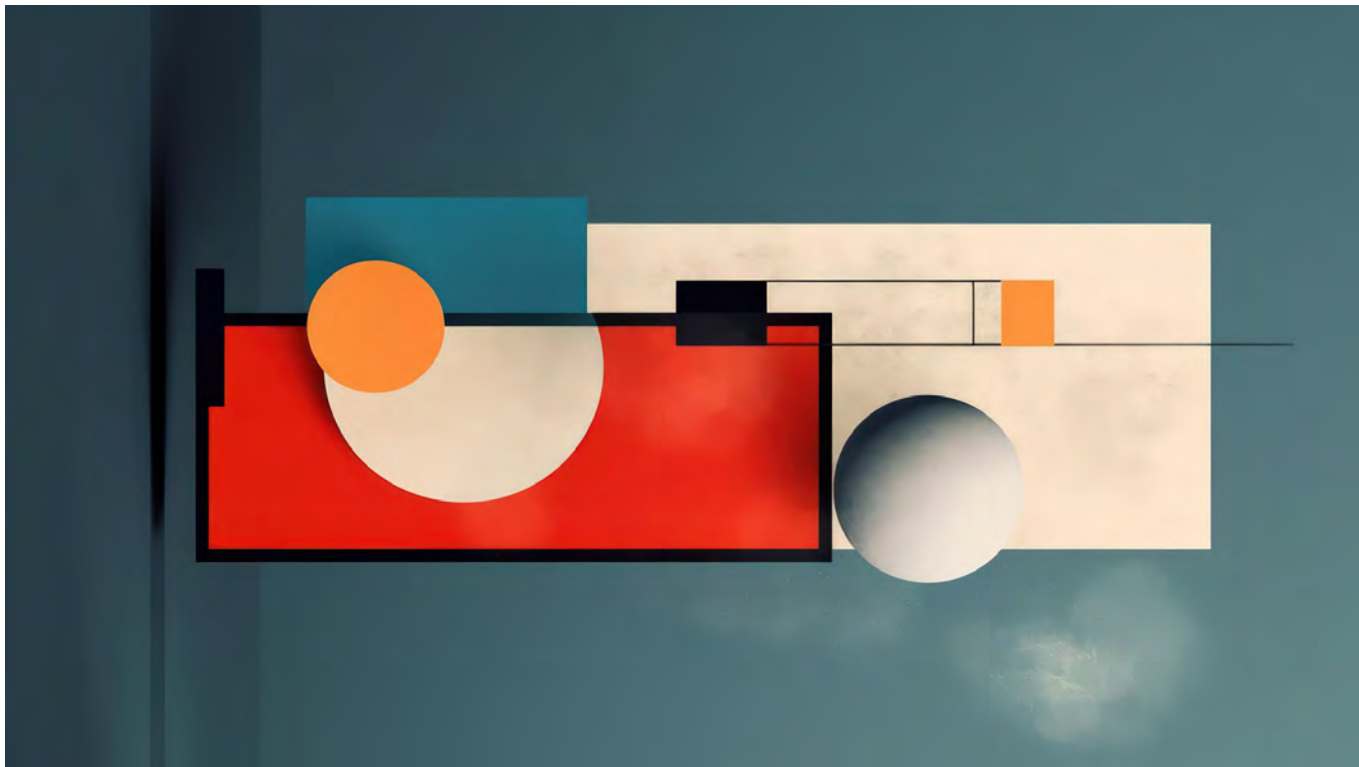
végiggondolkozta hazája sorsformáló évtizedeit, a reformkortól a kiegyezésig, a nagy események és a főbb szereplők közvetlen közelében. Politikus, aki a cselekvés pillanatában is – vagy éppen a tettek helyett – a politikai cselekvés értelméről elmélkedik? Történetíró, aki belekeveredett a történelembe?

az utolsó illúzió

A Forradalom után nem hagyja kétségben olvasóját a röpirat célja felől. „... inkább irtani és tájékozni, rostálni és szemelgetni, mintsem alkotni akartam”. De a katasztrófát előidéző hibák és tévedések leleplezése

nem öncélú: a lehetséges kibontakozás útjából szeretné eltávolítani az akadályokat. Vagy ha úgy tetszik, eloszlatni az utolsó illúziót, amely a bukás napjaiban és ezt követőleg terjed a két hazában, és arra biztatja a legyőzötteket, hogy sorsuk jobbra fordulását az európai politikában bekövetkező fordulattól és az emigránsok visszatérésétől remélik. Bizonyítani kívánja, hogy Magyarország nem létezhet a monarchián kívül. De a monarchia sem létezhet tartósan a magyarok együttműködése nélkül – erről pedig a győzteseket győzködi, egyelőre hiába. „Közelebbi munkám szintén cselekvendőink felől fog szólni”, ígéri búcsúzóul.

Ezt az ígéretet teljesíti hamarosan a *Még egy szó a forradalom után*, benne egy új politikai irány alapvetése, amelynek követése a szerző szerint egyaránt érdekében állna a szemben álló feleknek. Ehhez ismét nagy lélegzetet vesz és még egyszer áttekinti a reformkori magyar politika főbb törekvéseit. Az alkalmat és a retorikai keretet ehhez az szolgálhatja, hogy Tasner Antaltól, Széchenyi titkárától értesül a nemes gróftól Döblingben tiszta pillanataiban is kínzó önvádról, hogy ő maga lenne a felelős a bekövetkezett tragédiáért. Kemény tehát tollat ragad és bebizonyítja, hogy a Széchenyi által kezdeményezett újítások elkerülhetetlenek, a régi állapotok Magyarországon tarthatatlanok voltak. A nagy reformátor szándékaiban nem volt semmi felforgató, hiszen ő „az előjogok tulajdonosait kívánta meggyőzni, hogy a régi állapot világos romlásukra és a haza sorvadására vezet, míg az ajánlott változtatások által saját anyagi és erkölcsi érdekeiket szintúgy gyarapítandják, mint az államban a közvagyonosodást és közműveltséget”.

Csak ezek után tér át tulajdonképpeni mondanivalójára. Arra, hogy az osztrák birodalom nem lesz képes megfelelni európai hivatásának a magyarok nélkül. Ez a hivatás a keleti kérdés megoldása: az oszmán birodalom meggyengülése nyomán keletkező űr betöltése, a szláv népek integrálása és az orosz térhódítás megakadályozása az európai erőegyensúly fenntartása érdekében. Ausztria hivatása *„a Duna alsó részét is a polgárisodás körébe vonni, s különösen kiterjeszteni erkölcsi felsőségét azon tőlünk elszakadott részekre, melyek történelmünk legragyogóbb szakában a magyar korona védelme alá voltak helyezve”*. Miért is akarna csatlakozni az itt élő szerb vagy román a határainkon túl, elmaradottabb viszonyok közt élő, súlyosabb elnyomás alatt sínylődő rokonokhoz? Nem inkább azoknak állna érdekükben, hogy nemzeti törekvéseiket a soknemzetiségű Habsburg-monarchia keretei között érvényesítsék? Ez azonban Kemény szerint csak magyar közvetítéssel vihető véghez, különben beleütközik a német terjeszkedés miatt okkal tiltakozó szláv népek ellenállásába. Ezért érdeke Ausztriának Magyarország alkotmányos különállásának helyreállítása, a magyaroknak pedig a nemzetiségek helyzetének rendezése, kívánságuk szerint. Ellenkező esetben a birodalom szláv nemzetiségű alattvalói menthetetlenül kelet felé gravitálnak, hogy testvéreikkel összeolvadjanak.

„Igyekeztem az igazság győző erejével megmutatni, hogy az ausztriai birodalom érdekében van a magyar nemzetiség kifejtése, mert az ő hivatása Kelet-Európában másként bevégezetlen”, így Kemény.

Nagylélegzetű és részletekbe menő geopolitikai vizsgálódását végül oda futtatja ki, hogy Széchenyi eredeti szándéka és a magyar reformpárt eredeti törekvései éppen erre a feladatra képesítették volna a polgárosodás útjára lépő, nemzetiségei számára jogegyenlőséget biztosító Magyarországot. *„Ha a bécsi kabinet politikája kelet felé fordul s az Al-Dunára veti fő támpontját, akkor önként foly, hogy a magyar állam gyarapítása és a magyar nemzet érdekeinek ápolása birodalmi irány leend – ez vala gróf Széchenyi hite”.* Ebből pedig egyenesen adódik a végkövetkeztetés, az országban dühöngő abszolutizmus képtelenségének bátor kijelentése: *„A szigorú központosítás éles ellentétben áll érdekeinkkel, bárminő eszméket hirdessen”.*

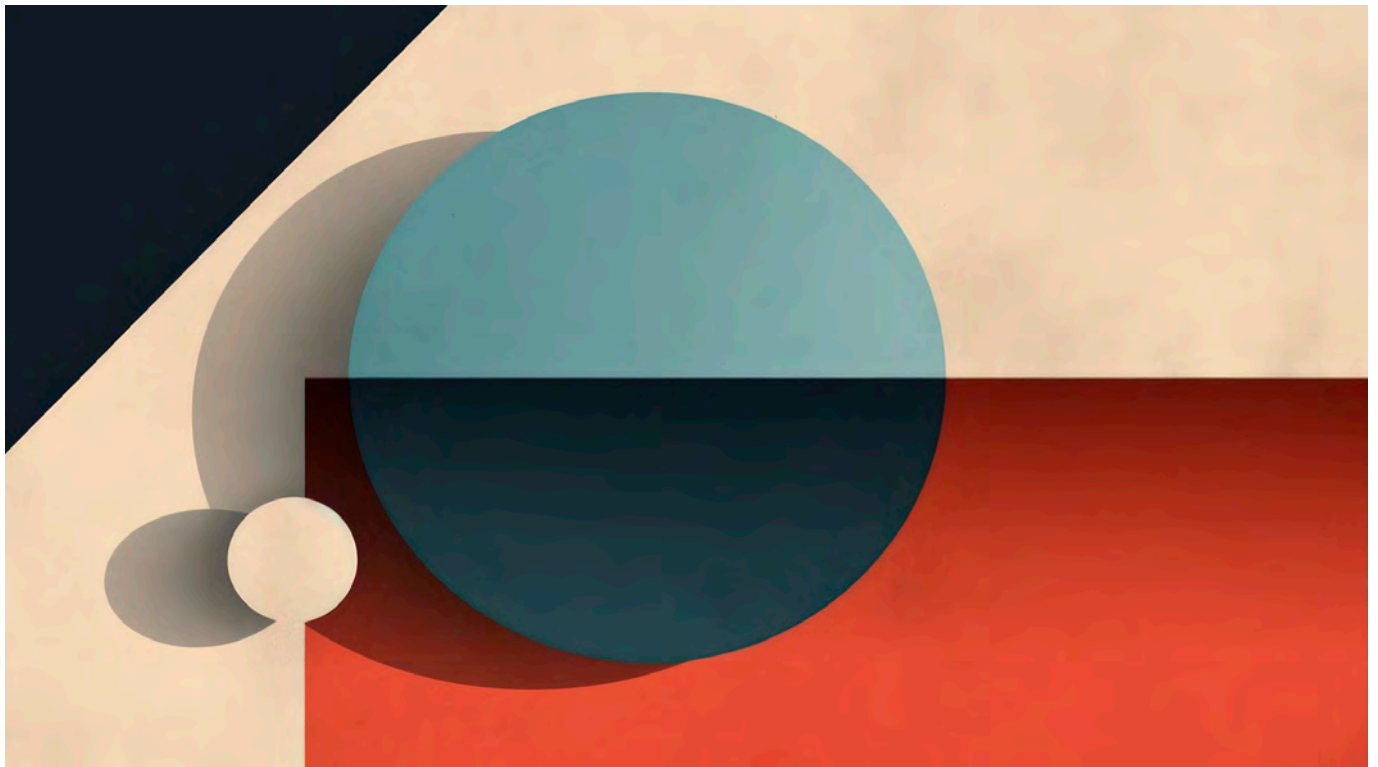
egymás karjaiba taszította

A magyar és az osztrák érdekekre nézve egyaránt kedvezőbb iránytól a feleket Kemény szerint Kossuth közjogi radikalizmusa térítette el, amely egymás

karjaiba taszította a birodalom egységét féltő uralkodó házat és a magyar fensőbbség ellen tiltakozó nemzetiségeket. Ebből pedig azt a tanulságot vonja le, hogy *„a magyar ezentúl, ha a viszonyok által az ellenkezőre csábíttatnék is, álljon ellent minden tervnek és törekvésnek, mely nyelvét a szellemi túlsúly, az értelmi felelősség és az erkölcsi tekintély varázshatalmán kívül más módokon és eszközökkel akarná terjeszteni”.* Ami valóban egyenes folytatása annak a meggyőződésnek, amelyet Széchenyi akadémiai beszédében, majd a *Hunnia* és *A kelet népe* lapjain fejtegetett.

Széchenyi politikai programjának teljes rekonstrukciójára is ekkor vállalkozik. A kor-, elv- és egy rövid ideig fegyvertárs Kemény elsőként rajzolja meg a legnagyobb hatású és legbonyolultabb jellemű magyar politikus pályaképét. (Vagy mégis inkább: politikai gondolkodóét? A tizenkilencedik században ez a kettő már és még nem válik el egymástól. És akkor Magyarország talán egy félbemaradt gondolat kísérlet?) Élet és mű, jellem és program összefüggéseit Kemény a rá jellemző, már-már körülményes alapossággal fejtegeti, hogy megértsük, miként tette hőstét a féltő honszeretetet „az

utilisatio hideg tanának apostolává”, attól a makacs, de nem megalapozatlan meggyőződéstől vezetve, hogy a gyöngé és minden tekintetben hátramaradott nemzet fölemelkedését célzó erőfeszítések csak akkor nem vezetnek katasztrófához, ha az általa diktált menetrendet követik, „nemzeti, anyagi és alkotmányos fejlődésünk kezdeményeit azon téren nyitni meg, hol az eszmék mozgalma nem találkozik tüstént a kormány féltékenységevel”. A tennivalók logikai sorrendje ebből egyenesen következik: „szabad, biztos birtok, ezt megelőző jó törvény (értsd: örökváltság, ősiség eltörlése, közteherviselés); ezt megelőző elmesúrlódás (értsd: művelődés, nyelvművelés, társasági élet); ezt megelőző összpontosítás (modern államszervezet); ezt megelőző kedvesség-tétele a hazának s a haza központjának” (leendő fővárosának, Budapestnek).

Más kérdés, hogy az időközben bekövetkezett véres események úgy is felfoghatók, mint e koncepció illuzórikus voltának látványos bizonyítékai. Alapjában véve sem a bécsi kormányban, sem a nemzetiségek vezetőiben, sem a magyar történelmi osztály tagjaiban nem volt meg a hajlandóság, hogy kövessék a Széchenyi, utóbb Kemény által felkínált utat, vagyis a véres és meddő konfrontáció helyett építkezzenek, egyezkedjenek és összefogjanak.

Miközben kétségtelenül ez lett volna a megoldás, amelyet a korabeli európai diplomácia is hajlandó lett volna támogatni – és ezzel a magyar negyvennyolc politikai vezetői tisztában lehettek. Ha más nem, az angol kormány magyarországi ügynöke, J. A. Blackwell, mint irataiból kiderül, tájékoztatta őket erről. Kormánya mindenáron ragaszkodott Ausztria nagyhatalmi állásának fenntartásához, éppen az orosz terjeszkedés ellensúlyozása érdekében. De az angol politikusoknak is hamar be kellett látniuk, hogy egy belviszályoktól megtépázott Habsburg-monarchia, amelyet éppen a cári hadsereg intervenciója véd meg fellázadt alattvalóitól, semmivel sem kedvezőbb a brit érdekekre nézve, mint az áprilisi törvények által teremtett status quo. Ezért sürgeti Palmerston 1849 tavaszán Pulszky Ferencet, akit magánkihallgatáson fogad, hogy a magyarok egyezkedjenek Ausztriával (amit Kossuth ügynöke azzal hárít el, hogy a békülésre nincs meg a kellő alap). Palmerston nemsokára maga ajánlkozik közvetítőnek, azonban változik a hadihelyzet, s most már Schwarzenberg herceg, az osztrák miniszterelnök utasítja el.

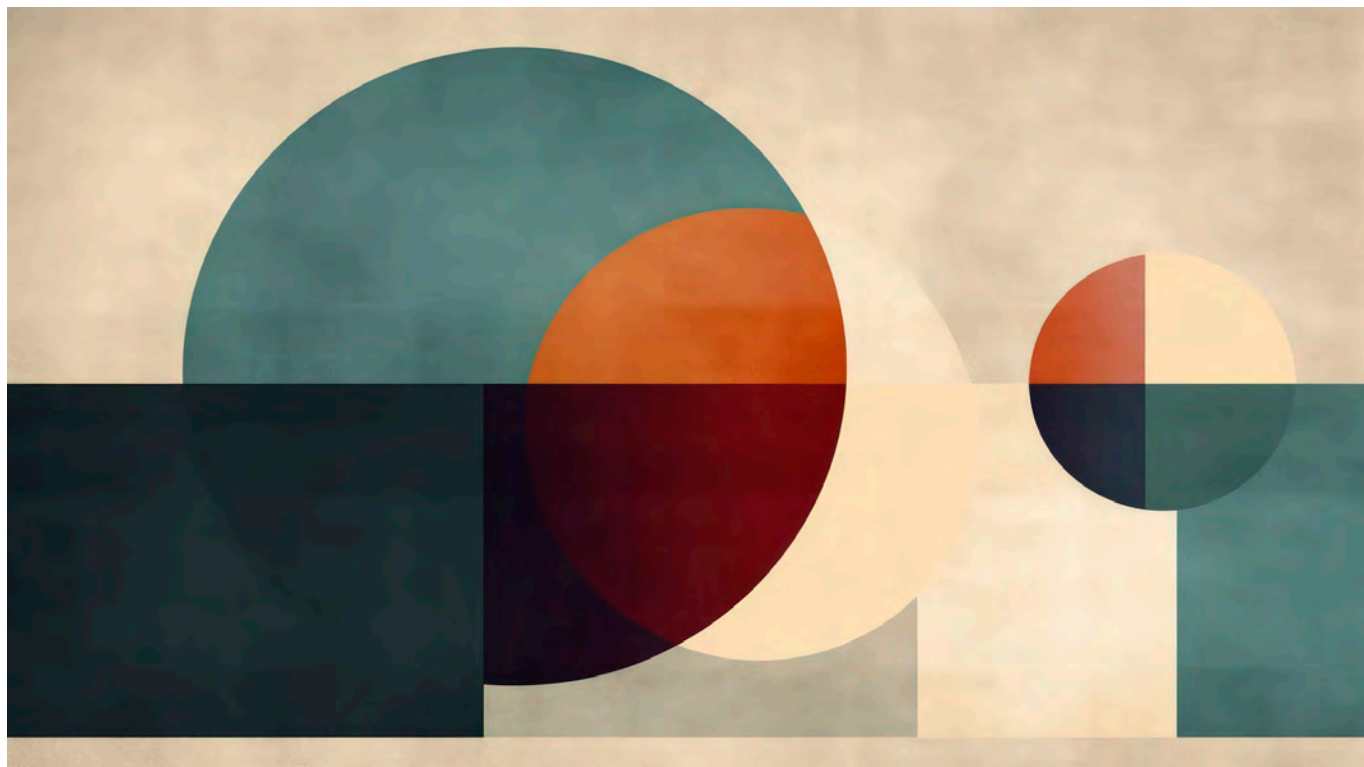
geopolitikai szükségszerűség

Kemény külpolitikai okfejtése tehát végeredményben helytálló: a magyar szabadságharc vérbe fojtása csak elodázta az európai diplomáciát

foglalkoztató probléma megoldását, és nyitott maradt a „keleti” kérdés, hogy ki rendezze az oszmán uralom alól felszabaduló soknemzetiségű térség jövőjét: a cár, a Habsburgok birodalma, esetleg az itt élő nemzetiségek összefogása, Ausztriától függetlenül. Ez utóbbi lehetőség ugyanúgy felmerül Blackwell levelezésében, mint Adam Czartoryskinak, a párizsi lengyel emigráció vezetőjének számításai közt. Az emigráns Kossuthhoz majd az utóbbi környezetéből jut el az elgondolás. Blackwell '49 decemberében így ír a főnökének: *„Még mindig úgy vélem, szoros szövetség egy erős dunai állammal alapvető az angol érdekek szempontjából, viszont fenntartom, másodlagos jelentőségű, hogy ezt az államot Ausztriának, Magyarországnak vagy Romániának hívják. (...) Alkotmányos államok konföderációja az Al-Dunán – ezt voltam bátor javasolni 1848 márciusi jelentésemben – még most is megvalósítható (...) és szerény véleményem szerint jobb bástya volna az orosz terjeszkedés ellen, mint ugyanezen államok erőszakos összeolvasztása egy heterogén birodalomba, amelynek*

híres egysége nem más, mint bürokratikus központosítás, amely minden államot a politikai és társadalmi lealacsonyodás egyforma fokára juttat, és tartalékaikat hatalmas hadsereg fenntartására fordítja, amely nélkül nem lehet az elégedetlen népeket kellő alávetettségben és ellenőrzés alatt tartani”. Figyelemre méltó a hasonlóság Blackwell és Kemény elképzelése közt. Ausztriával vagy Ausztria nélkül, de mindkettő az itt élő kisebb népeket integráló „dunai állam” geopolitikai szükségszerűségét hangsúlyozza. A különbség is nyilvánvaló: a magyaroknak szánt vezető szerep eszméje csak a mi politikusaink fejében él.

A Batthyány-kormány küldöttének, Teleki Lászlónak Párizsban kellett szembesülni azzal, hogy az európai közvélemény szemében a magyar elnyomás alatt sínylődő nemzetiségek ügye előbbre való a magyarokénál. '49 márciusában írja Kossuthnak: *„Én azt hiszem, nem annyira az osztrákokkal, mint a szerbekkel, horvátokkal és oláhokkal kellene egységre lépni, mi szerintem nemigen nehéz dolog volna, mert volt alkalmam több ilyen fajú emberekkel találkozni, és mind sokkal inkább kívánnak velünk egyezkedni, mintsem Ausztriával. (...) Csak az istenért, egy szép proklamációt hozzájok, adjátok nekik mindazt, mit csak lehet*”.

A szép proklamáció, mint tudjuk, elmaradt. Pedig 1848/49-ben a magyar kormány volt lépéskényszerben: kilátástalan helyzetében vagy az udvarral, vagy a nemzetiségekkel meg kellett volna egyeznie, ellenkező esetben elkerülhetetlen volt ez utóbbi kettő egymásra találása. A *Forradalom után* és a *Még egy szó* e végzetes mulasztás tudatában íródott. Kétségbeesett igyekezettel próbálja érdekeltté tenni a győztes abszolutizmust és a birodalomból egyre inkább kifelé törekvő nemzetiségeket a lerombolt magyar alkotmányosság feltámasztásában. Szerzőjük, tartok tőle, minden bizonykodás dacára sejthette, hogy a kedvező pillanat ehhez végérvényesen elmúlt.

„*Nemcsak Ausztria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is*”, írja idézett levelében Teleki László 1849-ben. „*Szétrombolva van a múlt*”, írja egy évvel később Kemény.

„A közepen álló igazság bohóckötélén”

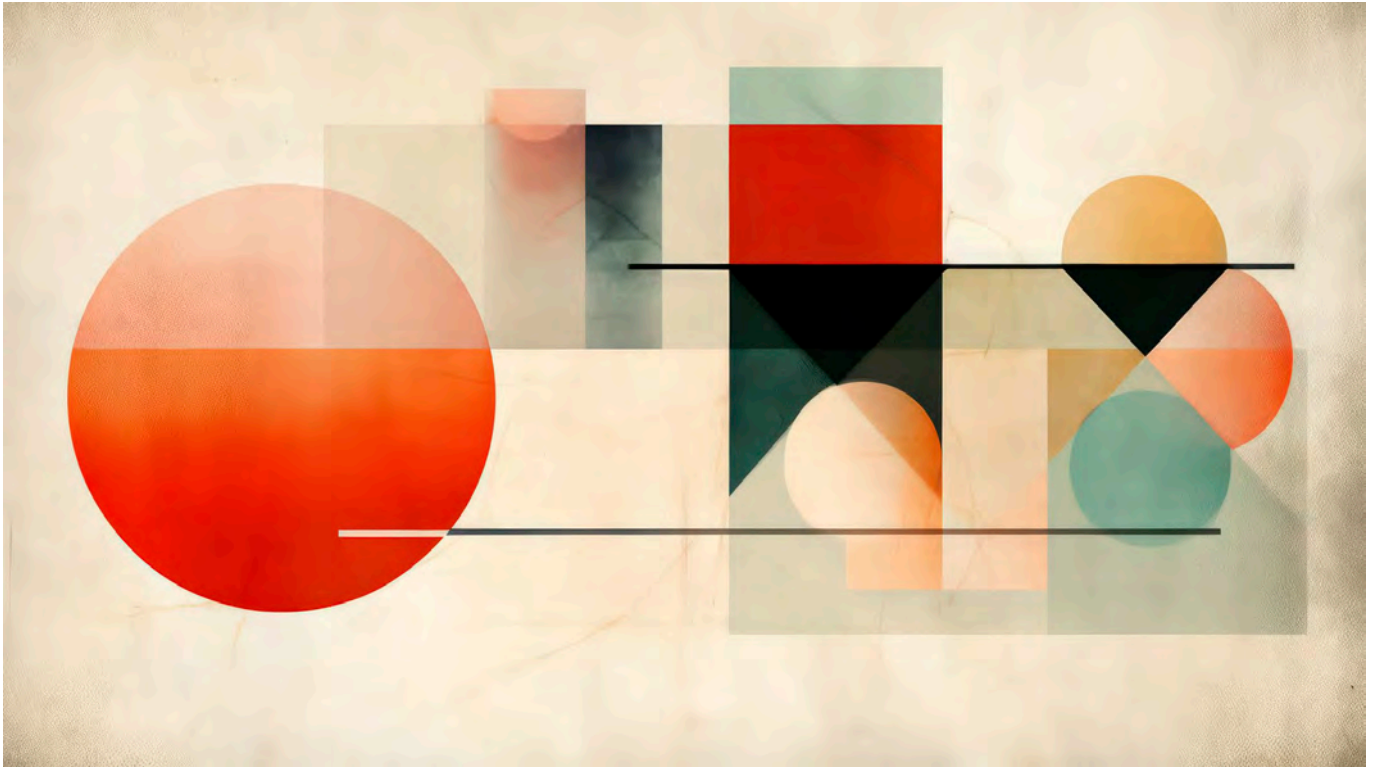
Mint egy Kemény Zsigmond-regényben, tizenkilencedik századi történelmünkben is sok belső vívódás, körülményes készülődés után, váratlanul következik be a döntő fordulat. 1848-ban az események hirtelen felgyorsulnak, sodró erejük magával ragadja a szereplőket, a rejtett szándékok napvilágra kerülnek és a széles nyilvánosság előtt lejátszódó „nagyjelenet”, mint Kemény Zsigmondnál a *Rajongók* lapjain, itt is megpecsételi a hősök sorsát: életük végzetes, eredeti szándékaikkal ellenkező fordulatot vesz. Ezt követően az idő ismét lelassul, a szereplők új helyzetükkel ismerkednek, melybe a végzet sodorta őket, és próbálják felfogni, hogy mi történt velük.

Kemény Zsigmond is így lehetett ezzel. Írói és közéleti pályafutásának fénykora az ötvenes évekre esik, de megértéséhez a kulcsot, legtöbb kortársához hasonlóan, az ő esetében is a Nagy Év politikai küzdelmeiben kell keresnünk. A fölemelő és lesújtó tapasztalatokban, melyeket a forradalom és szabadságharc rövid korszakában, az események résztvevőjeként szerzett.

bottal-fokossal erőszakolja ki

Nevét országszerte az 1843-ban
megjelent *Kortelkedés és ellenszerei*

tette ismertté. A huszonkilenc éves újságíró első nagyobb lélegzetű munkájában az ország ősi törvényeire hivatkozó nemesi ellenállás fellegvárát, a megyerendszert bírálja. A téma éppen időszerű: az országgyűlési követek megválasztása, a követutasítások megszavazása több vármegyében véres összeütközéshez vezet a pártok hívei között, melynek során a döntést hol az egyik, hol a másik irányzat javára bottal-fokossal erőszakolja ki a megyegyűlést terrorizáló bunkokrácia. Az absztrakt többség, a nagyobb szám zsarnokságát Kemény ugyanúgy elítéli, mint a kortárs Alexis de Tocqueville *A demokrácia Amerikában* című művében, még ha nálunk a többség a nemesek többségét jelenti is. A szegény, tanulatlan, garázda, könnyen megvesztegethető és leitatható köznemesség a sürgetett reformok legfőbb akadályá, figyelmezteti Kemény a liberális ellenzéket, amely éppen a nemesi szabadságban és a megyerendszerben szeretné látni a birodalmi központosítási törekvéseket ellensúlyozó erőt. Megoldásként cenzusos választási rendszert javasol, amely a szavazati jogot vagyonhoz vagy iskolai végzettséghez kötné. Meggyőződése, hogy *„egy nemzet nem igazgattathatik másként jól, csak legfölvilágosultabb és legerényesebb polgárai által. Nem ezek azok, kik erényök- és elméjüknél fogva joggal bírnak a népfelségre; a nemzet az, mely mint felség, joggal bír minden elme- és minden erényhez, mely körében létezik. Ha ti attóli félelemből, hogy többet nyújtatok nekik, mint egyenlő részt az országlatból, minoritásban hagynátok őket – hova számuknál fogva szükségileg helyezvék –, akkor a legdrágább kincset dobtátok el”*.

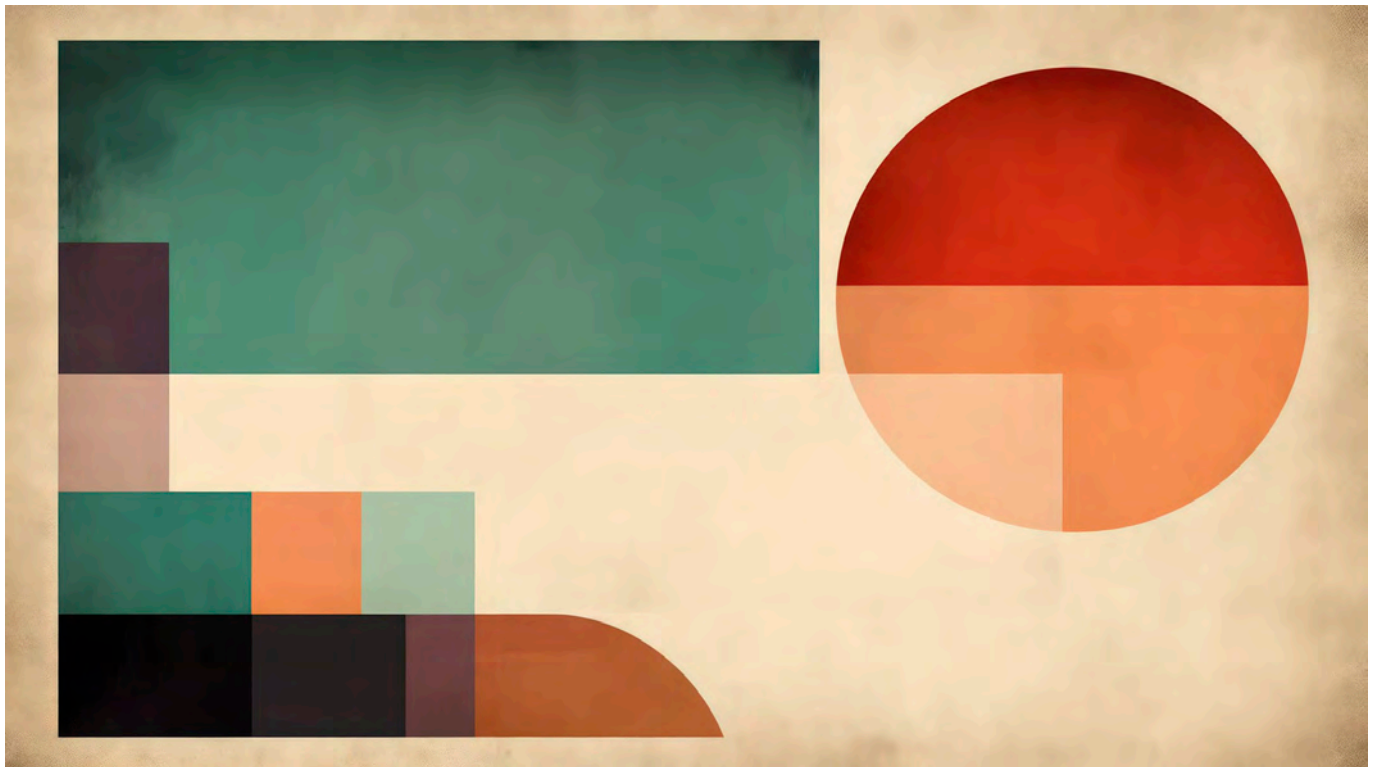
A röpirat széles körű irodalmi tájékozottságról, elfogulatlanságról, elvi következetességről tanúskodik, nem csoda, hogy szerzőjére szinte lecsapnak a különféle irányzatok. Atyai barátja, Wesselényi Erdélyben szánna politikai szerepet Keménynek, Széchenyi folyóirat-alapításra kapacitálja, ő azonban mindkét ajánlat elől kitér. Nézetei Széchenyiéhez állnak közelebb, de róla szerzett első benyomásait naplójában így rögzíti: *„... úgy vezette a tanácskozást, hogy meggyőződtem, miként ő a legirtóztatóbb zsarnok s a legkellemesebb ember. Sokan haragudtak rá s mindenki bókolt neki”*. Politikai és szellemi társaságát végül a centralisták vagy doktrinerek körében találja meg, Eötvös Józseffel barátkozik, Szalay Lászlóval szerkeszt lapot. A Pesti Hírlapot veszik át Kossuthtól, melynek irányvonalát 1848-ban, a Batthyány-minisztérium kinevezésének királyi szentesítése alkalmával úgy jellemzi visszamenőleg, hogy *„éppen abban különbözünk többi elvrokonainktól, hogy ők a korkérdések hosszú névjegyzékébe iktatták a felelős kormányt, mi pedig e névjegyzék fölírásává tettük”*. A márciusi eseményekről beszámoló levelében önérzettel írja Wesselényinek: *„Minden ember tudja itt Pesten, hogy a Pesti Hírlap tanainak én adtam practicus irányt”*.

bálványozott vezér

Általában kevés szó esik arról, hogy ami március óta zajlik, az szöges ellentéte annak, amire a magyar politikusok még februárban is készültek. Akkoriban inkább az volt a kérdés, miként lehetne az országgyűlési ellenzék vezetését Kossuth Lajos kezéből kiragadni. A mérsékeltőbbek ugyanis attól tartottak, hogy az ő radikális fellépése csak kiélezi a kormánypárti konzervatívok és a liberális ellenzék közötti háborúságot, s oda vezet, hogy az országgyűlés, a korábbiakhoz hasonlóan, komolyabb eredmények nélkül lesz majd kénytelen feloszlani. Kemény Zsigmond ennek a kezdeményezésnek az egyik kulcsszereplője. Hogyan lehetne Kossuth híveit bálványozott vezérüktől eltántorítani? A lehetőséget a kormány közlekedési javaslatának vitájában fedezi fel. A Széchenyi István által készített javaslat a magyar fővárosból kiinduló vonalak kiépítésének biztosítana elsőbbséget. Kossuth, aki a jelek szerint anyagilag is érdekelt a vukovár–fiumei vasúttársaság sikerében, amellet agítál, hogy először ez a vonal épüljön meg, biztosítva az összeköttetést a tengeri kikötő és a bácska-bánáti gabonatermő síkság között. Széchenyi vonakodik a nyílt konfrontációtól. Kossuth kikezdzhetetlennek tűnő népszerűségétől tart, úgy érzi, a két parlamenti szélsőség között az általa képviselt mérsékelt irányzat helyzete kilátástalan. *„Azt tanítottam: hozzátok rendbe a vén házat, írja majd naplójába nemsokára, tisztítsátok meg a szennytől, mely körülveszi etc. Az érintettek nem végezték el ezt... Kossuth és társai pedig jobbnak látták felgyújtani!”*

Kemény február 29-én így győzködi: *„Három dolog iránt tisztában vagyok. Egyik, hogy Kossuth korlátlan hatalmát e közlekedési javaslaton kívül semmi kérdés nem ingathatja meg; másik, hogy Kossuth a mostani kormány ellen mindig határozottabban fog föllépni, a harmadik meggyőződése pedig, hogy a kormány szünetlen fog azon megyékből, melyek jelenleg pártolják, egyet-egyet veszíteni. Most még ideje volna egy független pártot teremteni a Diétán. A javaslat jelszó lehet erre. És ne méltóztassék excellenciád hinni, hogy többségben nem leend, mihelyt a conservatívok őszintén pártolják, s mihelyt kiábrándulnak azon óriási csalódásból, hogy ők elégséges ellensúlyai Kossuthnak”.*

Terve átgondolt, reális, helyesen számol az erőviszonyokkal – és semmi sem lesz belőle. Másnap Kossuth remek taktikai érzéssel előre menekül: előterjeszti nevezetes felirati javaslatát, parlamentáris kormányzást, kötelező örökváltságot követel. Senki se beszél többé a vukovári vasútról! És ami aznap még képtelenségnek tűnt, a vakmerő felirat a párizsi, majd a bécsi forradalmi események hatására a következő napokban nemcsak a magyar országgyűlésen megy át; március 16-án maga az uralkodó is kijelenti, hogy teljesíti a magyarok minden óhaját.

„Győztünk, végtére! – lelkesedik Kemény –, Magyarország történelmében új korszak kezdődhet. Kossuth határtalan erélyt fejtett ki a parlamentáris kormány védelmében. Áldja meg az Isten ezért őt!” – írja Wesselényinek, egészen pontosan három nappal azután, hogy Kossuth megbuktatására készített terveket. Nem csoda, hogy válaszában a zsidói remete Kemény eufóriáját pezsgőmámornak tulajdonítja, pedig mi sem természetesebb ennél. Kemény számára a politika az elvek csatája és semmi egyéb. Most tehát, amikor Kossuth és éppen ő, „a megyék bajnoka” kezdeményezi a kormányzás központosítását, és az ő sikeres agitációja eredményeként a pártok végül „elfogadták azon elveket, melyekért a Pesti Hírlap annyiszor félreértve, annyiszor megtámadtatva küzdött”, fenntartás nélkül örül volt és leendő ellenfele sikerének.

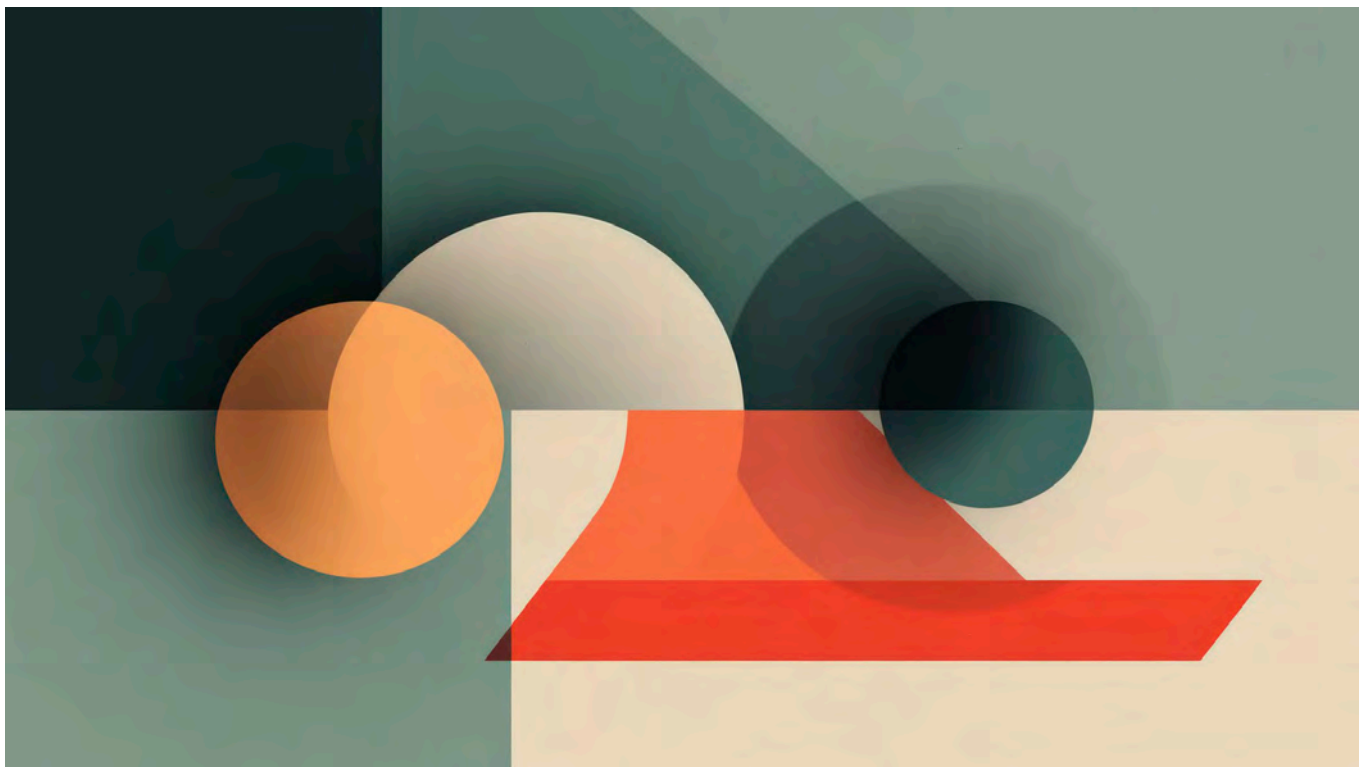
De hihetőleg már ekkor felismeri azt is – a Batthyány-minisztériummal egyidőben –, amit a *Forradalom után* lapjain olvashatunk, hogy „*ha a márciusi törvényekkel együtt nem kerekítettnek ki a birodalmi összeköttetést rendező szabályok, akkor majdnem felszólítás intéztetik a mellőzött jövődjük miatt kétséges érdekekhez egy ellenforradalom útján befolyásukat visszaszerezni*”. Mert Ausztria hosszan beteg nem lehet, írja. „*A minisztérium tagjai tudták, hogy a bankárokat a státusadósságra, a diplomácia embereit pedig a pragmatica sanctio széles értelmezésére nézve megnyugtatni kell, különben két hatalmas érdek leend az 1848-i törvényeknek határozott ellensége, s éppen oly létérdek, mely legkevésbé hagyja magát az eljárási modor gyöngédtelensége vagy jogtalansága miatt céljaitól eltéríttetni*”. Kemény röpirata szerint Kossuth volt, aki nyáron és ősszel megakadályozta ebbeli törekvésében az engedményekre, sőt, lemondásra is kész magyar kormányt, a radikális ellenzékre és a közhangulatra támaszkodva. Batthyány minisztériumának visszalépése után, a ránk kényszerített polgárháború körülményei között Kemény mint az új országgyűlésbe megválasztott képviselő kötelességének érzi, hogy kövesse a Honvédelmi Bizottmányt (OHB) és a képviselőházat Debrecenbe. Ott azonban azokhoz a képviselőkhöz csatlakozik, akik a hadjárat kimenetelétől függetlenül elkerülhetetlennek tartják a kiegyezést Ausztriával, és e meggyőződésüknek hangot is adnak.

előre sejtett katasztrófa

Később vitt szerepe és a nevezetes röpiratok megértése szempontjából ennek döntő jelentőséget kell tulajdonítanunk. Az összeomlást követően a március előtti korszak

meghatározó alakjai közül egyedül ők, a Debrecenben Békepártnak nevezett csoportosulás tagjai rendelkeznek kellő erkölcsi alappal és elegendő tájékozottsággal, hogy a forradalom eseményeiről és következményeiről nyilatkozzanak. Barátja, Eötvös, aki az előre sejtett katasztrófa elől külföldre menekült, kívülállóként ezt nem tehetné, tehát elvben és általában ír majd ugyanerről: a feloldhatatlan ellentmondásról, amit a tizenkilencedik század uralkodó eszméi, szabadság, egyenlőség és nemzetiség között felfedez. Széchenyi már korábban összeroppan, amikor legsötétebb balsejtelmét bekövetkezni látja, elméje elborul. Azok részéről

pedig, akik mindvégig távol tartották magukat a nemzet élet-halál harcától, most cinizmus volna ilyesmivel előhozakodni. (Nem is teszik, a konzervatívok próbálják inkább – egyelőre sikertelenül – menteni, ami a régi Magyarországból még menthető.) Kemény ellenben a saját keserves tapasztalatait összegzi és a maga igazáért küzd – Kossuth vádaskodásával szemben –, de főleg önmagával küzd, ő tehát megteheti.

A forradalmi párt túlélői börtönben vagy emigrációban, az ország kiszolgáltatva a győztes kénye-kedvének, a cenzúra árgus szemekkel figyel minden nyilvánosan kimondott szóra. Márpedig most kell elkészíteni a számvetést, úrrá lenni a tehetetlen kétségbeesésen, leszámolni a hamis illúziókkal. Erre a feladatra vállalkozott Kemény Zsigmond két röpiratában, ugyanezt tette a vidini levél nyomán országos bűnbakká kikiáltott hadvezér, Görgey Arthur is az ő emlékiratában, melyet klagenfurti száműzetésében írt. Az írások aligha mentesek az elfogultságtól, de az elemzések mélysége, az elbeszélés őszintesége, saját szerepük kritikus megítélése messze kiemeli ezeket a később egyre gyarapodó memoár-irodalomból.

A Békepárt Kazinczy Gábor, a népszerű reformpolitikus és Kovács Lajos, Széchenyi egykori munkatársa körül csoportosult. Őket támogatta Nyáry Pál is, Kossuth helyettese a Honvédelmi Bizottmány élén, és a Debreczeni Esti Lapok, amit Nyáry bizalmasa, Jókai Mór szerkesztett. A radikálisok szócsove, a Debreczeni Lapok már március elején mint „táblabíró és egyezkedő pártot” támadta őket, és ezt összekapcsolta a katonai diktatúra lehetőségével, amellyel esetleg összejátshanának.

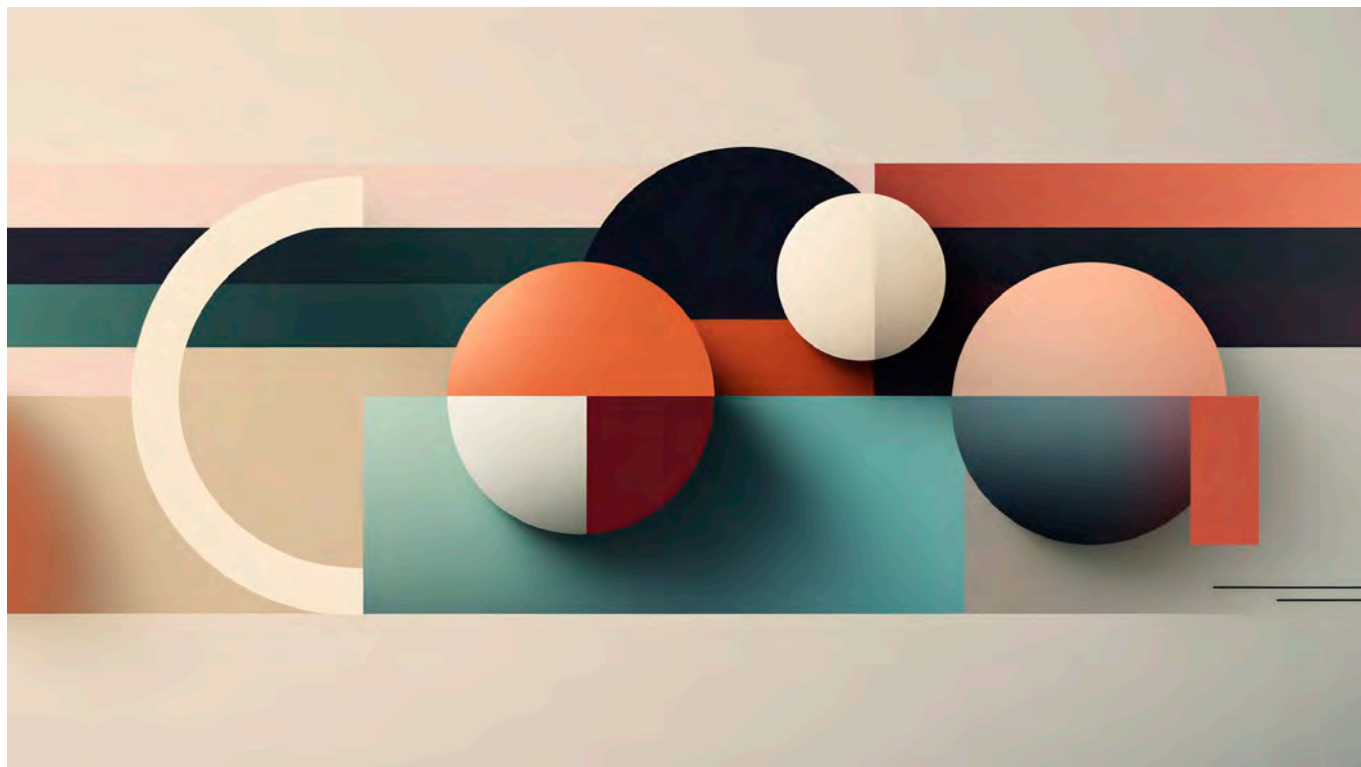
katonai diktatúrára tör

Ne csodálkozzunk: a fővárosból elmenekült honatyák Debrecenben rémhírek, intrikák és vádaskodások közepette élnek. A haza sorsa többé nem az ülésteremben dől el, hanem a

csatatereken, ahol az újonc honvédsereg megvédi vagy nem lesz képes megvédeni őket a négyfelől közeledő fegyveres ellenségtől. Az árulás-pszichózis terjedése ilyen helyzetekben szinte elkerülhetetlen. A gyanú elsőrendű tárgya maga a hadsereg és éppen a nevezetes váci nyilatkozat, amellyel az év elején Görgeynek sikerült egyben tartania hadteste tisztikarát. A hivatkozás a törvényes kormányra és az uralkodóra, akinek hűségére felesküdték, mint a Honvédelmi Bizottmány elleni pártütés lesz kiindulópontja a gyanúsítgatásnak, hogy a népszerű tábornok katonai diktatúrára tör. Pedig ekkor még Kossuthék számára is ugyanez, a törvényes önvédelem jelenti a fegyveres ellenállás jogalapját, és erre hivatkozva egyezkednének Ausztriával, ha Windischgrätz herceg szóba állna velük. Tárgyalásokat sürget Párizsból Teleki is. *„Itt, valamint Angolhonban a statusférfiak nagy része azon véleményen van, hogy kivált egy dicső diadal után jó volna az egyezséget megkísérteni, kivált, ha Austria engedékenyebb kezde lenni, mint volt eddig”,* írja március 7-i levelében Kossuthnak.

A dicső diadal alig remélt napjai beköszöntenek, Ausztria engedékenységének azonban semmi jele. Debrecenben pedig egyre mélyül a szakadék a forradalmi terrorintézkedéseket sürgető verestollas „flamingók” és árulással vádolt mérsékelt ellenfelek között. ^[1] Kazinczyéknak végül sikerül megbuktatniuk a radikálisok vezérét, Madarász László rendőrminisztert: a lefoglalt Zichy-gyémántok eltűnése körül játszott gyanús szerepe miatt kell távoznia. A támadás közvetett célpontja maga Kossuth. A képviselők egy része nehezen tűri az OHB elnöke és a körülötte képződő

kamarilla kizárólagos befolyását az ügyek menetére. Kossuth ellenlépésre szánja el magát: most, hogy a hadiszerencse a magyar fegyverek mellé szegődött, elérkezettnek látja az időt a leszámolásra politikai ellenfeivel.

Ehhez azonban nem nélkülözheti a hadsereg támogatását. A táborban, a főtisztek körében élesztgeti a távolból parancsolgató debreceni civilek elleni ingerültséget, s egy pártra panaszkodik, amely a hadsereg háta mögött alkudozna az ellenséggel a megadásról. *„Hogyan is hihettem volna, írja majd emlékirataiban Görgey, hogy annak a pártnak a tagjai az én politikai elvbarátaim?”* Ezekben a napokban azonban Kossuth egészen elvarázsolja Görgeyt, pedig a tisztikar kifejezett óhaja dacára sem őt nevezi ki ekkor fővezérré. *„Egyedül Kossuth hisz a forradalomban. Egy antik, tiszta jellem. Kár, hogy nem katona”,* lelkesedik a tábornok Damjanichnak írt levelében, miközben Debrecenben az antik, tiszta jellem a képviselőket éppen az ő diktátori ambícióival riogatja. Majd néhány héttel később, a tavaszi hadjárat sikerén felbuzdulva már azzal, hogy a hadsereg követeli az elszakadást Ausztriától: ha ők nem mondják ki az uralkodó ház trónfosztását, majd kimondja a sereg. Ebből pedig egy szó sem volt igaz. A tábornokok, ha reagáltak egyáltalán Kossuth felvetésére a gödöllői haditanácsban, két ütközet között, a hadjárat sorsát eldöntő stratégiai kérdést latolgatva – hogy Bécs

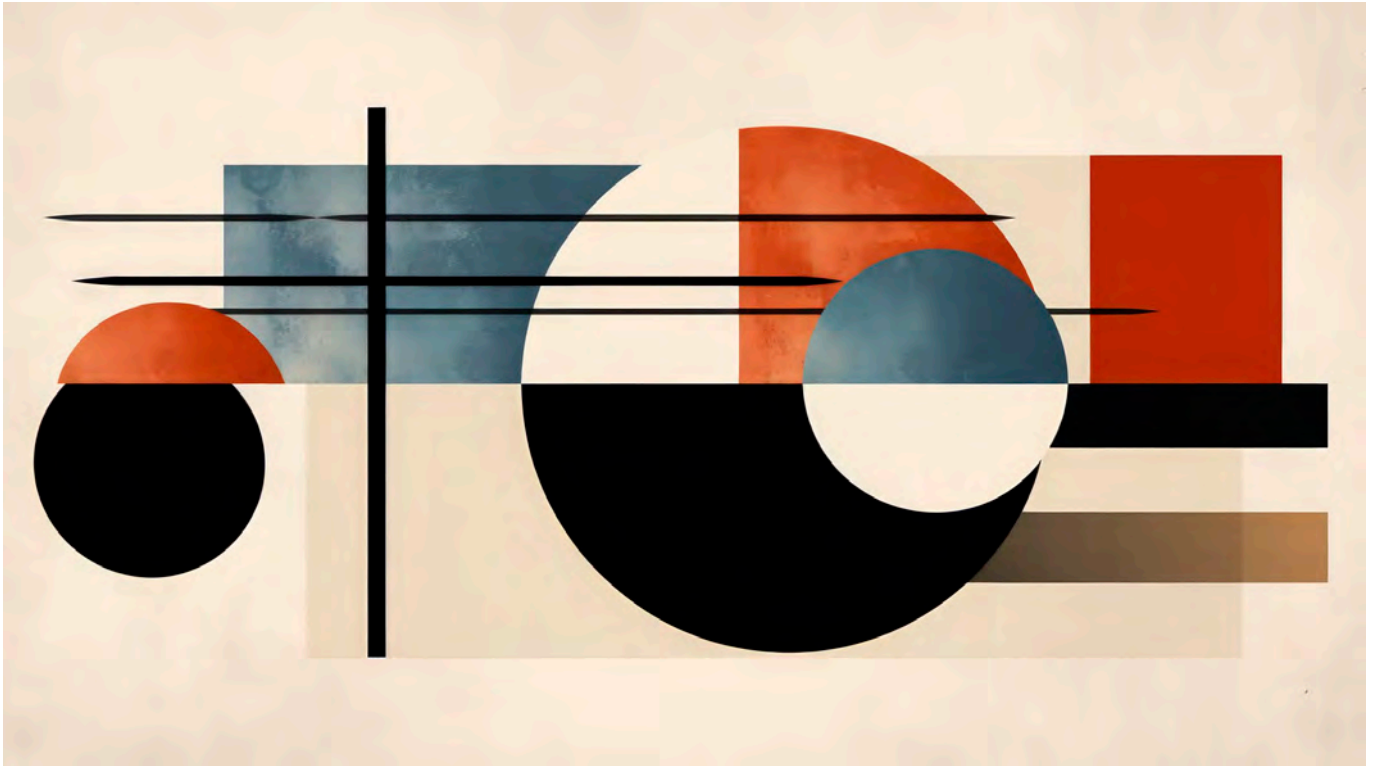
vagy Buda ellen vonuljanak –, inkább az ötlet célszerűségét vitatták. Bölcs dolog-e a megegyezés útját végérvényesen elrekeszteni? Kossuth azonban az országgyűlésen kész helyzetet teremt: az április 13-i titkos ülésen, ahol a trónfosztás szándékát bejelenti, hivatkozik a katonák követelésére, a nép óhajára s egy Európa sorsát eldöntő állítólagos veronai konferenciára is, ahol független államként kell fellépnünk, ha azt akarjuk, hogy érdekeink figyelembe vétnessenek. S mivel a vonakodó képviselők meggyőzésére mindez nem volt elég – a tiltakozók között találjuk Kemény Zsigmondot is –, a másnapi nyílt ülést, ahol javaslatáról szavazni fognak, a debreceni nagytemplomba teszi át, ahol a honatyák úgyszólván elvesznek a néptömegben, és vitára többé nem nyílik alkalom. *„Le kellett a gyáva árulás hídját égetnem végképp a függetlenségi nyilatkozattal...”,* olvashattuk a valódi indítékot a vidini levélben. És április 21-én a Schwarzenberg-kormány felkéri az orosz uralkodót a fegyveres beavatkozásra. Ezzel végképp megszűnik az olmützi oktrojált alkotmány és a debreceni republikánusok között negyvennyolcas alapon közbülső megoldást kereső Békepárt mozgástere.

Hogy lehet, hogy a békés kibontakozás módját kereső magyar politikusok és a váci nyilatkozat szellemében eljáró katonák között a sorsdöntő hetekben – minden gyanúsítgatás dacára – nincs érintkezés? Ha összefognak, vajon képesek lettek volna más irányt szabni az eseményeknek? Tehettek-e, tettek-e valamit a békepártiak, vagy csak szerencsétlenül tébláboltak a történelem színpadán? A következő évtizedben a főbb szereplőknek bőven jut majd ideje e kérdéseken töprengeni.

ostoba elvhűségünk

A közélettől végleg visszavonuló Kazinczy Gábor véleménye lesújtó. „Tanuljunk a közös múlton s abbani ostobaságunkon”, írja Keménynek 1854 tavaszán, nem sokkal halála előtt. *„A legtúlzóbb s legoktalanabb reakcionárius több sikert vagy legalább nyomot mutatna fel az 1848-i időszakból, mint a mi léha, gyáva, ostoba elvhűségünk, mely addig-addig balancírozott a közepen álló igazság bohóckötélén, míg mind az előre vivőknek ballast lón, mind a hátrálóknak alkalmatlan. Eredmény semmi, legfeljebb a közvéleménynek azon elítélő verdictje, mely sujta s sujtand még a történelemben is, s – szégyen és gyalázat – méltán”.*

Görgey magyarázata, hogy a kapcsolatfelvételre azért nem került sor időben, mert Kossuth nyilatkozatai a feleket kölcsönösen megtévesztették egymás szándékairól, lényegében helytálló. De az is igaz, hogy március 9-én, amikor a tábornok váratlanul felbukkan Debrecenben (tisztázni szeretné, hogy ki a magyar hadak fővezére), segédtisztját bizonyára nem véletlenül küldi Kovács Lajos felkeresésére. Úgy látszik, Kossuth országgyűlési ellenzékének híre mégiscsak eljutott hozzá. De nem találják Kovácsot, és Görgey még aznap visszasiet a hadtestéhez. A civilek részéről még ennyi sem történik április 14. előtt. Figyelmüket leköti a gyémántpör és a hírlapi csörte a flamingókkal. Csak május elején kerül sor a félreértések tisztázására, amikor Klapka György ideiglenes hadügyminiszterként Debrecenbe érkezik. Bár Klapka cáfolja, Kemény és más visszaemlékezők szerint ekkor komolyan felmerült, hogy az országgyűlést fegyveres demonstrációval kényszerítsék a függetlenségi nyilatkozat visszavételére. Görgey személyes fellépése ezt alighanem egymaga is elérte volna, ő azonban épp Budát ostromolja. Kazinczy Gábor lesz az első, aki a vár bevétele után a Ház tisztelgő küldöttségének élén találkozik a tábornokkal, és tájékoztatja őt egy párt létezéséről, amely az elért győzelmeket, hozzá hasonlóan, a békés megegyezés elérésére használná. Ennek előfeltétele azonban az áprilisi határozatok érvénytelenítése. Görgey június elsején érkezik Debrecenbe, ahol még aznap titkos értekezletet tart Kazinczy szállásán a Békepárt vezetőivel. De hogyan, hogy nem, Kossuth épp egy nappal korábban kierőszakolja az országgyűlés azonnali elnapolását és Pestre költöztetését. Nincs többé mód parlamentáris eljárásra. A fegyveres államcsínytól pedig – melynek lehetőségét maga Kemény veti fel ez alkalommal – alapjában véve mindkét fél idegenkedik. A béketörekvések már amúgy is időszerűtlenek: a cári hadsereg megkezdte felvonulását a magyar határra.

A történészek többsége egyetért abban, hogy negyvennyolc nyarán elkerülhetetlen volt a dinasztia és a magyarok közti konfliktus elmérgesedése. A Batthyány-kormány, ha akart volna sem tehetett olyan mértékű engedményeket az uralkodó által szentesített áprilisi törvények rovására, amelyek kielégítik a birodalom egységéhez ragaszkodó udvari köröket. Mennyiben változtatott később a helyzeten a fegyveres ellenállás váratlan sikere? Volt-e realitása a reménynek, amely a Békepártban és a Görgeyt támogató főtisztokban egymástól függetlenül élt, hogy az ifjú uralkodó és tanácsadói adott esetben a kisebbik rosszat választanák, és inkább a magyarokkal kötnének kompromisszumot, semhogy egy idegen hatalom fegyveres beavatkozását vegyék igénybe saját alattvalóik ellen?

Kosáry Domonkos Görgey-könyvéből tudjuk, hogy az osztrák minisztertanács a II. Miklós cár által felajánlott fegyveres segítség igénybevételét még március 29-én is elutasítja, és csak egy hónappal később kérelmezik, mikor az új császári vezér, Welden táborszernagy kijelenti, hogy nem tudja garantálni többé Bécs védelmét. A cár döntésére pedig majd Ferenc József levelének kézhezvétele után, május 9-én kerül sor. Elképzelhető-e, hogy az udvar változtat mereven elzárkózó magatartásán, ha magyar részről béketörekvésekről értesül? A józan ész mindenesetre ezt diktálta

volna. A történettudomány mégis tagadja egy ilyen megoldás lehetőségét. A történelmi folyamatokat a nyers erőviszonyok, érdekek és indulatok mozgatják, ezért a legritkább esetben terelhetők arra a keskeny útra, amit a józan ész jelöl ki számukra. Ami észszerű, még nem reális, ami reális, ritkán észszerű. Mit nevezzünk akkor reálpolitikának? Amit a bekövetkező események igazolnak? Tehát a győztesnek adjunk mindig és szükségképpen igazat, és a vesztesek ügyét a meg nem valósult tervekkel és elképzelésekkel együtt tekintsük pusztán tévedésnek? Minden porcikánk tiltakozik ez ellen.

szabad kezet adott

Ami a kortársak véleményét illeti, az a békülés esélyét illetően korántsem volt olyan egyértelmű, mint a történészeké. Ugyanaz a Wessenberg, aki miniszterelnökként '48 nyarán nem volt hajlandó fogadni a magyar országgyűlés küldöttségét, Komárom felszabadítása után arra figyelmezteti utódját, Schwarzenberg herceget, hogy *„ki kell engesztelődni, ha a jövő számára tartós viszonyokat akarunk elérni”*. Az angol külügyminiszter pedig, akinek cinikus kijelentése – *„végezzenek velük gyorsan”* – szabad kezet adott a cárnak a fegyveres beavatkozásra, hamarosan felismeri, hogy Anglia érdekeit az orosz birodalom súlyának és tekintélyének gyarapodása jobban veszélyezteti, mint a monarchia belső átalakulása. Kossuth Lajos emigrációs iratainak bevezetőjében a történész Hajnal István egykorú forrásokkal igazolja, hogy a magyarok ügyét '49 nyarán a szigetországban általános rokonszenv övezte. Egy alsóházi interpellációra válaszolva Palmerston már júniusban kijelenti, hogy kész a közvetítésre a küzdő felek között, erre azonban eddig egyik fél sem kérte fel. *„Nemes kibékítés lenne az egyedüli orvosság”*, írja még szeptemberben is a bécsi angol követnek, *„de az osztrák kormány nem ismer más adminisztrációt, mint korbácsolást, bebörtönzést és agyonlövétést”*.

Kazinczy Gábor önostorozó szavait tehát, bátran feltehetjük, nem a Békepárt elhibázott tettei, utólag felismert tévedése váltotta ki, hanem az, amit szerinte elmulasztottak céljaik érdekében megcselekedni. Helyesen következtettek, következetlenül cselekedtek. Az ebből származó feszültség magyarázhatja részben az esszéíró és publicista Kemény hiperaktivitását az összeomlást követő években;

később regényhősei önmarcangoló tépelődését, szándék és következmény ellentmondását cselekedeteikben, az ellentmondást élet és irodalom között szerzőjük életében.

Forradalom után után

Az irodalomtörténészek megegyeznek abban, hogy az esszé- és regényíró Kemény legfőbb erénye a kivételes elemzőkészség. Önmagukkal meghasonlott regényhősök vívódását, államférfiak tettei mögött a rejtett indítékok bonyolult szövedékét senki hozzá fogható éleslátással és meggyőző erővel nem ábrázolta a tizenkilencedik századi magyar irodalomban. Regényeiben a cselekményt újra és újra megszakítja, lelassítja, időnként helyettesíti is a hősök előtt álló lehetőségek mérlegelése, valamint a bekövetkezett események feletti töprengés az egyes szereplők nézőpontjából. Ezek a nézőpontok drámai módon különböznek és mindegyik más képet mutat; az elbeszélés középpontjába nemegyszer éppen ez kerül: a végzetes meg nem felelés a cselekvő szándéka és a tetteinek mások által tulajdonított értelem között. Szerb Antal szerint *„élet és ábránd, külső és belső világ elszakadtságában kell a gyökerét keresni Kemény íróvá levésének, stílusának, regénykoncepciójának és szerencsétlen életének”*. Ez a látásmód, amelyet az elképzelt és az élet színpadán betöltött szerep közötti feszültség ural, az ebből fakadó belső bizonytalansággal és szüntelen, aggályos mérlegeléssel együtt azért teszi Kemény Zsigmondot egy korszak, az ötvenes évek legautentikusabb írójává, mert ugyanez az ellentmondás, amelynek ábrázolására ő mintegy predesztinálva volt, nyomta rá a bélyegét ezekben az években a magyar szellemi élet egészére. Az ellentmondás vágyak és lehetőségek, képzelet és valóság között.

Munkásságának legjava a „hosszú” ötvenes évekre esik. A kollektív emlékezetben a világosi fegyverletétel és az 1861-es országgyűlés feloszlata közé eső időszak mint szomorú közjáték rögzült a reformok korát betetőző szabadságküzdelem és a kiegyezést követő boldog békeidők között. De sokkal több volt ennél: visszafordíthatatlan folyamatok kezdete a hazai társadalomfejlődésben ugyanúgy, mint a világpolitikában, és legfőképpen a magyar szellemi elit gondolkodásában. A számvetés azonban a fájdalmas számvetések korszakával felemásan ment végbe, ha ugyan végbement.

Pedig ez a nyomasztó, kilátástalan évtized, amely nagyjait elnémította, börtönbe zárta, kétségbeesésbe, tébolyba, öngyilkosságba kergette, belső vagy külhoni emigrációba kényszerítette, a magyar irodalom első igazi fénykora. Az egyetlen, amelyben a Szekfű Gyula által (Asbóth János nyomán, de nem egészen az ő szellemében) megörökített három nagy nemzedék egyszerre működött. Magától értetődik, hogy egymás ellenében, hiszen még éltek. Aligha túrték volna, hogy valamiféle utókor elsimítsa halálos nézeteltéréseiket és a korkérdésekre adott, egymástól gyökeresen elütő válaszaikat mintegy sorba rendezze, mintha azok egymásból következnének. Egymást követő nemzedékekről különben sem igen

beszélhetünk, Asbóth sem életkoruk szerint tett különbséget a szereplők között, hanem aszerint, hogy az előadott dráma melyik felvonásában vittek főszerepet. Széchenyi István és Vörösmarty Mihály a reformkorban, Kossuth Lajos és Petőfi Sándor a forradalom idején, Deák Ferenc és Arany János a kiegyezés körül. Kemény Zsigmondot, Deák elvbarátját, Arany lelki rokonát bizonyára az utóbbiakhoz sorolta volna.

De az első nemzedékhez tartozó Vörösmarty a forradalom után, 1850-ben írja meg az *Előszót*, ugyanabban az évben, amelyben Kemény nevezetes röpirata megjelent. A forradalom előtti és forradalom utáni világállapot szembeállításából kibomló látomást Vörösmartynál az elviselhetetlen veszteség feletti kétségbeesés tragikus pátosza hatja át.

hagymázos forradalmi álmok

Ennek az évnek a termése Aranytól *A nagyidai cigányok* is. Ez mintha az *Előszó* ellendarabja volna, szatírijáték a végzetdráma után. *A Forradalom után*

fegyelmezett, elemző prózájánál ő bizony sokkal vaskosabb és kietlenebb képet, gúnyképet rajzol Csóri vajda és fölkelte népének viselt dolgairól. (Amikor visszatalál a magára erőltetett klasszikus költő-szerephez, majd alig győzi e „botlását” kimagyarázni.) A hagymázos forradalmi álmokra következő ébredés rettenete az örök kételkedő, depressziós költőből pályafutásának legfurcsább műveit hozza ki. 1850-ben még kissé szégyenkezve vallja be: „*Kedvem van énekelni. Furcsa kedv*”. A *Bolond Istók* kezdődik ezzel a sorral, népi groteszk modern pszichológiával és bölcs öniróniával; ennek a másik Arany a remeklése ez is, akinek létezéséről összes félbehagyott és meg nem írt művei tanúskodnak. 1851-ben azután megszületik a *Családi kör*, a legszebb magyar költemények egyike, amelynek eleven atmoszféráját a kötelező irodalmak sivár örökkévalósága se tudta kikezdeni. Egészében az ötvenes évek Arany János költészetében is a fénykort jelenti, a balladák korszakát, a Széchenyi-ódát, a csodálatosan termékeny nagykőrösi éveket, melyeket a költő természetesen végigpanaszkodott.

Az értekező próza terén Eötvös Józseftől *A tizenkilencedik század uralkodó eszméi*, különösen annak 1851-ben írt első része emelkedik ki toronymagasan a század magyar társadalomelméleti irodalmából. Eötvöst azonban hamarosan visszaköveteli a politika, törvényeket és beszédeket írt, majd korán meghalt.

A regényirodalomban is fordulatot hoztak a szabadságharc leverését követő agyoncenzúrázott, gyászos évek. Arra gondolok, hogy a regényírásra alkalmatlanul fiatal kora dacára máris sikeres szerző, Jókai Mór, akit egy pillanatra maga alá temetett a nemzeti katasztrófa, kész íróként bukkan fel a romok alól, teljes fegyverzetében, összes erényeivel (és hibáival). Az 1852-ben megjelent *Erdély aranykora*, s az ezt hamarosan követő *Egy magyar nábob* és *Kárpáthy Zoltán* szerzője már mindazt tudja, amit a Nagy Év előtt még nem tudott, és amiért a közönség majd a szívébe zárja, pályatársai irigylik és kritikussai elmarasztalják. Sorra születnek a népszerű művek és megszületik a magyar olvasóközönség. Épp ideje: soha ennyi félbeszakadt pálya, tétlenségre kárhoztatott egyéniség, szétszakított család nem keresett s talált vigasztalást a nyomtatott betűben. Hogy magyarul olvasnak, ez is jórészt az önkényuralomnak köszönhető. Amit a nemzeti ébredés korában nem

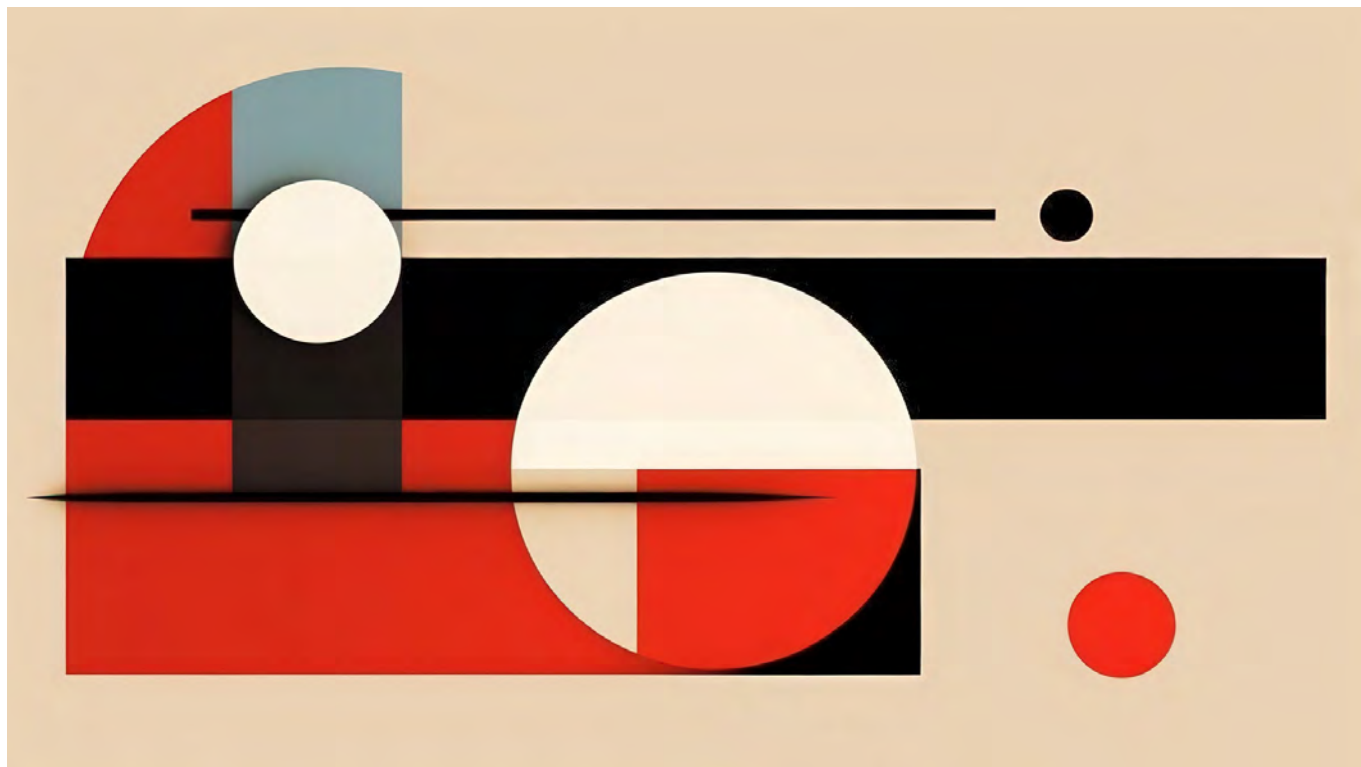
sikerült elérni, hogy a magyar nyelvet (rákenjék, mint meszet a falra – Széchenyi) boldog-boldogtalanra ráerőltessék, azt most megteszi a zsigeri ellenkezés, ami az országot elnémetesítő bürokrácia ellen a lelkekben támad.

mindenkiben csalódott

Az évtized végére tragédiánk is lesz, *Az ember tragédiája*, egy szomorú sorsú Nógrád megyei művelt nemesember magányos tépelődésének gyümölcse. Páratlan remekmű

ez is a maga nemében, börtön- és politikaviselt elme, mindenben és mindenkiben csalódott szív alkotása, egyszóval szépen beleillik sorozatunkba: a sötét ötvenes évek remekművei közé, melyek táptalaja az átélt történelmi trauma volt. (A korszakalkotó művek e sorozatával legfeljebb az 1956-os forradalom vérbe fojtását követő évtized szépirodalmi – de csakis szépirodalmi – teljesítménye állítható párhuzamba: Pilinszky, Ottlik, Mándy, Mészöly, Nemes Nagy, Örkény, Weöres, Illyés, Tandori – akkor is ki gondolta volna, hogy irodalmi fénykorban élünk?)

És 1858-59-ben két részben megjelenik Kemény Zsigmondtól *A rajongók*, talán a legjobb tizenkilencedik századi regényünk. A kortárs Erdélyi János, újabban Szegedy-Maszák Mihály is hasonlóképpen vélekedtek, de kollégáik többsége számára – s még inkább a közönség szemében – ez is csak afféle tiszteletre méltó régiség maradt. Ki kellene végre mondani, hogy míg Kemény társadalmi regényei ma már úgyszólván olvashatatlanok, történelmi regényei maradandó értéket képviselnek, ez az egy pedig igazi remekmű. Komoly szakember persze nem mond ilyeneket; kanonizált szerzők esetében nem illik kétségbe vonni silányabb műveik értékét. A műelemzések szerzői pedig, amióta az irodalomelmélet „szigorú” tudomány lett, lehetőleg tartózkodnak a tudománytalannak minősülő értékítéletektől.

Kemény Zsigmond irodalmi munkásságának fogadtatása politikai szerepének megítéléséhez hasonló széles skálán mozog, ráadásul a kettő egymástól alig elválasztható. Nincs még egy alak irodalmi nagyjaink között, akiről ilyen szélsőségesen ellentmondó vélemények láttak napvilágot. Az életmű egészét átfogó tanulmány ugyan még várat magára, de csak azért, mert minél komolyabb tudós valaki, annál kevésbé vállalkozik olyan mű megírására, amelyben egyszerre kellene állást foglalnia, mondjuk, poétikai és politikatörténeti kérdésekben. Eddig a legteljesebb képet Keményről – de mégis inkább az utókor róla alkotott képének a képét – Takáts József kiváló összeállítása nyújtja. A *Kemény Zsigmond emlékezete* címmel 2023-ban megjelent kötet áttekinti a kortársak visszaemlékezéseitől a legfrissebb kutatási eredményekig hősünk eszme- és irodalomtörténeti értékelésének és újraértékelésének állomásait.

irodalmi fegyverek

Regényeit, esszéit, publicisztikáját méltatói általában kissé körülményesnek, túlbonyolítottak találják, egyszerűen – jelentőségük hangoztatása mellett – nehezen olvashatóknak. Az ezzel kapcsolatos közmegegyezés játszhatott némi szerepet abban, hogy Kemény olvasóinak tábora

azóta is alig haladja meg a róla szóló művek szerzőinek körét. Pedig sokak szerint a maga századában a politikai publicisztika és az esszé legnagyobb hatású hazai művelője volt, utolérhetetlen a történelem és az emberi lélek kríziseinek ábrázolásában. Ráadásul aktív résztvevője a küzdelmeknek, melyekről ír. Ez ugyan kevésbé meglepő az ő korában, amikor a politikai ütközeteket már és még elsősorban irodalmi fegyverekkel vívták. Kortársai közül Széchenyi István, Eötvös József jellegzetes példái az államférfiaknak, akik jelentős irodalmi életművet hagytak maguk után. Petőfi Sándor, Jókai Mór – hosszan folytathatnám a sort – a politikai szerepet vállaló irodalmárnak. Kemény Zsigmondot, a főfoglalkozású újságírót és lapszerkesztőt, a debreceni Békepárt tevékeny résztvevőjét, a kiegyezés előtt Deák Ferenc bizalmasát vajon e két típus közül melyikhez számítsuk? Ez a kérdés nem véletlenül maradt s marad továbbra is eldöntetlen.

Egy másik kérdés, amit a tudós történész vagy esztéta akár el is kerülhet: a művek kapcsolata a szerző életútjával és jellemével. A szövegközpontú irodalomelmélet számára ez a probléma jóformán nem létezett. A hagyományos irodalomtörténet annál szívesebben időzött a súlyos művek könnyelmű, mások szerint meghasonlott lelkű szerzőjéről szóló anekdotáknál. De úgy tűnik, alakját ugyanúgy, mint munkásságának irodalmi jelentőségét végül ki-ki aszerint ítélte meg, amit magában az író politikai szerepéről gondolt. Péterfy Jenő a fájdalmas önismeret zsenijének tartja, akinek *„csonka élete a költészetben lett egészé”*, és műveinek végtelen komolyságát hangsúlyozza. Ignóus Pál szerint úgy ír, mint aki túl akar lenni a dolgon (*„miután szesztől elkábulva, bujálkodástól kimerülve egy óra hosszat körbe rohant szobájában”* – így, szó szerint). Németh Lászlónál *„egy nagy láng, amely nem tud úgy, ahogyan szeretne másokra átharapni; s előbb a melankólia, később a szórakozottság pernyéje alá takarja be magát”*.

Legsikerültebb regényalakjaihoz hasonlóan ellentmondásos, bonyolult jellemének titka, köznapi és költői, éjszakai és nappali lényének kettőssége élénken foglalkoztatta méltatóit, és rengeteg pszichologizálásra adott alkalmat. Igazat mégis Péterfynek kell adnunk, aki szerint Kemény talányos lényéhez művei kulcsot nem adnak: *„lelkébe nem pillanthatunk”*. Fordítva azonban, a művek megértését segítheti az életrajz ismerete.

Állítólag nehezen dolgozott. Lassan haladt, s ő maga panaszkodik az ihlet perceinek ritkaságára. Ennek azonban ellene mond a keze alól kikerülő művek sokasága. 1850 és '54 között például a két röpiraton kívül megírt három regényt, három nagyesszét és két terjedelmes cikksorozatot (folytatásokban közölt esszét), a kisebb újságcikkekről és kritikákról nem beszélve. Talán mégsem a korhelykedés okozza, ha nappal, társaságban el-elszunnyadt, főleg, hogy köztudomásúlag csak éjszaka, teljes nyugalomban tudott írni. Az éj közepén felkelt, gyertyát gyújtott és dolgozott reggelig. Rengeteg kávéval és teával izgatta elméjét, kényszerítette magát munkára. Az évtized második felében ehhez jött még a lapszerkesztés, ami szemlátomást terhére volt, s csak növelte anyagi gondjait. Volt úgy, hogy a lap munkatársait a készülő regényre – történetesen *A rajongókra* – felvett előlegből tudta csak kifizetni. Miközben a Pesti

Naplóval történelmet csinált, legendák szóltak arról, milyen kevésbé érdekelte, mi kerül a másnap reggeli számba. Munkatársaival gyöngéden bánt, a végtelenségig megértő volt velük, de ha tehetett, íróasztala mögé menekült előlük. Ahol azután szenvedett, tépelődött. Nagyobb terveit nem ritkán félbehagyta.

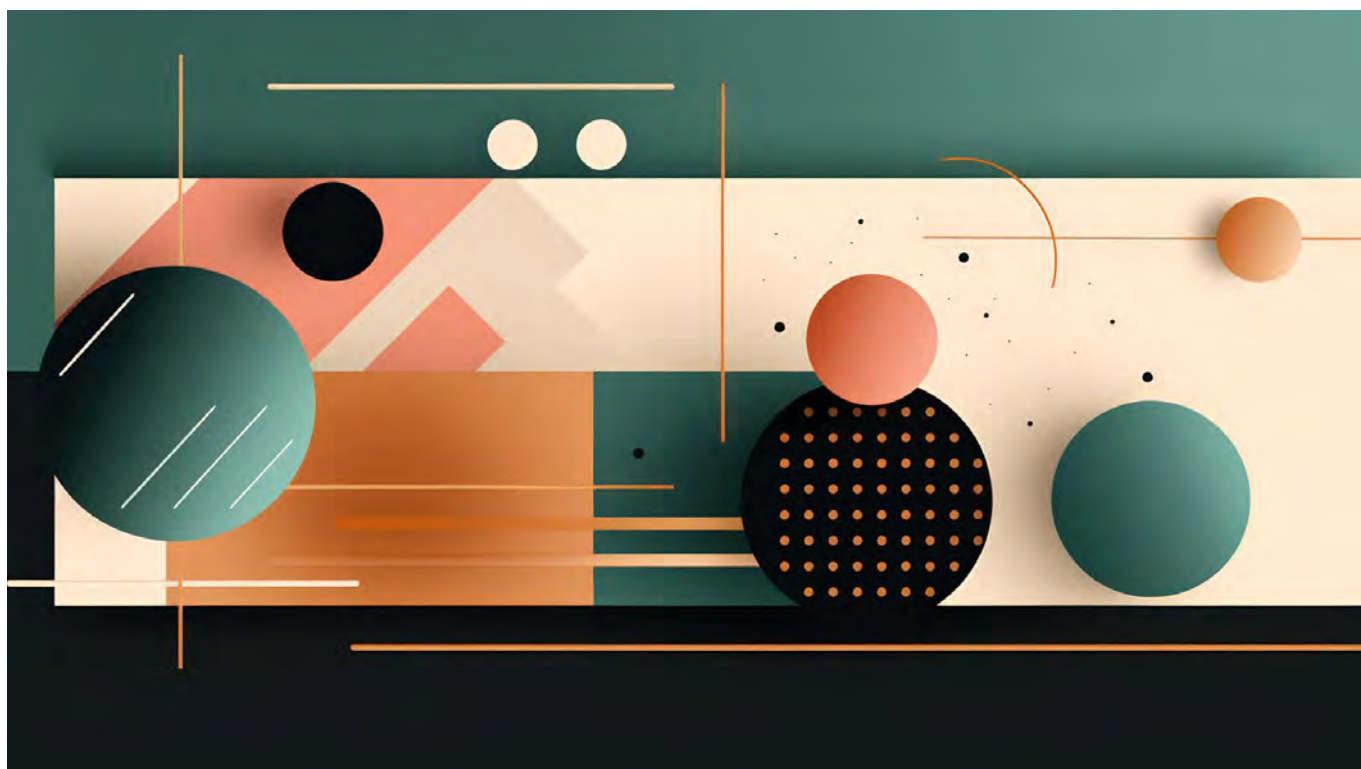
kétfrontos harc kellős közepén

„Meguntam a munkát, meguntam a politikát, meguntam a szépirodalmat, mindent meguntam”, írja már 1847-ben Wesselényi Miklósnak. Politikusi ambícióinak, ha voltak, hamar búcsút

mondott. Tudja magáról, hogy a nyilvános szereplésre kevésbé alkalmas, amikor szónokol, túlzgatottá lesz. Jobb szeret inkább a háttérben maradni. 1865-ben, a kiegyezés érdekében folytatott kétfrontos harc kellős közepén arról álmodozik, hogy Svájcba emigrál és ott paraszttá lesz. Saját birtoka gondját ellenben testvérére hagyja. A gyakorlati életben idegenül mozog, szórakozottsága közismert, külső megjelenése igénytelen, néha elhanyagolt. Állandó anyagi gondokkal küzd. A pénzhez nem ért, bárki megcsalja (Dosztojevszkijről ugyanezt beszélnek). *„Nem vágyom gazdagságra, talán azért, mert házi életre sem”,* írja naplójában, harminckét évesen. Ifjúkori szerelmi csalódás okozza-e később félénk tartózkodását a tartós kapcsolattól, nem tudjuk. *„Nem kívánok már egy nőtől sem többet, mint barátságot, ha szilárd, s élvezet, ha ingatag... És a szerelem? Hagyjunk fel vele örökre.”* Sikerült? Nem tudjuk. Nem szokott sikerülni. Az *Özvegy és leánya* hőseit, Mikes Jánost jellemző szavakban önvallomást gyanítunk: *„kettőhöz nem értett, melyhez még a becsületes férfiak is értenek: hazudni érzelmeket s a nőkegyet szerelem nélkül élvezni”.* A történelmi környezetben játszódó három nagy regény bonyolult cselekménye mintha csak arra szolgálna, hogy az egymást szerető férfi és nő közötti közeledés lehetetlenségét igazolja.

„Örökké nélkülözés s túlélvezés között töltöttem életem. Nem valék soha képes mértéket tartani – vagy életunalomra vitt a józanság, vagy megcsömörlék a gyönyörökben”, állítja a Napló. Később a terített asztal örömeinek lesz nagy hódolója, azonban a bohém, egyesek szerint kicsapongó életmódjáról szóló anekdotákat erős kétséggel kell kezelnünk. Az éles szemű pályatárs már 1856-ban úgy látja, *„csak úgy utánozza az*

életet, s örül annak, amin mások örülni szoktak. Kereste az érdekeltséget, de láttam, hogy nem érdekli semmi, s néha az indulatosságig hevítette magát, hogy megcsalja saját szívét, mely már halott volt”. Halott? Tóth Kálmán ebben az egyben bizonyosan téved. Legjobb regényeit, legfontosabb vezércikkeit még csak ez után fogja megírni. Kihűlt szívből támadnának az *Özvegy és leánya* vagy *A rajongók* szereplőit végzetük felé sodró szenvedélyek? Hogy ismerhetné fel a közönyös elme tetteik indítékát, hogy tudná átérezni vágyaikat és félelmeiket? *„Irkálj, mulass és feledj!”*, tanácsolja magának a *Zord idő* tragikus sorsú hőse, midőn szerelmét, becsületét, hazáját és jövőjét veszve látja. Mintha a szerző önmagát intené. És akkor az ötvenes évek kietlen mulatozásainak magyarázatát sem kell tovább keresnünk.

„Fognak-e rólam életírást készíteni... rólam? – Utoljára is miért ne? Sokra érkezik az írók henye serge”, tűnődik 1846-ban, naplójával szemközt, Zsibón. A nappali világban alvajáróként közlekedő Kemény éjszakánként, az üres papír fölé hajolva él eleven életet: de nem a sajátját, hanem hőseiét. Ilyenkor tárulnak fel előtte az események mélyén rejlő összefüggések, az emberi lélek vagy a világpolitika működésének bonyolult moztatórugói. Génusza – illik ide ez a régimódi kifejezés – vámpírként szívja érzelmeit és intellektusát, s ömleszti át műveibe. Az élete pedig – a „saját” élete

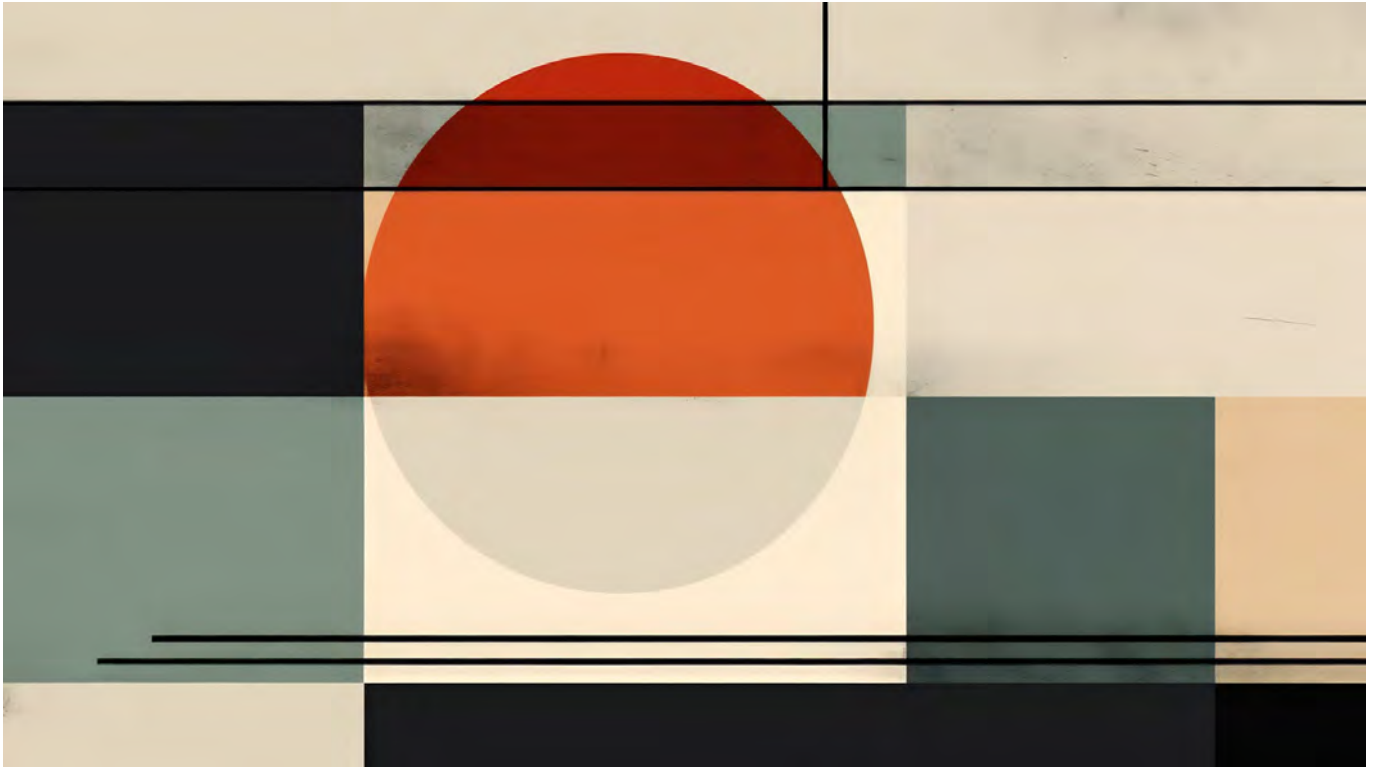
– mintha gondolkísérlet volna, esszé maga is: a felmerülő lehetőségek és lehetetlenségek szüntelen latolgatása, tele bizonytalansággal, váratlan átmenetekkel, ellentmondással és kétértelműséggel.

Politikai szerepére is igaz ez. A reformkorban a nagy pártok között helyüket kereső, de nem találó „doktrinerek” vagy centralisták köréhez tartozik, a szabadságharc idején, a debreceni országgyűlésen a Békepártnak nevezett csoportosuláshoz. A *Forradalom után* felháborító, sokak szerint kegyeletsértő tárgyilagossága megosztotta az akkori közvéleményt, megosztja a történészeket is. Mintha azért íródott volna jó előre, hogy megzavarja a nemzeti újjászületés hőskoráról s az azt betetőző forradalomról és szabadságharcról szóló majdani közmegegyezést.

lassan éledező közvélemény

Amikor megjelent, mondanivalóját nemcsak a birodalmi abszolútizmus képviselői nem akarták meghallani, szögesen ellenkezett az a nemzeti oldal

felfogásával is, amely a jogfosztó intézkedésekkel szemben a passzív ellenállást választotta. Később a lassan éledező közvélemény mégis a Keményével rokon elképzelésekkel indul el a kiegyezéshez vezető úton, és ezek első orgánuma, Deák Ferenc politikai törekvéseinek szócsöve éppen a Kemény Zsigmond által szerkesztett Pesti Napló lesz. Az ötvenes évek első felében azonban az elnyomó intézkedések és a cenzúra még erősen korlátozták a hivatalostól eltérő politikai vélemények hangoztatását. A nemzetstratégia középpontjába tehát, a közjogi követelések helyére szükségképpen a művelődésnek és a polgárosodásnak kellett kerülnie. *„Egy közbirodalomba olvasztva össze, ma már nem húzhatunk határvonalakat Ausztria közepett különböző politikai nemzetiségek számára. A birodalmi fajok nem osztályoztatnak többé tér szerint. Minden faj számára ugyanazok a határok állnak, a közbirodalom közös határai. Ezek elég tágasak, hogy mindannyian összeférjünk. Midőn tehát arról van szó, mi különbözteti meg a birodalmi fajokat most egymástól, kétségkívül mindenekelőtt a nyelv és irodalom, azután az értelmességen és szorgalmon alapuló vagyonosság és kultúra”,* ez az alapgondolata Kemény *Élet és irodalom* című, 1853–54-ben megjelent esszéjének.

A nemzeti érzelmek kifejezésére egyedül a szépirodalom maradt, politikai tanulságokat pedig leginkább a történelmi múlt vizsgálatából lehetett levonni. Fokozott érdeklődés fordult tehát e kettő, az irodalom és a történelem felé. „A katonai kormány eréllyel párosult bölcsessége” majdnem annyit használt a magyar nyelvű művelődés ügyének, amelyet akadályozott, de teljesen el nem tilthattott, mint tették korábban a reformkor nagyszerű kezdeményezései. A közönség pedig, ahogy ilyenkor lenni szokott, megtanult olvasni a sorok között. Az óvatos utalásokban, történelmi parabolákban elrejtett üzenet élénkebb érdeklődést váltott ki, mint békeidőkben egy vezércikk vagy parlamenti szónoklat.

Maga Kemény is irodalommal, kultúrával foglalkozó írásokkal jelentkezik, de ezt korántsem jobb híján teszi. Álláspontját *Élet és irodalom* címmel a Pesti Napló hasábjain megjelenő cikksorozatában így foglalja össze: *„Kell-e nektek nemzetiség? Ha nem kell, fordítsátok el figyelmeteket azon programtól, mely a legmostohább korszakban Kazinczy által megmenté nemzetiségünket a végsüllyedéstől, s mely most is – legyen bár erős vagy gyöngye – hű maradt magához. Ha pedig kell, akkor logikailag következik, hogy azon mértékben pártoljátok az irodalmat, melyben megfogyatkoztak a nemzetiség emelésének többi eszközei”.* (Mai – még inkább tegnapi – szemmel

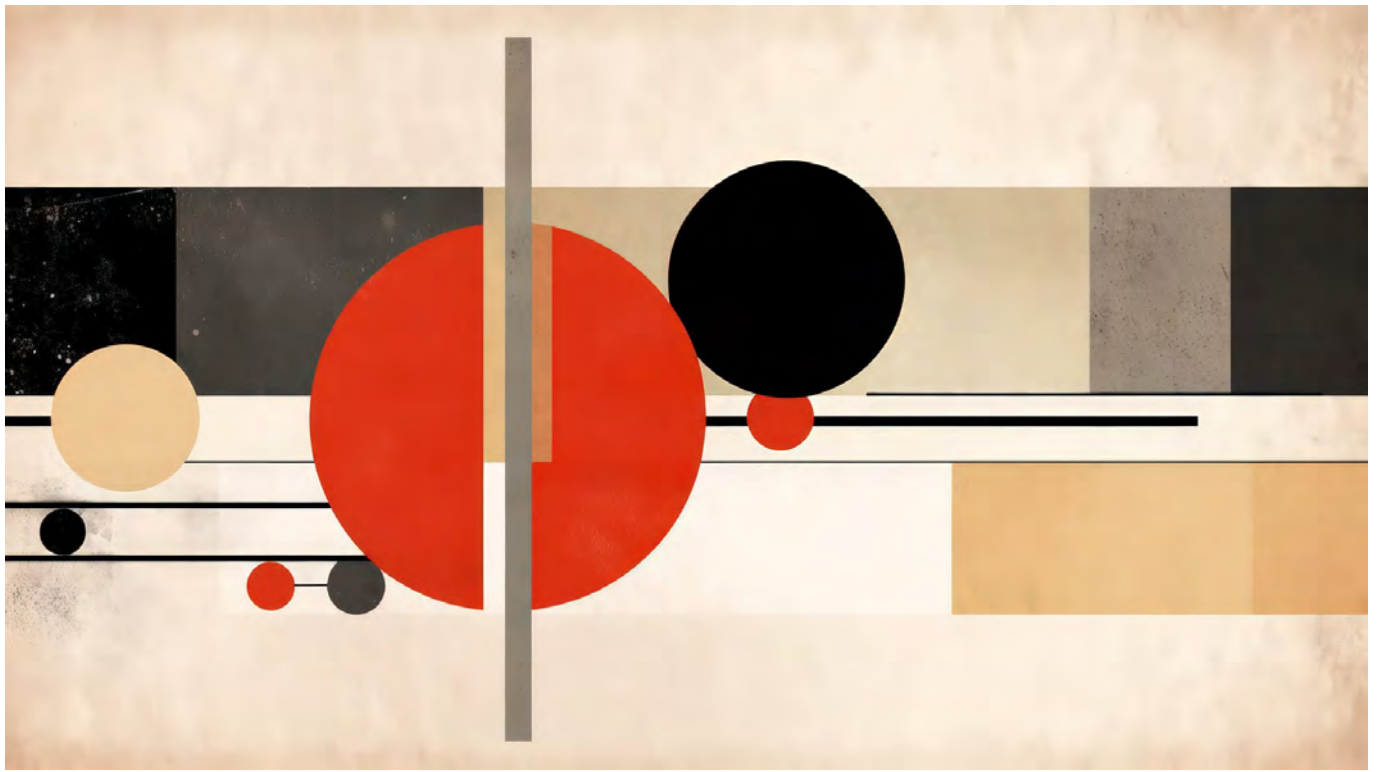
nézve furcsa, hogy Kemény mély értelmű fejtegetései, köztük az *Élet és irodalom* és a *Szellemi tér* egy napilapban, a Pesti Naplóban, folytatásokban láttak napvilágot. A magyarázat azonban egyszerű: már és még nem voltak erre alkalmas magyar nyelvű folyóiratok. Aki akar, találhat erre is mai párhuzamot.)

aggályosan komoly

Érdeklődésének középpontjába azonban egyre inkább a regényírás elmélete, ezen belül is a történelmi regény műfaja kerül. Megkülönböztetett figyelmet szentel a történelem tudományos és szépirodalmi megközelítése közötti különbségnek, melyre több írásában is kitér. Különös elme: mintha leckéket adna saját magának, előkészületként a következő évek történelmi regényeinek megírásához. Hogy valóban tudatos – és Keményre jellemző módon alapos, mondhatni, aggályosan komoly – felkészülésről van szó, bizonyítja az is, hogy Erdély múltjáról ír értekezést és sűrűn forgatja a majdani regények korából, a 16. és 17. századból fennmaradt emlékiratokat, krónikákat. A regénynek való témát is évekkorábban választja ki, s előbb elbeszélés formában próbálgatja: az *Izabella királynő és a remetéből* lesz majd a *Zord idő*, a *Deborah* című elbeszélés nyomán születik meg az évtized végén *A rajongók*.

Két Elemér vagy három

1855-ben, ugyanabban az évben, amikor az *Özvegy és leányát* kezdi írni, Kemény átveszi a Pesti Napló szerkesztését. Ekkortól egészen 1869-ig, rövid megszakításokkal ő irányítja a korszak legnagyobb hatású hazai újságját. Napilapról van szó, amely egy idő után, társaihoz hasonlóan, reggelente jelenik meg, szerkesztése tehát jócskán belenyúlik az éjszakába – Kemény írói munkaidejébe. Legfontosabb cikkei Európa politikai viszonyainak alakulásáról tudósítanak; olvasói is sejtik, hogy a haza sorsának jobbra fordulását csak ezektől remélhetik. Belpolitikai kérdésekről a Napló egyelőre sokatmondóan és következetesen hallgat.

A lapszerkesztés, a szerzőkkel folytatott levelezés, 1859-ig az újság csődközeli anyagi helyzete, '59 után a szellemi vezető szerep, amit a lap az egyre mozgalmasabb hazai közéletben betölt, napról napra tömérdek tennivalóval terheli Keményt. Folytonosan küzdenie kell a cenzúrával is, amely hol a cikkekből töröl, hol a megjelent lapszámot foglalja le, hol az egész újság kerül rendőri megfigyelés alá. 1858-ban fel is függesztik egy időre a lap megjelenését, amit Kemény némi megkönnyebbüléssel vesz tudomásul: végre befejezheti *A rajongókat*, amelynek első része már a nyomdában van. A cenzúrának egy évvel korábban a *Zord idő* is sokat köszönhetett: szerzője politikai nyomásra adja át másnak átmenetileg a főszerkesztői állást, és ekkor kezd végre a regény megírásához. Amelyet nemsokára félbehagy, inkább *A rajongók*on dolgozik, később azt is félreteszi. A hajsza és az állandó belső feszültség kikezdi idegrendszerét, aláássa az egészségét, a lap körüli napi tennivalóktól egy időre vissza is vonul. De '59 tavaszán megjelenik *A rajongók* második része, még mielőtt a következő két esztendő politikai viharai elsodornák Keményt. A *Zord idő* befejezésére 1862-ig kell várni, amíg a helyzet végre ismét tökéletesen kilátástalanná nem válik.

leeresztett sisakrostély mögött

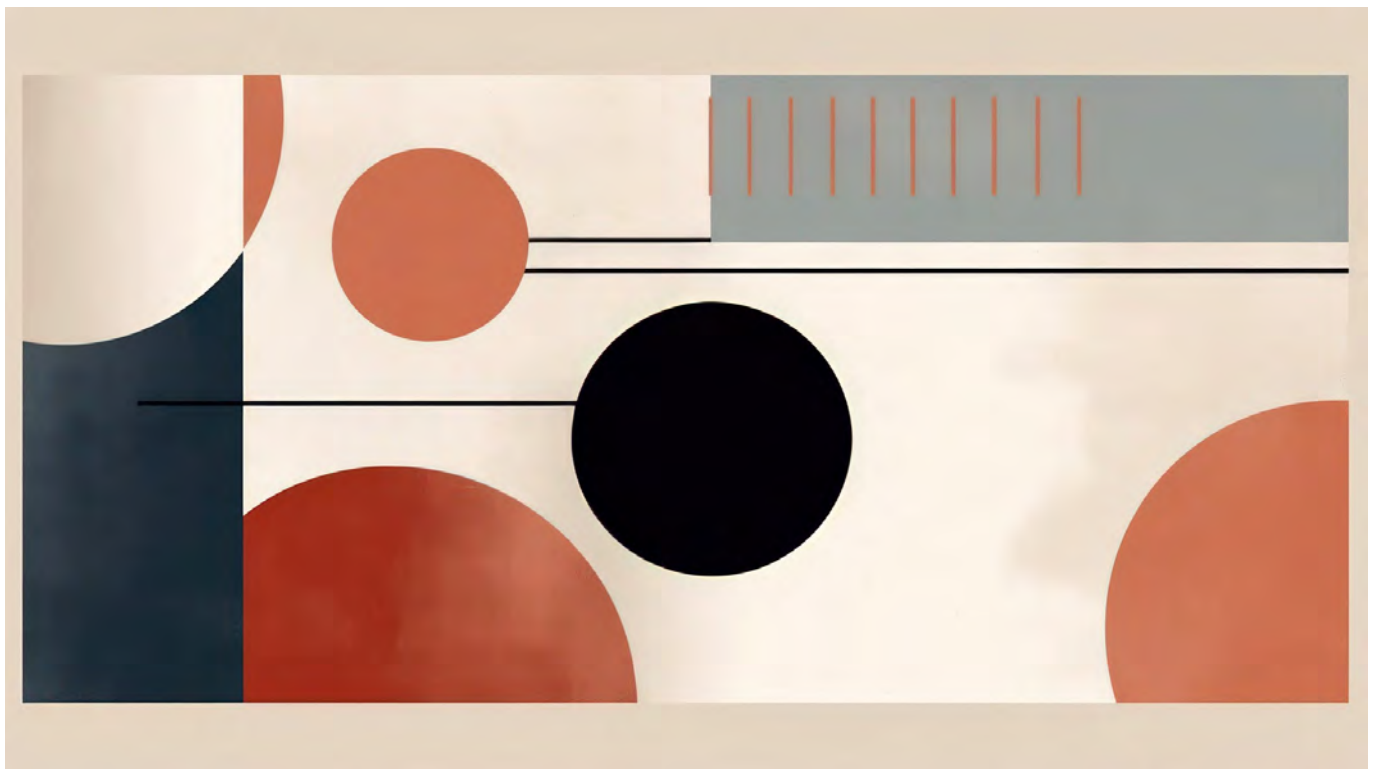
Regényeihez keletkezésük története, azt hiszem, hozzátartozik. Mert a romantikus regényekből ismerős

doppelganger ezúttal maga az író, aki mintegy kettős életet él: nappal a politikus újságíróét, éjfél után, bezárt ablaktáblák mögött, gyertyafénynél regényhősei életét a törökké lett Budán vagy Erdélyben, Rákóczi György alatt. Egész pályafutására jellemző ez a kettősség, amit méltatói lelki alkatával magyaráznak. A befelé élő, zárkózott Keményt a kor, a környezet, tanulmányai és érdeklődése predesztinálja a közéleti szerepvállalásra, azonban szónoknak nem való, társaságban félszeg, a közéletben sikert nem arat, magánélete boldogtalan. Érzelmei és gondolatai bonyolult szövevényét csak íróasztalánál ülve képes kibontani és elrendezni. A leeresztett sisakrostély mögött, amelyben Mikes János, az *Özveggy és leánya* hőse testvére számára leányt rabolni indul, az írókat kell sejttenünk; az ő számára vált a szeretett hölgy örökre elérhetetlenné (szülői tiltás, előítélet, félreértés és ki tudja, mi miatt); az ő jószándékú próbálkozásai vezetnek, úgy érzi, kibogozhatatlan bonyodalmakhoz, melyekből egyetlen kiút kínálkozik: regényt kell írnia.

Különös egybeesés, hogy Arany János ugyanezt a motívumot használja majd a *Toldi szerelmében*. A Tar Lőrinc páncéljában és jelvényeivel vívó Toldi is másnak, méltatlannak szerzi meg a titkon őerte rajongó leány kezét, Rozgonyi Piroska is sértett büszkeségből rejt el a világ előtt érzelmeit s szenved egy életen át, mint Tarnóczy Sára. A szerelmes Toldiról szinte szó szerint elmondható, amit az *Özveggy és leánya* hősről ír Kemény: „*más számára rabolva a bosszuló igazság törvénye szerint magát rablá meg*”. Végzetes szerep, letéphetetlen álarc, mely megakadályoz abban, hogy a szív sugallatát kövessük: mire utal ez a közös motívum a két nagy magyar pesszimista művében? Nem tudhatjuk és nem is kell mindenáron megfejtenünk. A művészi ábrázolás hűsége épp abban rejlik, hogy képes megőrizni tárgyának kimeríthetetlen titokzatosságát (a maga elrejtettségében teszi el nem rejtetté azt, ami rejtekezni szeret, magyarázza majd Martin Heidegger *A műalkotás eredetében*).

Az *Özveggy és leányában* a végzetes inkognitó tragédiák sorozatát indítja el. A *Zord időben* Kemény megkettőzi a Deák Dora kezétől eltiltott szerelmes ifjú alakját: Barnabás mohó érzékisége, fékezhetetlen indulatai, gyilkos bosszúszomja és vele

szemben Komjáti Elemér ábrándos, költői lény, empátikus viselkedése a szerelmi vágy kétféle arcát mutatják. Összeütközésük megakadályozza a szerelem beteljesülését és elpusztítja mind a kettőt. Végül *A rajongók*ban a sorsképlet (végzetes meg nem felelés külső és belső, a vágyott és a lehetséges, testi és lelki valóság között) világképpé tágul: minden szereplő minden szándéka a visszájára fordul. *„El volt tévesztve egész életünk”,* ismételteti Pécsi Simon, aki mindent előre eltervezett és kiszámított, mégis mindenét elveszíti. Ő imádott leánya boldogságát teszi tönkre, a Kassai István által állított csapdában kiszemelt örököse, Kassai Elemér leli halálát, Laczkó István árulója lesz az ügynek, amelynek mártírja akart lenni, a fejedelmi kegy nem kívánt házasságba kényszeríti Deborah-t és Gyulai Ferencet. *„Nagy szerencsétlenségünk új erély forrása lehet, ha küzdve buktunk, s a porból kezünkkel mutathatunk ellenünk, ki a diadal gőgjét élvezi. De hol vegyünk reményt, ha dúlt szívünkért senkit sem okolhatunk?”,* kérdi Mikes Jánossal az író az *Özvegy és leányában*.

Korai tanulmányaiban a mohácsi veszedelem okait kutatja, Erdély múltját magyarázza. Esszéiben a közelmúlt nagyjai, Wesselényi, Széchenyi történelmi jelentőségét méltatja. A történelem önmagáért érdekli s nem példatár gyanánt

használja, melyben a jelen problémáira keresgél megoldást, annál is inkább, minthogy a kor követelménye Kemény és kortársai szemében éppen egy történelmi probléma megoldása lenne: *visszahelyezni* kívánták a nemzetet történelmi jogaiba, a polgárosodás eszközeivel, a nemzetállam megteremtése útján. Soha a történelem nem volt annyira aktuális, mint tizenkilencedik századi elődeink életében (nem mellesleg, a modern történettudomány születésének korában).

Történelmi regényeiben a *Háború és béke* írójához hasonlóan azt a rejtélyes mechanizmust kutatja, amely az egymásba fonódó szándékok eredőjeként olyan változásokhoz vezet az egyének és népek életében, amelyeket senki sem akart és senki sem látott előre. Tíz évvel Világos és Arad után ez a kérdés eléggé időszerű. A párhuzamosan íródó két regény, a *Zord idő* és *A rajongók* csakis ezen az elvont történetfilozófiai szinten reflektál a szerző saját korára. Hogyan vezetett 1541-ben a Zápolya-párti urak honmentő igyekezete Buda elestéhez és az ország három részre szakadásához (*Zord idő*). Hogyan okozzák a szombatosok saját romlásukat, és hogyan rántja magával bukásuk Pécsi Simont, aki nem akar az üldözött felekezeti mozgalom élére állni, de megakadályozni sem tudja, hogy a vesztükbe rohanjanak (*A rajongók*).

megbízható ismeretek

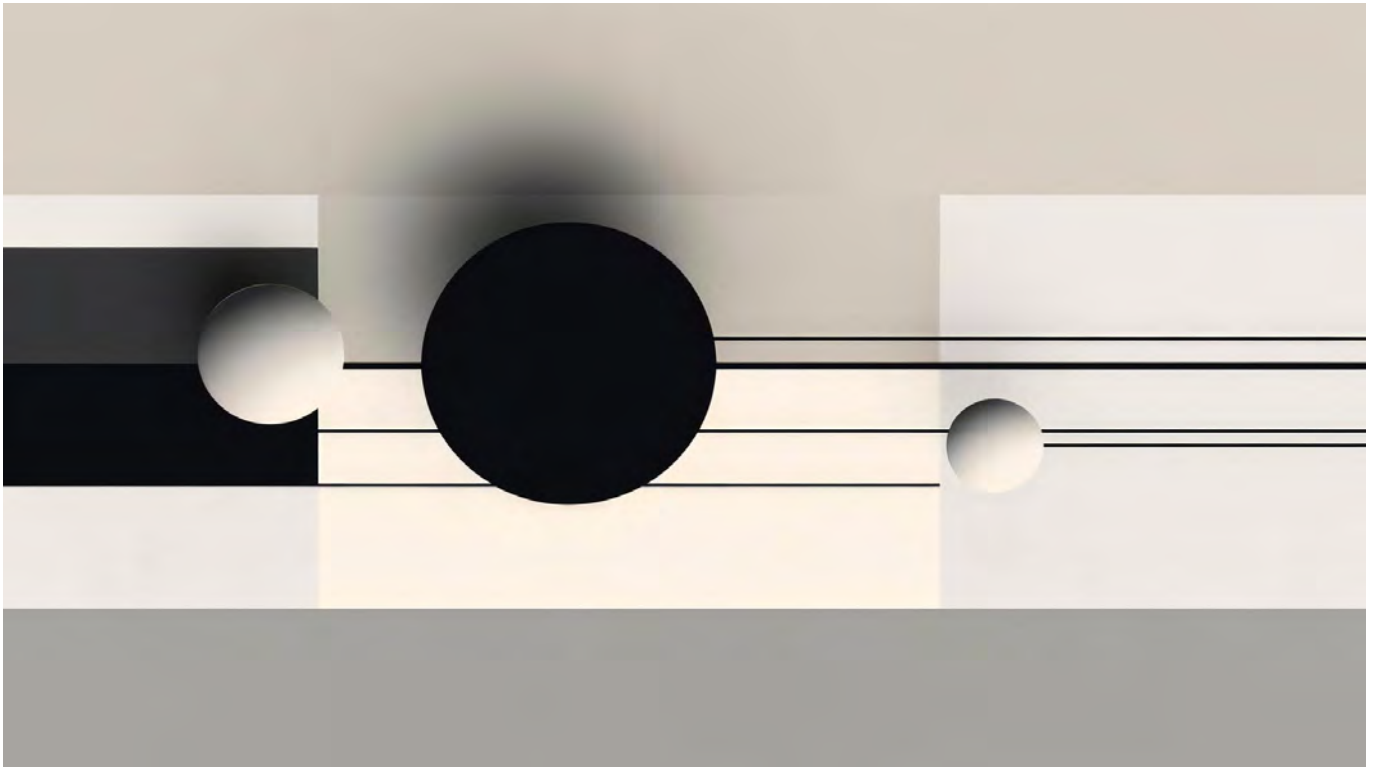
Aki Kemény Zsigmond valamelyik történelmi regényét elolvassa, biztos lehet benne, hogy alapos és megbízható ismereteket szerez a választott korszak divatjáról, épületeiről és azok

berendezéséről ugyanúgy, mint jogviszonyairól. Az elbeszélő időnként hivatkozik is forrásaira, máskor épp azzal hitelesíti az előadottakat, amiről nem nyilatkozik, mondván, hogy arról a forrásai is hallgattak. „*Regényem többi személyeinek a sorsáról nincsenek adataim*”, állítja az *Özvegy és leánya* végén. *A rajongókat* a harmincéves háború korát felidéző kisebb tanulmány vezet be. Hősei szájába gyakran ad hosszabb monológokat, melyekben a cselekményt megszakítva, egy Kemény Zsigmond alaposágával elemzik érzéseiket, helyzetüket és szándékaikat, különös tekintettel a történelmi összefüggésekre. Így tesz Izabella királynő a *Zord idő* végén, tanácsosai, Werbőczy, Martinuzzi, Frangepán a korábbi fejezetekben. Kemény remekel, amikor a szultán és a császár között őrlődő magyar államférfiak vívódását, Buda török megszállását és annak következményeit vagy a királynő sorsát mutatja be.

A mű gyengéje, hogy a „magánéleti szál”, Komjáti Elemér és a Deák nemzetség története eléggé esetlegesen kapcsolódik a történelmi sorsforduló életszerűen ábrázolt, mozgalmas jeleneteihez. Az olvasónak minduntalan vissza kell térnie Elemér és Barnabás kiagyalt viszontagságaihoz, amelyeket a szerző körülményesen igyekszik beilleszteni az igazi történelmi dráma kontextusába.

Kicsit hasonló a helyzet az *Özvegy és leányával* is: ami a korfestést, a jelenetek feszültségét, a párbeszédok és monológok olykor erdélyi népballadákat idéző költőiségét illeti, a romantikus regényirodalom legjobbjaihoz vetekszik. Mégsem tudunk szabadulni az érzéstől, hogy a politikai és lélektani szálak mentén szerteágazó cselekmény bonyodalmi, az írói szándékot szolgáló gonosz véletlenek és szerencsétlen félreértések csak arra valók, hogy elkerülhetetlenné tegyék a hősöknek szánt szomorú sors beteljesedését. Ehhez képest maga az alapszituáció túl extrém (a leányrablás ebben a korban sem volt már szokásos) és nagyon is szimpla: a szerelmesek útjában álló végzetes félreértés. Ezért tűnik túlméretezettnek a regénykonstrukció, amelyet hordoznia kell. Az író ugyan minden esetben alapos magyarázatokkal teszi hihetővé a meglepő és itt-ott erőltetettnek tűnő fordulatok szükségszerűségét, de éppen ez nehezíti el a regényt. (Bezzeg Jókainak nem okoz fejfájást, amikor bírálói ezeket a kvalitásokat kérik számon művein.) Kemény lélekábrázoló művészetének az *Özvegy és leányában* számos nagyszerű példáját találjuk, de az is előfordul, hogy az értelmezés szenvedélyének túltengése a komikum határára sodorja. Példa lehet erre a fejedelmi vadászat epizódja. Az író itt új alakokat léptet színre, még nem ismerjük a cselekményben betöltött majdani szerepüket, mégsem sajnálja az időt a helyszín részletező bemutatásától, tájékoztat a lesben álló vadászok elhelyezkedéséről is. Végül, a Rákóczi Györgyöt veszélybe sodró váratlan medvetámadás elbeszélése során nemcsak a fejedelem és a mellette tartózkodó udvari káplán gondolataival ismerteti meg az olvasót, ugyanígy jár el a mackóval is. Hasonló irodalmi és etológiai remeklés, amikor Mikes János agarának özvegy Tarnóczyné kopóival esett találkozását írja le. De megfér-e a tökélyre vitt pszichológiai realizmus a vérbeli romantikus történettel? Előnyére válik-e az utóbbinak, ha lassított

felvételen követjük? Lehet-e és érdemes-e a romantikus hősök szélsőséges viselkedését a lélekábrázolás kifinomult eszközeivel magyarázni? Ez Kemény írásművészetének alapproblémája, amelyre megoldást majd csak *A rajongók*ban talál.

A szereplők sorsa ott valóban szervesen kapcsolódik az előadott történelmi eseményekhez, melyeknek mozgatói és egyúttal áldozatai is. A monológok és belső monológok túlsúlya sem akadályozza vagy lassítja többé a dráma kibontakozását, mert a szereplők elsősorban nem önmagukkal foglalkoznak, hanem – Szegedy-Maszák Mihály találó szavaival – *„egymást olvassák”*. A kívülálló elbeszélő nézőpontja úgyszólván eltűnik a nézőpontok polifóniájában: minden alakról többszörös, egymásnak gyakran ellentmondó, viszonylagos érvényű képet kapunk a többiek perspektívájából – *„a szereplők egymás változó távlatainak a függvényei”*.

A több szálon futó, bonyolult cselekmény kezelése, a szálak egymásba játszása mesteri. A feszültség a hősök belülről átélt szenvedélyei és bekövetkező végzetük sejtelme közt mindvégig fenntartja az olvasó érdeklődését. Minden részlet és kitérő hozzátesz valamit belső világuk ábrázolásához, ellentmondásos jellemük megértéséhez. A szálak időnként botrányos és többé-kevésbé titokzatos „nyíltszíni”

nagyjelenetekben futnak össze: először Deborah megtámadtatása és a Beteg Asszony halála alkalmával; másodsor amikor Szőke Pista és neje életében hoz fordulatot a szereplők váratlan találkozása; végül a szombatosok gyűlésén, ahol a katasztrófa bekövetkezik. Ez a fajta cselekménybonyolítás engem *A félkegyelműre* emlékeztet, de Kemény dramaturgiai zsenialitása valahogy nem keltett feltűnést, míg a majdnem-kortárs Dosztojevszkijét irodalomtudósok hada tanulmányozza azóta is.

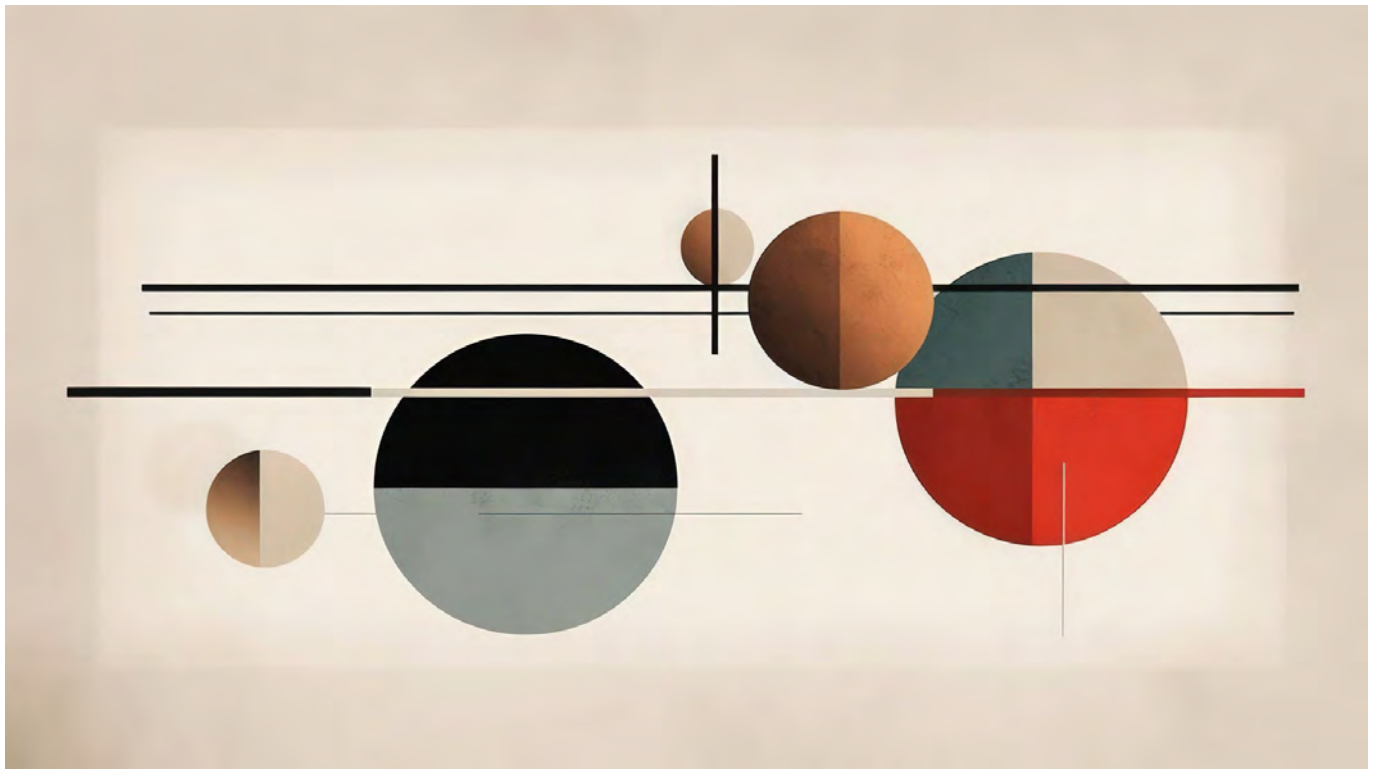
viszonyuk az időhöz

Egyébként is igazságtalanság volna elmarasztalni az írókat a sikerültebb és kevésbé sikerült regényeire egyaránt jellemző „aránytalanságokért”, a magyarázó eszmefuttatások, monológok és belső

monológok túlsúlyáért. A világirodalom legjavát hasonlóképpen túlbonyolított, kitérőkkel telítődött, szélsőségesen szubjektív, az ormótlanságig aránytalan művek alkotják, Sterne-től Proust-on keresztül Joyce-ig és azon túl. Ami pedig a mai olvasó számára hosszadalmasnak tűnik, az a kortársakat aligha zavarta. Az ő viszonyuk az időhöz egészen más volt, mint a miénk, és az íróknak ahhoz kellett igazodniuk, nem az utókor igényeihez. A nemesi udvarházak lakói a tizenkilencedik század közepén, különösen a passzív ellenállás korszakában azért vettek könyvet a kezükbe, hogy múlassák az időt, amely túlzott bőséggel állt a rendelkezésükre. A börtönben sínylődő vagy bujdosó szeretteiktől elszakított családok, az országban megsokasodó árvák és özvegyek is azt kívánták, hogy a könyv vagy az újságban folytatásokban közölt elbeszélés tartson minél tovább. Kitart-e a báró regénye vízkeresztig? Kitart-e tavaszig?, ez volt a kérdés.

A rajongók Kemény irodalmi pályafutásának csúcsa. 1858-ban kezdi írni, feszült politikai helyzetben, súlyos anyagi és egészségi gondok között. Nem tudjuk, miért hagyta abba a *Zord időt*, elakadt benne vagy friss benyomások sürgették, hogy újra elővegye másik, régóta melengetett témáját. Amennyire én tudom, az emigráció ügynökei és a hazai „rajongók” titkos forradalmi szervezkedése – ebben a korban nem az első és nem is az utolsó – csak a következő évben aktivizálódik, de elképzelhető, hogy Kemény erről nálunk pontosabb információval rendelkezett.

A két megkezdett kézirat között a báró íróasztalán mindenesetre különös „áthallás” figyelhető meg, bár erre az irodalomtörténet eddig, úgy tudom, nem figyelt fel. Véletlenül vagy sem, *A rajongók* főhősét, Kassai korlátnok unokaöccsét ugyanúgy Elemérnek hívják, mint a *Zord idő* főszereplőjét, Komjáti Elemért. Akár szándékos, akár véletlen a névazonosság, mindenképpen sokatmondó. Ráadásul jellemük és regénybeli helyzetük is hasonló. A sors és a szerző akarata mindkét Elemér szerelmének útjába elháríthatatlan akadályt állít (ugyanúgy, ahogyan korábban Mikes Jánossal tette). Komjáti Elemér esetében az akadály az ő alacsony származása, Kassai Eleméرنél elsősorban a saját határozatlansága. Végül mindketten túlzott lelkiismeretességüknek esnek áldozatul. A *Zord idő*ben a végzet eszköze egy eléggé hajánál fogva előrangotott lopási vád, ez alól akarja Elemér sürgősen tisztázni magát és így jut a bosszúvágyó Barnabás kezébe. *A rajongók*ban pedig félreértésből végeznek Elemérrel a szombatosok, akiknek gyűlését épp azért keresi fel, hogy megmentse őket. Az eseményeknek, melyekben részt vesznek, mindketten inkább elszenvedői, mintsem alakítói. Egyikük sem rendelkezik kiemelkedő képességekkel vagy akár csak emlékezetes karaktervonásokkal. Kassai Elemér ezt tudja is magáról, mások is mint közepszerű egyéniségről gondolkodnak róla, egyedül Báthori Zsófia emlegeti feltétlen megbízhatóságát. Jellemrajzuk egészében véve halványabb, mint általában a Kemény-hősöké. Mégsem afféle rezonőrök csupán, hiszen minden az ő tetteik vagy elmulasztott tetteik körül forog. A cselekmény középpontjában állnak, valahogy mégis mellékszereplői maradnak a saját történetüknek. Mintha az lenne a sorsuk, hogy ne történjen meg velük vagy általuk, aminek történnie kellene. Azt hiszem, alakjukban az író alteregóját kell keresnünk.

Kassai Elemér történetében ez sokkal nyilvánvalóbb. Megkockáztatom, hogy épp erre érzett rá Kemény, amikor úgy döntött, inkább *A rajongókon* dolgozik és a másik történetet egy időre a fiókjába zárja. Vegyük hát sorra Kassai Elemér tragikai vétségeit. Az első, mindjárt feltűnésekor, hogy egy oktan párbajban szerzett seb a jobb karján megakadályozza, hogy megvédje szerelmét a csőcselék indulatától. (Kitörted a kezedet, mivel ölelsz engemet, kérdi a népdal is.) Talán nem belemagyarázás, ha összefüggést keresek a szerelmes hős sérülése és a szerző – szerelmi úton szerzett – betegsége között.) A második: hogy túl könnyen mond le szerelméről, beletörődve a szülői tiltásba. (Az életrajzi párhuzam ezúttal is nyilvánvaló, az ifjúkori elutasíttatás fájdalmas emléke egész életében kísért, a későbbi évekből a pletykaéhes irodalomtörténet is csak felemás, bátortalan közeledési kísérletekről tud.) A harmadik lesz Elemér ingadozása nagybátyja gonosz intrikáival kapcsolatban. Bár keresztüllát rajtuk és elítéli ezeket, nem mer nyíltan szembe fordulni nagy hatalmú rokonával, sőt, elfogadja a támogatását. Habozó, középutas magatartása – hasonlóan ahhoz, amivel a debreceni Békepartot, később a *Forradalom után* szerzőjét vádolták – nem képes elhárítani a bekövetkező katasztrófát és nem tudja megmenteni Pécsi Simont és leányát. El volt tévesztve egész életük.

Lehet, hogy megtaláltuk Kemény Zsigmondot regénye lapjain. A hősök sorsa mintha a szerzőről árulna el valamit: az ő visszahúzódó egyéniségét tükrözik, a saját köz- és magánéleti szerepeivel kapcsolatos kétségeit. Hogy miért maradt végül – önmaga és kortársai szemében is – mellékalakja azoknak a történelmi eseményeknek, melyeknek nemegyszer a középpontjában állt, mégis inkább megfigyelőjük volt és megörökítőjük. S lett lassan kívülálló, rezonőr a saját történetében is, miközben élet és mű lassan helyet cseréltek.

*

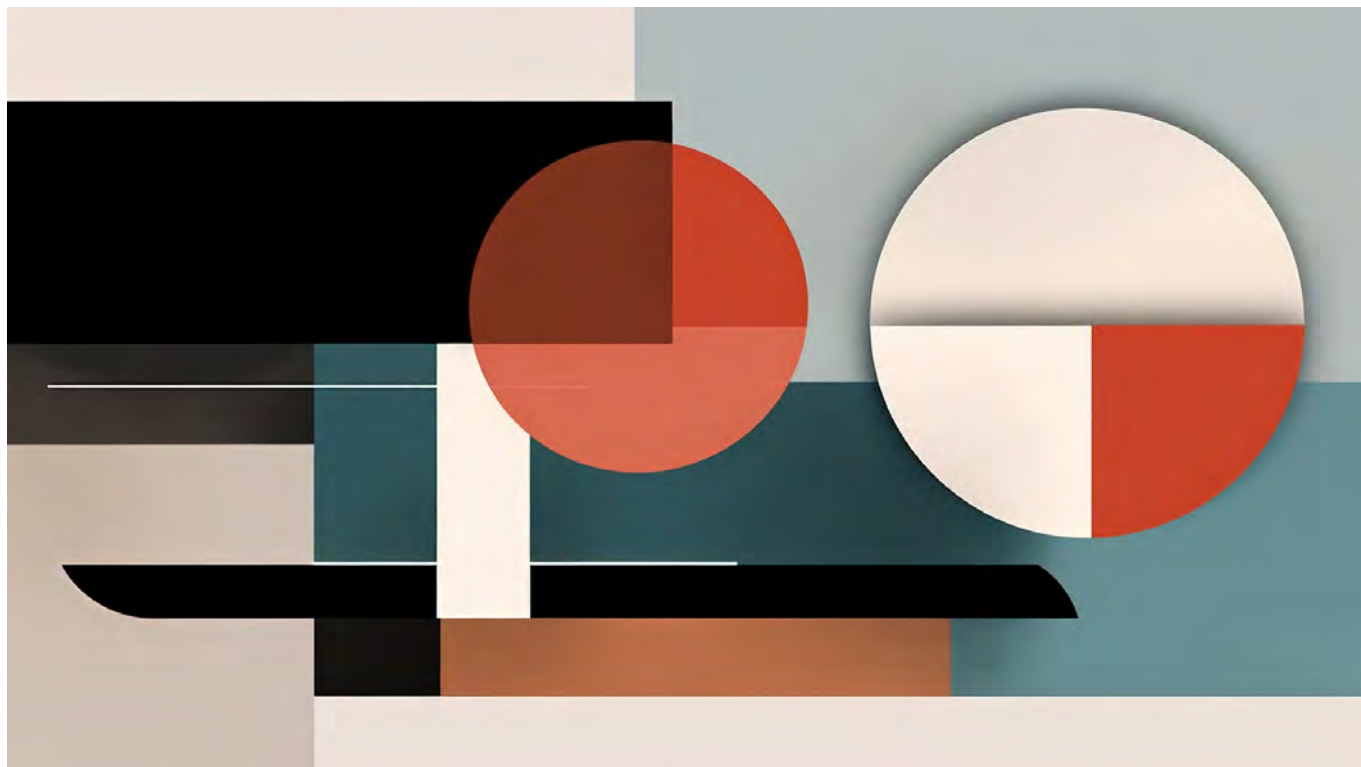
Kemény újrafelfedezése ma már mindenképpen megkésett vállalkozás. Műveit a kortársak is nehéz olvasmányoknak találták, a mai olvasónak pedig minden az, ami régebben íródott. Katasztrofális mértékben eltávolodtunk a saját múltunktól – következésképpen a jövőtől is, amely, mint mondják, csak azok számára elérhető, akiket a kulturális örökségükkel ápoló eleven kapcsolat tesz képessé a jövő lehetőségeinek és kilátásainak felismerésére. Nálunk a nemzedékek közötti párbeszéd folytonosságát újra és újra súlyos történelmi traumák szakították meg.

Ízes és veretes magyar nyelv

De a legfőbb akadály, amely Kemény műveinek befogadását a maga korában is nehezítette, és megpecsételte további sorsukat, minden bizonnyal nyelvi

természetű. Nem mintha stílusát nehézkesnek találnám vagy kifejező erőben szegényesnek. Hazai kortársaival összehasonlítva ennek éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk. A magyarázatot másban keresném. Ő a kortársai többsége által még beszélt reformkori magyar irodalmi nyelvet használja, Széchenyi és Kossuth nyelvét, abban az évtizedben, amelyben azt fokozatosan felváltja egy sokkal közvetlenebb, gördülékenyebb, egyszerűbb és plasztikusabb beszédmód, amelynek irodalmi úttörői fiatalabb pályatársai, Petőfi Sándor, Arany János és Jókai Mór voltak. A megyei és országos gyűlések szónokai, a tudományos értekezések szerzői és a politikai sajtó, vagyis Kemény Zsigmond világa még többnyire a regényeiben használt, ízes és veretes magyar nyelvet beszéli, és bonyolult körmondatokban fogalmaz, amelyeknek ő igazi mestere. Az irodalom és olvasóközönsége azonban, mindjárt a következő

nemzedék, viharos gyorsasággal tér át az újabb, polgárabb stílusra, amelynek, Kemény vesztére, azonnal zseniális képviselője támad a regényirodalom terén. A következő évtizedben születő Jókai-regények, *Az új földesúr*, *A kőszívű ember fiai* vagy a méltatlanul elfeledett *Szerelem bolondjai* nyelvezete közelebb áll a századvégi Mikszáth Kálmánhoz, mint Kemény egykorú írásműveihez.

Ugyanaz a Kemény, aki a politikai publicisztikában a modernebb irányzat előfutára volt, amely alkalmazkodni kívánt a változó realitásokhoz (polgárosodás, európai egyensúly), és ezért engedményeket tett a nemzeti függetlenség kérdésében, nyelvi és irodalmi téren a „rég”, reformkori hagyományt képviseli. Azon a nyelven ír, amelyen utoljára talán az 1861-es országgyűlés szónokai tesznek hitet '48 eszméi mellett – melyekből rövidesen engedni fognak. (Ennek a tragikus ellentmondásnak a felismerése kergeti majd öngyilkosságba Teleki Lászlót, a radikális ellenzék vezérét. De ez már egy másik történet...) Az élet prózája győz minden vonalon.

Ezúton mondok köszönetet Takáts Józsefnek, akinek bíráló észrevételei komoly segítséget jelentettek e tanulmány végleges szövegének elkészítéséhez.

Felhasznált irodalom

- Asbóth János: *Három nemzedék*. Kortárs, 2008
- Beksics Gusztáv: *Kemény Zsigmond, a forradalom s a kiegyezés*. Athenaeum, 1888
- Csorba László: *Teleki László*. Új Mandátum, 1998
- Görgey Arthur: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 49-ben*. Európa, 1988
- Hajnal István: *A Kossuth-emigráció Törökországban*. Magyar Történelmi Társulat, 1927
- Halász Gábor: Magyar viktoriánusok. In: *Halász Gábor válogatott írásai*. Magvető, 1977
- Hermann Róbert: *Kemény Zsigmond a Békepártban – kortársi vélemények és önarckép*. Veritas évkönyv, 2020
- Hermann Róbert: *Az 1848-49-iki forradalom és szabadságharc*. Osiris, 2022
- Kemény Zsigmond: A két Wesselényi. Széchenyi István. In: *Kemény Zsigmond: Sorsok és vonzások*. Szépirodalmi, 1970
- Kemény Zsigmond: *A rajongók 1-2*. Franklin társulat é.n.
- Kemény Zsigmond: Emlékirat 1849-ből. In: *Kemény Zsigmond: Történelmi és irodalmi tanulmányok 1. kötet*. Szerkesztette Gyulai Pál. Franklin Társulat, 1907.
- Kemény Zsigmond: *Eszméék és jámbor óhajtasok. Esszék és publicisztikai írások*. Kriterion, 2014
- Kemény Zsigmond: *Élet és irodalom*. Szépirodalmi, 1971
- Kemény Zsigmond: *Férj és nő. Ködképek a kedély láthatárán. Szerelem és hiúság*. Szépirodalmi, 1968
- Kemény Zsigmond: *Özvegy és leánya*. Szépirodalmi, 1967
- Kemény Zsigmond: *Változatok a történelemre (Korteszédés és ellenszerei. Forradalom után. Még egy szó a forradalom után)* Szépirodalmi, 1982
- Kemény Zsigmond: *Zord idő 1-2*. Franklin társulat é.n.
- Kemény Zsigmond emlékezete*. Szerkesztette Takáts József. Osiris, 2023
- Kemény Zsigmond levelezése*. Balassi Kiadó – ELTE, 2007
- Kemény Zsigmond Naplója Benkő Samu bevezető tanulmányával*. Magyar Helikon, 1974
- Klapka György: *Emlékeimből*. Szépirodalmi, 1986
- Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története*. Osiris – Századvég, 1994
- Kovács Lajos: *A Békepárt a magyar forradalomban*. Révai Testvérek, 1883
- Papp Ferenc: *Báró Kemény Zsigmond*. Pallas, 1923
- Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek 1824–1886*, 3. köt. Grill Károly, 1888
- Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján 1860-61*. Akadémiai Kiadó 1967
- Szabad György: *Miért halt meg Teleki László?* Helikon, 1985
- Szegedy-Maszák Mihály: *Kemény Zsigmond*. Pesti Kalligram, 2007
- Szegedy-Maszák Mihály: Kemény Zsigmond két röpirata a forradalomról; A rajongók. In: *Szegedy-Maszák Mihály: Az újrólvasás kényszere*. Kalligram, Pozsony, 2011
- Urbán Aladár – Haraszti-Taylor Éva: *Blackwell, Joseph Andrew magyarországi küldetése 1843–51*. Európa, 1989
- Veress Dániel: *Szerettem a sötétet és szélzúgást. Kemény Zsigmond élete és munkái*. Dacia, 1978

1. A gyémántok a rögtönítélő hadbírósg ítélete alapján kivégzett Zichy Ödön lefoglalt drágaságai közül tűntek el. Madarász László rendőrminiszter nem tudott elszámolni velük, ezért helyezték vád alá. Flamingóknak az ő tisztviselőit nevezték, a süvegük mellé tűzött veres flamingótollak után. ↑

kép | vecteezy.com